

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ ΙΟΥΛΙΟΥ-ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1965. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ 1965-1967

7.1. Καθεστωτικό και κρίση της Μοναρχίας

7.1.1. Η ανάδειξη του καθεστωτικού σε κεντρικό πολιτικό ξή- τημα

«Δεν ακούσατε τις φανατισμένες μάζες, το θράδυ της 27 Ιουλίου, να αποκρίνονται στο πρόσταγμα του τηλεού: Ένα ένα τέσσερα, και να ζητούν την κατάργηση της Μοναρχίας;»

ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ, *H χαμένη άνοιξη*

Η κοινωνική έκρηξη του Ιουλίου '65, κορύφωση όπως είδαμε ευρύτερων διεργασιών της ελληνικής κοινωνίας, γίνεται η ευκαιρία να τεθεί ανοικτά στην προδικτατορική Ελλάδα ξήτημα Μοναρχίας, να υπονομευθεί η θέση της μέσα στη συγκεκριμένη δομή της μετεμφυλιακής εξουσίας. Η «κρίση» της Μοναρχίας είναι το άμεσο αποτέλεσμα της ανεξάρτητης επέμβασης του λαϊκού παράγοντα στην πολιτική σκηνή. Με αυτόν τον τρόπο, η εσωτερίκευση των κοινωνικών αντ.θέσεων στο Κράτος και στον θεσμό της Μοναρχίας ειδικότερα, θέτει στην ημερήσια διάταξη την προοπτική κατάργησής της ως πόλου της μετεμφυλιακής εξουσίας. Εδώ ακριβώς συμπυκνώνεται και κορυφώνεται η διαδικασία της κρίσης των «από πάνω». Το «καθεστωτι-

κό» αποτελεί τον κεντρικό πολιτικό χρισμό για την εκδήλωσή της. Είναι γνωστό βέβαια, ότι τα πολιτικά κόμματα της «δημοκρατικής παράταξης» (Ε.Κ.-ΕΔΑ) απέφυγαν, για διαφορετικούς λόγους το καθένα, να το θέσουν ανοικτά, προσπάθησαν να παρακάμψουν το σκόπελο. Έχ των υστέρων, το γεγονός θα γίνει αφορμή να συσκοτιστεί αυτή η βασική πλευρά της ιστορίας των Ιουλιανών. Αντίθετα όμως με τις δουλήσεις των ηγεσιών, «καθεστωτικό» ζήτημα τέθηκε αντικεμενικά και μάλιστα με δρους μαζικού λαϊκού κινήματος. Το γεγονός δεν πιστοποιείται μόνο ιστορικά αλλά και πολιτικά. Τα συνθήματα για κατάργηση της Μοναρχίας («Κάτω η Μοναρχία-Δημοψήφισμα») τέθηκαν κυρίαρχα, και κυρίως αυθόρυμητα, από τον κινητοποιημένο λαό¹. Όλοι οι πολιτικοί φορείς και τα επιτελεία τους κατα-

1. «“Η Αυλή να μαντωθεί” είναι ένα από τα συνθήματα που θα ακούγεται τώρα συχνά και που, έστω και αν επινοήθηκε από οργανωμένα μέλη κομμάτων, εκφράζει την απέχθεια μεγάλης μερίδας του λαού για τη βασιλική καμαρά. Σε λίγο θα συμπληρωθεί από ένα ακραίο σύνθημα, που ξεφεύγει από τους διακηρυγμένους στόχους του αγώνα του Κέντρου και της Αριστεράς, να περιοριστεί ο βασιλιάς στο ρυθμιστικό του ρόλο που καθορίζει το Σύνταγμα της βασιλευομένης δημοκρατίας. Το σύνθημα θα απευθύνεται στον λαϊκοτάντινο και θα τον καλεί: “Παρ' τη μάνα σου και μπρός, δε σε θέλει ο λαός”» (Λιναρδάτος 1986b, σελ.245) // «Τα πιο μαχητικά από τα συνθήματα των διαδηλωτών εκείνου του καλοκαιριού ήταν χαρακτηριστικά: “Η Αυλή να μαντωθεί”, “Παρ' τη μάνα σου και μπρός, δε σε θέλει ο λαός”, “Έξω η Γερμανίδα”, “Έξω η Γκεστατίτισσα”» (Λάδης 1985, σελ.8) // Ένα στέλεχος της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, τότε, και ιδρυτικό μέλος του ΠΑΣΟΚ στη Μεταπολίτευση, διατυπώνει ζωντανά σε ένα κείμενο της εποχής εκείνης, γραμμένο κατά τη διάρκεια των γεγονότων, τα εξής: «Και κανείς δεν περίμενε περισσότερα από τον Παπανδρέου πάνω σ' αυτό το ζήτημα [XB-ΓΜ: το καθεστωτικό]. Τουναντίον πολλοί ήσαν εκείνοι που περιμένοντε πολύ περισσότερα από την “αριστερή” ηγεσία της ΕΔΑ, αν και αυτή είχε δηλώσει επανειλημένα οτι δέχεται σαν πολίτευμα τη βασιλευομένη δημοκρατία, “εφ' όσον τη δέχεται η πλειοψηφία του λαού”. Και καλά, ας παραδεχτούμε ότι αυτή η θέση είχε κάποια βάση στις 15 του Ιούλη. Τώρα όμως υπτερα από το βασιλικό πραξικόπημα, ύπτερα από τις αυθαρεσίες των πολιτικών και των αυλοδιών, ύπτερα από τόσα γεγονότα και τους μεγαλειώδεις μαζικούς αγώνες, η πλειοψηφία του λαού δέχεται το καθεστώς της βασιλείας; Πρέπει να είναι κανείς εντελώς βλάχος για να μην καταλαβαίνει ότι η συντριπτική πλειοψηφία του λαού, δέπεται από αντιμοναρχικά αισθήματα, (ο σοσιαλ-προδότης Τσιριμάκος ανέβασε το ποσοστό σε 80%), θέλει δημοψήφισμα και την ανατροπή της βασιλείας και είναι διατεθειμένη να παλαίψει σκληρά για να επιβάλλει τις απόψεις της και να πετύχει το σκοπό της. Σήμερα και ο τελευταίος αγωνιστής και ο τελευταίος

νοούν - και είναι πολύ ουσιαστικό - ότι η ενέργεια του βασιλιά και οι εξελίξεις που ακολούθησαν, έθεσαν καθεστωτικό ζήτημα. Ακράδαντη τεκμηρίωση προσφέρει η απλή ανάγνωση των πολιτικών δηλώσεων και τοποθετήσεων που εκφράζουν οι «δρώντες φορείς» του τότε καθεστώτος.

Στο χώρο του Τύπου, το συγκρότημα Λαμπράκη αντιλαμβάνεται σαφώς τον διαγραφόμενο «κίνδυνο». Ας δούμε για παράδειγμα τι επισημαίνει το «Βήμα» στις 20 Ιουλίου 1965, πέντε μέρες μετά την εκδήλωση της κρίσης: «Κάνομε έκκληση προς τον εξαπατηθέντα Βασιλέα να σπεύσει ΑΜΕΣΩΣ εις απόλυσιν των διορισθέντων υπουργών [XB-ΓΜ: δηλαδή της κυβέρνησης Νόβα] δια να αποκατασταθή τοιουτορόπως η ομαλότης και η γαλήνη και η ψυχική επαφή του Λαού με το Στέμμα (υπ. XB-ΓΜ)» (παρατίθεται στο Ψυχούκης 1976, σελ.358).

Τέτοιες επισημάνσεις υπάρχουν ακόμα αρκετές. Μετά την αποτυχία της κυβέρνησης Νόβα (Αύγουστος 1965), τα σενάρια για την αναδολή των εκλογών συνεχίζονται. Είναι γνωστό, ότι μια από τις αυλικές πρωτοβουλίες κατά του Γ.Παπανδρέου, αποτέλεσε εκείνην τη στιγμή το λεγόμενο «πρωτόκολλο τιμής». Το πρωτόκολλο υπογράφηκε την ημέρα της καταψήφισης της κυβέρνησης Νόβα (5 Αυγούστου 1965), από τους εκδότες Χρ.-Λαμπράκη («Το Βήμα», «Τα Νέα»), Ιωάν. Βελλίδη («Μακεδονία», «Θεσσαλονίκη») και Ιωάν. Παπαγεωργίου («Αθηναϊκή»), σε συνεργασία με στελέχη της Ε.Κ.². Ήταν μια δέσμευση, όσων το υπέγραφαν, να υποστηρίξουν τη «λύση Στεφανόπουλου». (Πρόκειται για την πρώτη διερευνητική εντολή που είχε λάβει από τον Μονάρχη ο Στεφανόπουλος και την οποία αποποιήθηκε, όταν η Κοινοβουλευτική Ομάδα της Ε.Κ. απέρριψε την υποστήριξή της). Το ενδιαφέρον στην πρωτοβουλία είναι η αιτιολόγησή της. Γιατί οι εκδότες τάσσονταν υπέρ της «λύσης Στεφανόπουλου»; Σημειώνει σχετικά ο δημοσιογράφος Ν.Παπαδημητρίου στο βιβλίο του (1986, σελ.335): «Το “πρωτόκολλο” χαρακτήριζε την διακήρυξη του Γ.Παπανδρέου για την διενέργεια νέων εκλογών “απρόσφορον” και ικανή [...] να ο-

εργάτης και αγρότης, έχουν καταλάβει ότι αν δεν φύγει από τη μέση η σφηκοφαλιά που λέγεται παλάτι, δεν γίνεται τίποτα» (Δαλαδάγγας 1965, σελ.28) // Συνέντευξη με Δ.Λιθιεράτο// Ομοίως με Κ.Μπακογιάνη.

2. Παπαδημητρίου 1986, σ.333-335// Λιναρδάτος 1986, σελ.254.

δηγήση τον τόπον εις νέον Εθνικόν διχασμόν λόγω του αφευτάς τεθησομένου εκ των κάτω πλέον καθεστωτικού ζητήματος με ολεθρίας δια το ‘Έθνος συνεπείας [...]’ [υπ.XB-ΓΜ] και ψήφιζε να δεχθεί ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου “[...] να σχηματίσει Κυβέρνησην ο δεύτερος τη τάξει εις το κόμμα μας κ.Στεφ. Στεφανόπουλος”».

Αρχές Σεπτεμβρίου 1965, ύστερα από τη διαφανόμενη αποτυχία και της δεύτερης κυβέρνησης των Αποστατών (Τσιριμώκου), αλλά και όταν έχει πλέον καμφθεί η επαναστατική κατάσταση, οι δυνάμεις του καθεστώτος δείχνουν να ανασυντάσσονται. Ο νεαρός Μονάρχης θα συγκαλέσει τότε το διαδόχτο Συμβούλιο του Στέμματος³. Χωρίς πολλές περιστροφές το διαδόχο του Στέμματος⁴ θα εκπροσωπήσει τη στιγμή εκείνη. Με εξαίρεση τον Γ.Παπανδρέου και τις ταλαντεύσεις του Π.Κανελλόπουλου ολόκληρος σχεδόν ο «ανθός» του πολιτικού προσωπικού συγκλίνει σε μια διαπίστωση: κάτω από τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί, οι εκλογές είναι αδιανόητες, διότι θα έχουν καθεστωτικό χαρακτήρα. Το φάντασμα του «καθεστωτικού» πλανιέται, κυριολεκτικά, πάνω από τα κεφάλια των αναπτυμβούλων. Μπορεί το πολιτικό προσωπικό της εποχής επίπεδο, ή κείνης να χαρακτηρίζεται από χαμηλό ιδεολογικό επίπεδο, ή τανός πολύ δύσκολο να μην διαβλέψει έναν τόσο οφθαλμοφανή κίνδυνο που περιέκλειε η πολιτική συγκυρία. Μπορεί ο Γ.Παπανδρέου να κατέβαλε προσπάθειες να πείσει τα Ανάκτορα πως δεν κινδύνευαν από τον ίδιο και το κόμμα του, ή ακόμα μπορεί και ο ίδιος να το πίστευε. Σίγουρα όμως δεν επεισεί τους ενδιαφερόμενους⁵. Η τοποθέτηση του Πιπινέλη,

3. Στο Συμβούλιο, τη σύνθεση του οποίου καθόριζε αυθαίρετα ο Κωνσταντίνος, πήραν μέρος εκτός από τον ίδιο οι: Γ.Παπανδρέου, Π.Κανελλόπουλος, Σπ.Μαρκεζίνης, Η.Τσιριμώκος, Γ.Αθανασιάδης-Νόβας, Κ.Τσαλδάρης, Στ.Γονιάς, Π.Παρασκευόπουλος, Κ.Δόβας και Δ.Κιουσόπουλος// «Το Συμβούλιον του Στέμματος γενικώς είναι θεμός άγνωστος εις τα πολιτεύματα της διοικητικής δημοκρατίας, είναι θεμός Ανακτοδούλου αρμόδιων εις απολύτους μοναρχίας» (Ηλιού 1966, σελ.265).

4. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, που θα μιλήσει πρώτος, θα τονίσει τα εξής: «Εδώ έχει δημιουργηθεί εν ειδός σγωνίας εναντίον των εκλογών, ως εανικές εκλογικές πρόκειται να είναι εισβολή του εχθρού. Και αναγιγνώσκω τας επικε-

ενός από τους περισσότερο διορατικούς αλλά και αντιδραστικούς Έλληνες πολιτικούς⁵, είναι ιδιαίτερα σημαντική όσο και τεκμηριωμένη. Θα συμπυκνώνει τελικά τη σκέψη όλων των παρευρισκομένων⁶. Αυτό που φοβόταν ο Πιτινέλης ήταν

φολίδας εις τας εφημερίδας τας αντιθέους. Εκλογές δεν θα γίνουν. Δηλαδή η Χώρα δεν παραδίδεται! Περίτου ως ενα αίσθημα ασφάλειας του Έθνους το οποίον προσπατεύεται από τον κίνδυνον των εκλογών, εις τις οποίας ο Ελληνικός Λαός θα εξέφραξε την θέλησή του! Ποιά είναι τα επιχείρηματα εναντίον της διενέργειας των εκλογών; Είναι πρώτον το επιχείρημα, ότι θα είθετο αυτομάτως καθεστωτικόν. Το επιχείρημα κατά την γνώμη μου είναι απολύτως ασύντατον. Διότι τα θέματα των εκλογών τα θέτουν υπεύθυνα τα κόμματα. Δόξα τω Θεώ, υπάρχουν μεγάλα υπεύθυνα κόμματα και το ιδικόν μου της ΕΚ και της ΕΡΕ του κ. Κανελλοπούλου, τα οποία είναι βέβαιον οτι εκφράζουν την δούλησην της μεγίστης πλειοψηφίας του Ελληνικού Λαού αθροιζόμενα. Και εφ'όσον τα δύο μεγάλα κόμματα δεν θέτουν καθεστωτικόν, είναι φανερόν ότι θέμα δεν υπάρχει και όχι στι απλώς δεν το θέτουν [...] όχι απλώς δεν θέτωμεν καθεστωτικόν αλλά το θεωρούμενως καταστροφήν δια τον τόπον [...] Επομένων θέμα κινδύνου καθεστωτικού ζητήματος, ότι αυτομάτως θα ετίθετο, ότι θα ήτονταν κύμα 70-80% και ουδείς θα ηδύνατο να αντισταθή, δεν υπάρχει και είναι φανταστικόν. Διότι διάν τα υπεύθυνα κόμματα έχουν τα συγκεκριμένα προγράμματα των και οιαδήποτε εαν είναι η έκθασις των εκλογών δεν πρόκειται να αποστούν αυτών, δεν υπάρχει κανένα αντίθετον ρεύμα το οποίον θα ηδύνατο να υπαγορεύσῃ άλλην λόντον (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Πλήρη Πρακτικά του Συμβούλου του Στέμματος 1ης και 2ας Σεπτεμβρίου 1965, Ιστορικές Έκδοσεις 1965, σσ.25-26).

5. Η «σκληρή» τάση της ΕΡΕ (Πιτινέλης, Ροδόπουλος κλπ.) εκπροσωπείται και αυτή στις συνεδριάσεις του Συμβουλίου. Πράγματι, ο Κανελλόπουλος, αν και ο νόμιμος αρχηγός της ΕΡΕ, δεν είναι και ο μόνος εκπρόσωπος της στο Συμβούλιο του Στέμματος (τη σύνθεση του οποίου καθόριζε αυθαίρετα ο Μονάρχης). Συμμετέχει ακόμα ο Π. Πιτινέλης, βασικότερος ίσως εκπρόσωπος των «στηληρών» και τοποτηρητής των Ανακτόρων μέσα στο κόμμα της Δεξιάς. Η τάση αυτή αντιτάχθηκε και ηγεμόνευσε τελικά πάνω στις πρωτοβουλίες που προώθησε τη στιγμή εκείνην ο Κανελλόπουλος (Σεπτεμβρίος 1965) προτείνοντας διεξαγωγή εκλογών με κυβέρνηση της ΕΡΕ. Οι σκληροί τάχθηκαν εναντίον της πρωτοβουλίας του Αρχηγού της ΕΡΕ για τη διεξαγωγή εκλογών, κατανοώντας, περισσότερο ίσως απ' αυτόν, τον καθεστωτικό τους χαρακτήρα.

6. Αξίζει να παρακολουθήσει κανείς αναλυτικά την εκπληκτική και μνημειώδη αυτή συζήτηση. Ο Σπ. Μαρκεζίνης, αρχηγός τότε του μικρού δεξιού Κόμματος Προοδευτικών, ενώ αναγνωρίζει ωρτά ότι οι εκλογές είναι η μοναδική συνταγματική διέξοδος από την κρίση, εντούτοις τάσσεται κατά: «Αφ' ής στιγμής διεπιστώθη διαφωνία του Στέμματος με τον Αρχηγόν της πλειοψηφίας η ορθόδοξη συνταγματική λύσης ήτο η διενέργεια των εκλογών εντός της τακτής συνταγματικής προθεσμίας [...] συνταγματικώς αι εκλογάι όχι μόνον δεν απεκλείοντο, αλλά και θα ενεδεικνύοντο. Πολιτικώς αντεδεικνύονται [...] Είναι

ολοφάνερα οι λαϊκές κινητοποιήσεις, το πλατύ ενωτικό κοινωνικό μέτωπο που είχε διαμορφωθεί μέσα από τους αγώνες των 70 ημερών, έξω και πέρα από τις προθέσεις των γηγεσιών της «δημοκρατικής αντιπολίτευσης». Οι εκλογές έπρεπε πάσει θυσία να αποτραπούν γιατί σ' αυτές, παρά τις καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις του Γ. Παπανδρέου, θα καταγραφόταν το «Λαϊκό Μέτωπο»: «[...] Το χειρότερον είναι ότι έχει συντελεσθή εις την μάζαν, εις την βάσιν του κρατικού οικοδομήματος, εκείνο το οποίον λέγομεν “Λαϊκόν μέτωπον” [...] μια εκλογική αναμέτρησης ενέχει τον κίνδυνον ενός “Λαϊκού Μετώπου” [...] ο κίνδυνος αυτός έχει συντελεσθή, [...] το “Λαϊκόν Μέτωπον” εν τη πράξει έχει δημιουργηθή εις τας μάζας εκ της συμπτώσεως των συνθημάτων και των ενεργειών της κομμουνιστικής οργανώσεως από την μιαν μεριά και ωρισμένων μαζών τελουσών υπό την αιγίδα της Ε.Κ. από την άλλην. Αυτήν την σύμπτωσιν την επιδιώκει ως θέμα στρατηγικής τακτικής το Κομμουνιστικόν Κόμμα εις όλα τα μέρη του κόσμου. Από το 1936 έχει γίνει

απόλυτος ανάγκη να ευρεθή τρόπος να λησμονήσωμεν προς στιγμήν τας εκλογώνάς» (όπ.π., σσ.39-41). Ο λόγος είναι ο εξής: «[...] το Στέμμα δεν είναι νοητόν να οδηγήται εις εκλογάς υπό πίεσην [...] Δ' εμέ δεν είναι νοητόν. Ο πολίτης δα πιστεύει ότι οιοδήποτε ή το πεζοδόριμον, επέβαλε την γνώμην έναντι του Στέμματος (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (όπ.π., σελ.40). Με την ίδια ακριβώς επιχειρηματολογία θα συγκλίνουν τόσο ο παλιός γηγέτης του Λαϊκού Κόμματος Κ. Τσαλδάρης δυσος και ο «παποτάτης» πρωθυπουργός Γ. Αθανασιάδης-Νόδας. Ο πρώτος θα υποστηρίξει ότι «η περίπτωσις του να πάμε εις εκλογάς σήμερον, κατ' εμέ τουλάχιστον αποτελεί εθνικήν αυτοκτονίαν» (όπ.π., σελ.46), ενώ ο δεύτερος ότι «η γνώμη μου η προσωπική είναι, ότι δεν συμφέρει επ' ουδενί λόγω την χώραν αυτήν την στιγμήν, ενώ ευρίσκονται εν επικίνδυνων εκκρεμότητι τόσον σοδαρά ζητήματα, να ορίσωμεν χρόνον εκλογών [...] δεν είναι δυνατόν, υπό τας συνθήκας να αποτραπή το καθεστωτικόν και να περιορισθή ο εκλογικός αγώνος εις απλήν συνταγματολογίαν επί της λειτουργίας του πολιτεύματος» (όπ.π., σελ.50). Θα προσθέσει μάλιστα ένα δραματικό τόνο λέγοντας «[...] προβλέπω εθνικόν διχασμόν ολέθριον διε το έθνος!» (!) Τέλος, ο αρχηγός της ΕΡΕ, μέσα σε ένα κρεσέντο αντικομμουνιστικής υστερίας κατά των Λαμπράκηδων που τρομοκρατούν την ύπαιθρο και των κομμουνιστών που εξοπλίζονται (σσ.32-35), θα αναφέρει και τα εξής: «[...] είπε και απόψε ο κ. αρχηγός της Ενώσεως Κέντρου [...] ότι δεν θα θέση θέμα καθεστωτικόν, αλλά θέμα κανονικής λειτουργίας του πολιτεύματος. Άρα εμμέσως θα υπάρχῃ [...] Να μου επιτραπή να είπω Μεγαλειότατε [...] οτι αυτό εμμέσως σημαίνει ανακύνησην καθεστωτικού. Διότι δεν είναι δυνατόν οι πολλοί, και ιδίως η νεολαία, να γνωρίζουν περισσότερα από δύο όρθρα του Συντάγματος και το 114 [...]» (πρακτικά όπ.π., σελ.53).

δόγμα εις όλον τον κόσμον η επιδίωξις “Λαϊκού Μετώπου” εις τας μάζας οσάκις δεν γίνεται να επιτευχθή τουτο εις την κορυφήν [...] [XB-ΓΜ: Ο κομμουνισμός] επιδιώκει τας εκλογάς διότι ακριβώς επιδιώκει το “Λαϊκόν Μέτωπον”. Και τας θέλει διότι γνωρίζει ότι είναι αρίστη ευκαιρία, υπό τας σημερινάς συνθήκας δια να δημιουργήθη το “Λαϊκόν Μέτωπον” [...] Αι εκλογαί [...] Θα ολοκληρώσουν εκείνο το οποίον ακριβώς θέλωμεν να αποφύγωμεν όλοι μας και ο αρχηγός της Ε.Κ., το “Λαϊκόν Μέτωπον”»⁷.

Όσο για το «καθεστωτικό», το αισθητήριο της πολιτικής, που κατά γενική ομολογία διέθετε και η ιστορική πολιτική του εμπειρία δεν του επέτρεπαν κανένα δισταγμό. Η απάντησή του στο Γ.Παπανδρέου, απάντηση που κατά κάποιο τρόπο αποτελούσε και τη «θεωρητικοποίηση» για λογαριασμό του «άπειρου» νεαρού Κωνσταντίνου, συνίσταται κατά κύριο λόγο σε μια ιστορική αναδρομή στις προηγούμενες περιπτώσεις της ελληνικής πολιτικής ιστορίας, όπου είχε τεθεί καθεστωτικό. Από την άποψη αυτή αποκτάει για το πρόβλημα που διευρευνούμε εδώ μεγάλη σημασία: «[...] εάν η πλειοψηφία [XB-ΓΜ: σε περίπτωση που γίνονται οι εκλογές] ευρεθή και πάλιν εις την Ε.Κ., θα έχωμεν εν τη πραγματικότητι μιαν Συντακτικήν Συνέλευσιν και όχι μιαν Βουλήν, η οποία υπό το Κράτος της Αριστεράς, αυτομάτως θα θέση όλα τα ζητήματα τα οποία έχει να ξεκαθαρίσῃ με τον αστικόν κόσμον. Ο Αξιότιμος κ.Αρχηγός της Ε.Κ., επόνισεν χθες, το είπεν άλλωστε επανειλημμένως και δημόσια και εις την Βουλήν, ότι ουδαμάς προτίθεται να θέση καθεστωτικόν ζητήμα εις τας εκλογάς, ότι αυτό απέχει πολύ της σκέψεώς του, ουδέποτε το εισιγήθη και βεβαίως δεν θα το εισιγήθη και εις τας προσεχείς εκλογάς. Είμαι βέβαιος ότι εν πάσῃ ειλικρινεία προέβη εις την δήλωσιν αυτήν. Άλλα απυχώς, τα καθεστωτικά ζητήματα δεν τίθενται δια δήλωσεως ενώπιον του Προέδρου Πρωτοδικών, αλλά τίθενται αφ' εαυτών, εν συσχετισμώ με διάφορα άλλα ζητήματα συναφή προς το καθεστωτικόν και κατ' αυτόν τον τρόπον οδηγούν αναποτρέπτως εις αυτό. Και την επιβεβαίωσιν τούτου προσφέρει ο ίδιος ο αρχηγός της Ε.Κ. όταν μας λέγη ότι δεν θέτει μεν καθεστωτικόν ζητήμα,

7. Πρακτικά Συμβουλίου του Στέμματος 1965, σσ.61-63// Ομοίως Κούσουντας 1988, σελ.137.

αλλά θέτει ζήτημα κρίσεως των προνομίων του Ανωτάτου Αρχοντος, θέτει δηλαδή ζήτημα αν καλώς ή κακώς εχειρίσθη η Μεγαλειότης Σας τας προνομίας της. Και τι θα συνέβαινεν εαν ο Λαός απεφάσιζεν ότι κακώς εχρησιμοποιήσατε τας προνομίας σας, δεν θα εσήμαινε θέσι ενός θέματος Πολιτειακού; Και πότε άλλοτε τα πολιτειακά θέματα ετέθησαν υπό μορφήν δογματικήν; Πάντοτε ετέθησαν εν συναρτήσει συναφών θεμάτων. Το 1915 ο Ελευθέριος Βενιζέλος δεν έθεσε ζήτημα προτιμήσεως της Αδασιλεύτου Δημοκρατίας έναντι της Βασιλευομένης, έθεσε ζήτημα κακής χρήσεως των προνομίων του Ανωτάτου Αρχοντος, δια των οποίων ισχυρίσθη ότι δεν είχε δικαίωμα να διαλύσῃ εκ δευτέρου την Βουλήν και να ακολουθήσῃ πολιτικήν αντίθετον πρός την πλειοψηφίαν του λαού. Το 1924, [...] το Πολιτειακόν ζήτημα δεν ετέθη υπό την Πολιτειακήν του μορφήν, αλλά υπό το πρόσχημα του ότι ο Ανώτατος Αρχων, ο Αείμνηστος Βασιλεύς Γεώργιος Β', είχε δήθεν συμμετάσχει εις την αντεπανάστασιν του 1923. Είναι γνωστόν ότι ο Βασιλεύς ουδαμάς είχε τότε συνδεθή πρός την αντεπανάστασιν, εν τούτοις υπό την μορφήν αυτήν ετέθη το ζήτημα και αυτό ήγαγεν εις την απομάκρυνσιν του Βασιλέως και την ανατροπήν της Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Το 1942, 1943, 1944 το θέμα το Πολιτειακόν ετέθη πάλιν υπό την αυτήν μορφήν δηλαδή ότι ο αείμνηστος Βασιλεύς Γεώργιος είχεν ανεχθή την Δικτατορίαν του Ιωάν. Μεταξά. Επομένως δεν νομίζω ότι είναι ισχυρά η διαβεβαίωσις του αξιού του Αρχηγού της Ενώσεως Κέντρου ότι δεν θα θέση Πολιτειακόν ζήτημα. Την δεχόμεθα μεν, ως πρόθεσίν του, αλλά είμαι βέβαιος ότι παρά την διαβεβαίωσίν του και την επιθυμίαν του, το Πολιτειακόν ζήτημα αυτομάτως θα τεθή κατά τας εκλογάς» (Πρακτικά ΣτΣ 1965, σσ.63-64).

Η αναλυτική παρακολούθηση των πρακτικών αποκαλύπτει ποιά ήταν πράγματι η υποκειμενική συνείδηση της Μοναρχίας για το καθεστωτικό. Άλλη μια «έγκυρη» πηγή επιβεβαίωνει την ίδια εκτίμηση: ένας από τους θεωρητικούς της Μοναρχίας και του δικτατορικού καθηστώτος, ο ελληνοαμερικανός καθηγητής Δ.Κούσουλας. Απηχώντας άμεσα τη γνώμη του Κωνσταντίνου έγραφε τότε: «[...] Ο νεαρός Βασιλεύς [...] αντιλαμβάνεται ότι εγλογαί διεξαγόμεναι υπό τας παρούσας συνθήκας θα έθεταν, αποτρέπτως, το θρόνο εις ψηφοφορίαν, δεδομένου ότι μια νίκη της Ε.Κ. - που φαίνεται άκρως πιθανή - θα

ερμηνεύετο ως λαϊκή καταδίκη των ενεργειών του Βασιλέως του Ιουλίου του 1965» («Το Βήμα» 20 Οκτωβρίου 1966, στο Κούσουλας 1988, σελ.32). Ύστερα από 20 χρόνια, αποτιμώντας νηφάλια πια τα γεγονότα, άρα περισσότερο πολιτικά και στρατηγικά, θα υποστηρίξει ακριβώς το ίδιο: «Εκλογές λίγο μετά τα γεγονότα της 15ης Ιουλίου 1965 θα σήμαιναν ουσιαστικά καθεστωτικό δημοψήφισμα. Γιατί μια νίκη της Ε.Κ. θα ισοδυναμούσε με καταδίκη των ενεργειών του Κωνσταντίνου. Δεν θα ήταν μια συνθησισμένη εκλογική αναμέτρηση ανάμεσα στα δύο μεγάλα κόμματα, την Ένωση Κέντρου και την Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση» (Κούσουλας 1988, σελ.68).

Εκλογές λοιπόν δεν γίνονται το φθινόπωρο του '65 και η Μοναρχία προκρίνει τελικά τη λύση Στεφανόπουλου, την τρίτη κατά σειρά βασιλική κυβέρνηση. Ο «μεγάλος κίνδυνος» έχει αποσοβήθει. Η έκβαση αυτή θα απομακρύνει προσωρινά το σκόπελο των εκλογών, άλλα ενάμιση χρόνο μετά (Απρίλιος 1967), όταν πλέον τα σενάρια του συμβιβασμού έχουν αποτύχει, η κατάσταση παραμένει αμετάβλητη. Η χώρα βαδίζει επιτέλους προς τις εκλογές (που είχαν προγραμματιστεί για το Μάιο του 1967), το «καθεστωτικό» όμως διατηρείται ως το κεντρικό πολιτικό πρόδολημα. Υπάρχει πληθώρα μαρτυριών που επιβεβαιώνουν ότι και τώρα ο ίδιος ο βασιλιάς συνειδητοποιεί καθαρά τον κίνδυνο της προσεχούς εκλογικής αναμέτρησης. Κατά τον Κούσουλα, «ο Κωνσταντίνος αρχίζει να συνειδητοποιεί ότι οι επερχόμενες εκλογές θα φέρουν το Θρόνο αντιμέτωπο με την Ε.Κ. Μία εκλογική νίκη της Ε.Κ. θα ισοδυναμούσε με λαϊκή αποδοκιμασία του θεσμού» (Κούσουλας όπ.π., σελ. 181). Στην ίδια εκτίμηση συγκλίνει ακόμα η Φρειδερίκη αλλά και η «σκληρή» φιλοδικτατορική τάση της ΕΡΕ. «[XB-ΓΜ: Η Φρειδερίκη] σε στενή επαφή με τον Πιπινέλη, πιστεύει ότι οι εκλογές πρέπει να αναβληθούν γιατί όπως έχουν διαμορφωθεί τα πράγματα έχουν πάρει καθεστωτικό χαρακτήρα. Ο Πιπινέλης δεν συμμερίζεται τις αισιόδοξες προβλέψεις του Κανελλόπουλου για το εκλογικό αποτέλεσμα. Αντίθετα, θεωρεί σχεδόν αναπόφευκτη την εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου. Θεωρεί επίσης ως δεδομένο ότι επάνοδος της Ε.Κ. στην εξουσία σημαίνει ουσιαστικά την επικράτηση του Ανδρέα Παπανδρέου και του “Λαϊκού Μετώπου”. Για τη Φρειδερίκη, ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα αποτελούσε τη χαριστική βολή κατά του θρόνου» (όπ.π., σελ.189).

Όπως εξηγεί πολιτικά ο συγγραφέας, για να νομιμοποιήσει δέδασια τη δικτατορία, «η ταύτιση [...] του Βασιλέως με την ΕΡΕ ισοδυναμούσε με διακήρυξη ότι οι εκλογές θα είχαν αναπόφευκτα καθεστωτικό χαρακτήρα. Και την εποχή εκείνη ήταν αδιανόητη η διεξαγωγή εκλογών με καθεστωτικές επιπτώσεις (Κούσουλας όπ.π., σελ.187). Και αλλού: «Δεν χρειαζόταν μεγάλη προσπάθεια για να μεταφρασθούν αυτά [XB-ΓΜ: εννοεί τις προκλητικές δηλώσεις των Ανδρέα και Γ.Παπανδρέου] ως απειλή κατά του Θρόνου. Η χώρα αντιμετώπιζε το ίδιο ακριβώς δίλημμα που είχε εμποδίσει τη διενέργεια εκλογών αμέσως μετά την κρίση της 15ης Ιουλίου 1965» (όπ.π., σελ.192).

Τέλος, οι Times της Νέας Υόρκης, ανεπίσημο έντυπο της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, έγραφαν στο κύριο άρθρο τους που αναδημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Έθνος δυο μέρες πριν τη δικτατορία: «Οι πολιτικοί χειρισμοί του νεαρού Βασιλέως Κωνσταντίνου προεκάλεσαν εν Ελλάδι την κατάστασιν εκείνην ακριβώς την οποίαν περισσότερον από άλλες ήθελεν ούτος να αποφύγη: Εκλογάς υπό συνθήκας που τείνουν να επιταχύνουν μιαν επικίνδυνον πόλωσην των πολιτικών δυνάμεων η οποία θα ευνοήστη τους μη υποστηρίζοντας θερμώς την μοναρχίαν, και τους προσωπικώς διακείμενους εχθρικώς προς αυτόν [...]. Ο Βασιλεύς πάντως, είναι εκείνος ο οποίος έφερεν εαυτόν εις μιαν πολιτικήν γωνίαν όπου η μόνη δυνατότης δια να αποτραπή η επιστροφή του Παπανδρέου εις την εξουσίαν είναι μια υπό του Στρατού υποστηριζόμενη δικτατορία» (Έθνος 19 Απριλίου 1967).

Αυτή είναι λοιπόν η σημασία που θα είχε σε τελική ανάλυση η εκλογική αναμέτρηση του Μαΐου '67 και την οποία ματαίωσε η επιβολή της δικτατορίας. Οι εκλογές του '67 θα επικύρωναν και θα επιστέγαζαν όλη την προηγούμενη περίοδο. Η νίκη της Ε.Κ. ήταν κάτι παραπάνω από σίγουρη και εδώ συμφωνούν οι πάντες χωρίς καμία αμφιβολία. Εκτός από τη νίκη της Ε.Κ., οι εκλογές αυτές θα αποτελούσαν και την οριστική ήττα της Μοναρχίας. Ο δημοψηφισματικός χαρακτήρας τους, πρέπει να το ξαναπούμε, είχε de facto προσδιοιστεί. Θα αποτελούσαν αντικειμενικά δημοψήφισμα κατά της Μοναρχίας, όσο κι αν όλες οι κομματικές ηγεσίες (ΕΡΕ, Ε.Κ., ΕΔΑ) είχαν συμφωνήσει να υποβαθμιστεί η αντίθεση του «καθεστωτικού» στην προεκλογική περίοδο. Η δυναμική του εκλογικού αποτελέσμα-

τος υπερέβαλε σημαντικά τις διαδουλεύσεις των επιτελείων.

Στην πραγματικότητα, το καθεστωτικό είχε τεθεί αντικεμενικά, ανεξάρτητα από τις προθέσεις των προσώπων και των ηγεσιών που δεν τολμούσαν καν να το ομολογήσουν. Έχει τεθεί από τη δυναμική της πολιτικής σύγκρουσης. Αυτή είναι και η εξήγηση στο γιατί ακριβώς δεν γίνονται εκλογές αμέσως μετά την κρίση του Ιουλίου '65, αίτημα όχι μόνο της Ε.Κ. και της ΕΔΑ αλλά και του Π.Κανελλόπουλου. 'Όλοι διαισθάνονται στο έπακρο την απειλή και προιν απ' όλους ο ίδιος ο Μονάρχης. Οι εκλογές αν πραγματοποιούνταν, και το πρόβλημα τέθηκε για όλη την περίοδο 1965-1967, θα είχαν καθεστωτικό χαρακτήρα⁸.

7.1.2. Προϋπόθεση: η ιστορική απονομιμοποίηση της μοναρχίας

Η ανάδειξη του «καθεστωτικού» προβλήματος σε κεντρικό πολιτικό ζήτημα, δεν ήταν κερδανός εν αιθρίᾳ. Όποιος διατηρεί ελάχιστη σχέση με τη σύγχρονη ελληνική πολιτική ιστορία γνωρίζει ασφαλώς, ότι η σύγκρουση των κυριαρχούμενων τάξεων με τη μοναρχία έχει βαθύτατες ιστορικές (πολιτικές-ιδεολογικές) ρίζες. Στη διάρκεια του 20ου αιώνα πολλές φορές τέθηκε καθεστωτικό ζήτημα: το 1915, το 1924, το 1942-44, το 1945-46.⁹

Ο Ζάν Μεϊνώ, μελετώντας τις συνέπειες του Ιουλιανού πραξικοπήματος, πολύ σωστά παρατηρεί σχετικά: «[...] δεν πρέπει να μας προκαλεί κατάπληξη το γεγονός ότι, με λιγοστές εξαιρέσεις στον πολυκύμαντο βίο της, η δυναστεία των Γλύκ-

8. «[...] το γόητρο της Στέμματος δεν θα έμενε ανέπαφο αν από τις μελλοντικές εκλογές η ΕΚ ανεδεικνύετο και πάλι με μία νέα απόλυτη πλειοψηφία στις ψήφους του Λαού και στις έδρες του Κοινοβουλίου» (Meynaud 1974, σελ.130).// Του ίδιου σελ.81// Μπουλούκος 1989, σσ.397-398// Για το δημοψηφισματικό χαρακτήρα των εκλογών του '67, που τελικά δεν έγιναν, δανειζόμαστε από τον Η.Νικολακόπουλο μια διατύπωση, που αναφέρεται δέδαμα στις εκλογές του '56, ισχύει όμως, κατά τη γνώμη μας, ακέραια και για τις εκλογές του '67: «Ο λανθάνων αντιμοναρχικός χαρακτήρας ενυπήρχε εκ των πραγμάτων παράλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης - ιδιαίτερα μάλιστα η ΕΔΑ [...] - διακήρυξαν με έμφαση ότι γι'αυτά δεν τίθεται "πολιτειακό ζήτημα"» (Νικολακόπουλος 1985, σσ.214-215).

συπουργικ δεν κατόρθωσε ποτέ ν' αποκτήση ενδύ λαϊκό έρεισμα και δεν έπαψε ποτέ να θεωρήται σαν ξένη από μεγάλο τμήμα του ελληνικού Λαού, παρά την ελληνομάθεια και την, υποχρεωτική για το αξίωμα που κατείχαν, προσχώρηση των εκπροσώπων της στο ορθόδοξο θρήσκευμα» (Meynaud 1974, σελ.188)⁹.

Με άλλα λόγια, αν και τα Ιουλιανά θα ξαναθέσουν αντικειμενικά το θέμα της Μοναρχίας στο επίκεντρο της πολιτικής διαμάχης, το πρόβλημα απονομιμοποίησης της Μονάρχίας είναι ευρύτερο των Ιουλιανών.

Το '65, με αιχμή τη Μοναρχία, οξύνεται σημαντικά το γενικότερο πρόβλημα «νομιμοποίησης» και συναντεικής αναπαραγωγής του μετεμφυλιακού Κράτους και της δομής του. Πρόβλημα που έχει αρχίσει να αναδύεται εκ νέου ήδη από το 1961. 'Οπως έχουμε δει αλλού, οι εκλογές «βίας και νοθείας» του 1961 έχουν λειτουργήσει απονομιμοποιητικά για το μετεμφυλιακό Κράτος και τους πολιτικούς φορείς, τη Δεξιά και τη Μοναρχία. Η κρίση του ελληνικού μετεμφυλιακού κοινοβουλευτισμού έχει ανοίξει με εκείνες τις εκλογές και, κυρίως, με τις μαζικές λαϊκές κινητοποιήσεις του «Ανένδοτου» που θα ακολουθήσουν.

Το φαινόμενο της απονομιμοποίησης δεν είναι φυσικά προϊόν μιας στιγμής, αλλά ολόκληρης ιστορικής περιόδου. Κανένα στοιχείο δεν υπάρχει που να δείχνει, ότι η Μοναρχία ήταν αποδεκτή από την πλειοψηφία του ελληνικού λαού και άρα νομιμοποιημένη ως θεσμός στην προηγούμενη περίοδο 1946-1965. Αντίθετα, η παλινόρθωση του '46 γίνεται μέσα στις συνθήκες του εμφυλίου, μετά την τεράστια εαμική εμπειρία. Η Μοναρχία επικυρώνει συμβολικά την ενότητα όλων των αστικών δυνάμεων (του μπλοκ της «αντεπανάστασης»), απέναντι στο ΕΑΜικό λαϊκό μπλοκ και αναλαμβάνει το ρόλο πολιτικού καθοδηγητή της Δεξιάς. Για το δημοψήφισμα του '46 και τις συνθήκες κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκε το τελικό αποτέλεσμα, ο Η.Νικολακόπουλος αναφέρει: «Ο τρόπος με τον οποίο πραγ-

9. «[...] μια δυναστεία που δεν μπόρεσε να ρίξει ποτέ βαθειές ρίζες στο ελληνικό χώμα» (Φονταίν 1984, σελ.103).// Για το καθεστωτικό ιστορικά, διέπει Λαμπρινός 1945.// Ειδικότερα για το καθεστωτικό στην κατοχή, διέπει Φλάισερ, σσ.155-165, ιδιαίτερως σελ.159-160, 179-192.

ματοποιήθηκε τελικά το δημοψήφισμα ανέτρεψε όλα τα φυσιολογικά προγνωστικά, δημιουργώντας μια πλασματική πλειοψηφία της τάξης του 70%. Παραμένει έτσι τελείως αδένδαιο ποια θα ήταν η ενδεχόμενη έκβασή του αν είχε γίνει με διαφορετικές συνθήκες και κυρίως αν είχε προηγηθεί των εκλογών, όπως προβλεπόταν στη συμφωνία της Βάρκιζας. Γιατί ακόμα και με συνθήκες αντίστοιχες μ' εκείνες των εκλογών του Μαρτίου [XB-GM: 1946], το αποτέλεσμα του δημοψήφισματος φαίνεται ότι θα ήταν εξαιρετικά αμφίρροπο. Ενώ δεν υπάρχει φυσικά καμμιά αμφιβολία για την έκβασή του αν είχε πραγματοποιηθεί με σχετικά ομαλές συνθήκες και με εχέγγυα εγκυρότητας» (Νικολακόπουλος 1985, σελ.153). Η απονομιμοποίηση της Μοναρχίας είναι ορατή ακόμα και στον «ξένο παράγοντα», δηλαδή τη δρετανική διπλωματία, η οποία διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στις πολιτικές ξυμώσεις της εποχής. Όπως μαρτυρεί ο Γιώργος Σεφέρης στο «Πολιτικό Ήμερολόγιο» του, ο δρετανικός παράγοντας πιέζει για αναδολή του Δημοψήφισματος του 1946, δέναιος ότι η πραξικοπηματική επιβολή του Θρόνου με δήθεν λαϊκή συγκατάθεση, θα δημιουργούσε περισσότερα προβλήματα στο εσωτερικό της χώρας παρά θα εξομάλυνε τη κοινωνική και πολιτική κατάσταση (Σεφέρης 1985 σ. 81-112, 142-154).

Το πρόβλημα της απονομιμοποίησης θα τεθεί, εκ νέου, στα μέσα της δεκαετίας του '50. Οι διοικητικές εκλογές του 1956 είχαν προσλάβει επίσης δημοψήφισματικό χαρακτήρα: «Επιπλέον, η ανοιχτή βασιλική παρέμβαση που μεσολάβησε και την οποία καλείτο να την επικυρώσει το εκλογικό σώμα, ενώ την κατήγγειλαν τα κόμματα της αντιπολίτευσης, είχε προσδώσει στις εκλογές και λανθάνοντα αντιμοναρχικό χαρακτήρα. Ο θρόνος, ως συσπειρωτικό σύμβολο των αστικών πολιτικών δυνάμεων, και η «εθνικοφροσύνη», ως επίσημη κρατική ιδεολογία και καθημερινή πρακτική, έτειναν να δρεθούν στο επίκεντρο της εκλογικής αναμέτρησης, παρόλο που τα κόμματα της αντιπολίτευσης και ιδιαίτερα η γηγεσία της Δ.Ε. [XB-GM: Δημοκρατικής Ένωσης] κατά κανένα τρόπο δεν αμφισβητούσαν ούτε το ένα ούτε το άλλο» (Νικολακόπουλος 1985, σ.214-215)¹⁰. Η παρατήρηση αυτή είναι χρήσιμη για να εκτι-

10. Γίνεται αναφορά επίσης, τόσο από το συγγραφέα όσο και από το Σ.Π.Λιναρδάτο, σε επιστολή της βασιλισσας Φρειδερίκης προς το στρατηγό Μάρσαλ,

μήσουμε τον χαρακτήρα της ματαιωθείσας εκλογικής αναμετρησης σχεδόν 10 χρόνια μετά (Μάιος 1967).

7.1.3. Παρέκβαση: Βασικές ενδεξεις για την κοινωνική βάση της Μοναρχίας στο δημοψήφισμα του 1974

Εκτός από τις ιδιαιτερότητες της εκλογικής γεωγραφίας της Μοναρχίας, που μπορούμε να διακρίνουμε και οι οποίες ανάγονται στη διαφορετική ιστορική πολιτική παράδοση των περιοχών (π.χ. η ενισχυμένη παρουσία στην Πελοπόννησο και γενικότερα η διαφορά «παλαιών/νέων χωρών»), το δημοψήφισμα του '74 μας επιτρέπει μια κατ' αρχήν εκτίμηση και για τον κοινωνικό χαρακτήρα της εκλογικής της βάσης. Η ανάλυση του ποσοστού που έλαβε, 30.8%, δείχνει, ότι η Μοναρχία αντλούσε την κοινωνική της προϋπόθεση, κατά κύριο λόγο, στην ύπαιθρο και -αρκετές φορές- σε περισσότερο καθυστερημένες αγροτικές περιοχές (Λακωνία, Ροδόπη¹¹, Καστοριά, Άρτα, Έδρος, Φλώρινα, Ευρυτανία κλπ. - πίνακες 50 και 51). Ενώ στις αγροτικές περιοχές συγκεντρώνει 36,5% (ποσοστό υψηλότερο από το εθνικό κατά 6 εκατοστιαίες μονάδες περίπου), στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη συγκεντρώνει ποσοστά που υπολείπονται αισθητά του εθνικού και κυμαίνονται από 20% έως 22% (πίνακας 50). Όλες οι εκλογικές περιφέρειες των μεγάλων αστικών κέντρων (Αθήνας, Πειραιά, Θεσσαλονίκης) περιλαμβάνονται στις χειρότερες περιφέρειες της Μοναρχίας (πίνακας 51).

Εκτός από τη γενική υποαντιπροσώπευση στις πόλεις προς όφελος της υπαίθρου, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ανάλυση των αποτελεσμάτων στο χαμηλότερο επίπεδο, του Δήμου και της ενορίας, που ουσιαστικά υποδηλώνει την ταξική σύνθεση της ψήφου. Έτσι, στην Αθήνα και την περιφέρειά της παρατηρούμε τα εξής: όσον αφορά στους δήμους της περιφέρειας

λίγες μέρες μετά τις εκλογές, όπου αναφερόταν ότι: «φτάσαμε ως το χείλος της άβυσσου, κοιτάζαμε μέσα, αισθανθήκαμε τρομερό ίλιγγο και αποτραβήχτηκαμε την τελευταία στιγμή» (Λιναρδάτος 1978δ, σ.81-82/ Νικολακόπουλος 1985, σελ.215).

11. Λόγω της μαζικής υπερψήφισης της Μοναρχίας από τη μουσουλμανική μειονότητα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 50

Δημοψήφισμα 1974: Ψήφοι υπέρ της μοναρχίας κατά περιοχή

Αγροτικές περιοχές	36,5%
Μικρά και μεσαία αστικά κέντρα	25,7%
Θεσσαλονίκη	20,0%
Αθήνα	21,8%
Παλαιά Ελλάδα (δεν περιλαμβάνεται η Αθήνα)	37,5%
Νέες Χώρες	29,8%
ΣΥΝΟΛΟ	30,8%

Πηγή: Nicolacopoulos 1985

ΠΙΝΑΚΑΣ 51

Εκλογική γεωγραφία της Μοναρχίας 1974

Οι 15 καλύτεροι και οι 15 χειρότεροι νομοί-εκλογικές περιφέρειες (ποσοστά %)

Οι 15 καλύτεροι	Οι 15 χειρότεροι
1. Λακωνίας	59,52
2. Ροδόπης	50,54
3. Μεσσηνίας	49,24
4. Ηλείας	46,88
5. Αργολίδας	46,67
6. Ξάνθης	46,25
7. Καστοριάς	44,26
8. Άρτας	43,01
9. Αρκαδίας	43,01
10. Χαλκιδικής	41,84
11. Κιλκίς	40,29
12. Έβρου	39,73
13. Φλώρινας	39,64
14. Ευρυτανίας	39,31
15. Γρεβενών	38,80
1. Ρεθύμνης	5,90
2. Χανίων	7,30
3. Ηρακλείου	10,57
4. Λασιθίου	11,58
5. Β' Πειραιά	18,30
6. Α' Θεσσαλονίκης	20,01
7. Β' Αθήνας	20,41
8. Λέσβου	22,26
9. Α' Αθήνας	24,40
10. Καβάλας	26,36
11. Χίου	27,05
12. Α' Πειραιά	28,05
13. Ήμαθίας	28,23
14. Μαγνησίας	28,75
15. Λευκάδας	28,78

ΕΘΝΙΚΟ ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡ ΒΑΣΙΛΕΥΟΜΕΝΗΣ: 30,82

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων Δημοψηφίσματος

(Β' Αθήνας), η Μοναρχία συγκεντρώνει τα καλύτερα ποσοστά της στις κατ' εξοχήν αστικές περιοχές του λεκανοπεδίου: Παπάγου 40,84% - λόγω προφανώς και της σημαντικής παρουσίας των αξιωματικών -, Επάλη 34,38%, Ψυχικό 29,79%, Φιλοθέη 28,58% ή σε περιοχές, όπου η παραδοσιακή λαϊκή-μικροαστική σύνθεση τείνει να ανατραπεί (1974) από την είσοδο νέων αστικών και μικροαστικών στρωμάτων (πίνακας 52). Αντίθετα, στους 10 χειρότερους δήμους περιλαμβάνονται 3 αμιγώς εργατικοί: Ν.Ιωνία (14,14%), Ταύρος (15,59%), Περιστέρι (18,72%) και 6 εργατικοί-μικροαστικοί.

Αντίστοιχα για το δήμο της Αθήνας (Α' Αθήνας), στις καλύτερες ενορίες της περιλαμβάνονται οι αμιγώς αστικές ενορίες (του ιστορικού Κέντρου και του Κολωνακίου), καθώς και οι παλιές μικροαστικές (Μοναστηράκι, Πλάκα, Ομόνοια). Σε ορισμένες από αυτές, τα αιχνημένα ποσοστά της Μοναρχίας οφείλονται κατά ένα μέρος και στους ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, στη μαζική, δηλαδή, υπερψήφισή της από τους δημόσιους υπαλλήλους και το προσωπικό των σωμάτων ασφαλείας (στρατός/αστυνομία). Αντίστροφα, στις χειρότερες ενορίες της περιλαμβάνονται οι αμιγώς εργατικές, π.χ. Πετράλωνα, Τουρκοβούνια (6 από τις 10), καθώς και οι εργατικές-μικροαστικές, π.χ. Κ.Πατήσια, Σεπόλια (πίνακας 53).

Από τα στοιχεία, πρώτον, φαίνεται έκδηλα, ότι η κοινωνική βάση της Μοναρχίας αποτελείται από καθυστερημένα αγροτικά και μικροαστικά στρώματα (τον ιστορικό πυρήνα των τάξεων-στηριγμάτων του συνασπισμού εξουσίας) που κάθε άλλο παρά δυναμικά μπορούν να θεωρηθούν. Δεύτερον, επιδεινώνεται, σαφώς, η απονομιμοποίησή της από τις κυριαρχούμενες τάξεις.

Ως γενικό συμπέρασμα λοιπόν μπορούμε να επαναλάβουμε συνοπτικά, ότι η Μοναρχία ως πόλος εξουσίας και ως θεσμός του μετεμφυλιακού Κράτους, εμπεδωμένη σε συνθήκες αντεπανάστασης και καταστολής, ταυτισμένη με μια συγκεκριμένη πολιτική παράταξη, δεν έγινε ποτέ αποδεκτή από τον ελληνικό λαό, ανεξάρτητα από το αν η πολιτική του ηγεσία (ΕΔΑ-Ε.Κ.) έθεσε θέμα καθεστωτικού. Τελικά η «κρίση νομιμοποίησης» της Μοναρχίας πρέπει να αναζητηθεί περισσότερο στην εαμική τομή παρά στα γεγονότα των Ιουλιανών, όπου σίγουρα το πρόβλημα εντείνεται κατακόρυφα και τίθεται ως πολιτικό ζήτημα στην ημερήσια διάταξη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 52
Εκλογική κοινωνιολογία της Μοναρχίας 1974
Οι 10 καλύτεροι και οι 10 χειρότεροι δήμοι (και κοινότητες)
της Β' Αθήνας (ποσοστά %)

ΔΗΜΟΣ-ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ	% υπέρ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ θαυμ. ΣΥΝΘΕΣΗ
A. Οι 10 καλύτεροι	
1. Παπάγου ¹	40,84 αστική-μικροαστική
2. Εκάλη	34,38 αστική
3. Ν. Πεντέλη	32,79 εργατική
4. Ψυχικό	29,79 αστική
5. Κηφισιά ²	29,50 μικροαστική-εργατική με αστική νησίδα
6. Καματερό	29,05 εργατική
7. Φιλοθέη	28,58 αστική
8. Μαρούσι ²	28,46 εργατική-μικροαστική με αστική νησίδα
9. Αγία Παρασκευή	25,65 εργατική-μικροαστική με αστική νησίδα
10. Μελίσσια	24,61 εργατική-μικροαστική με αστική νησίδα
ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡ ΒΑΣΙΛΕΥΟΜΕΝΗΣ ΣΤΗ Β' ΑΘΗΝΑΣ: 20,41	
B. Οι 10 χειρότεροι	
1. Καισαριανή	12,62 εργατική-μικροαστική
2. Ν. Ιωνία	14,14 εργατική
3. Ταύρος	15,59 εργατική
4. Αργυρούπολη	15,65 εργατική-μικροαστική
5. Ν. Ερυθραία ³	15,94 εργατική-μικροαστική
6. Ν. Φιλαδέλφεια	16,30 εργατική-μικροαστική
7. Ν. Σμύρνη	16,60 μικροαστική-εργατική με αστική νησίδα
8. Υμηττός	18,05 εργατική-μικροαστική
9. Πεύκη	18,60 εργατική-μικροαστική
10. Περιστέρι	18,72 εργατική

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων Δημοψηφίσματος

1. Αξιοσημείωτη παρονούσα αξιωματικών
2. Μικρή αγροτική νησίδα
3. Μικρή αγροτική και αστική νησίδα

Η «απονομιμοποίηση» της Μοναρχίας και συνολικά η «αρίστη νομιμοποίησης» του μετεμφυλιακού κράτους είναι φαινόμενο ευρύτερο των Ιουλιανών. Σωστότερα, πρέπει να περιληφθεί στις ιστορικές (ιδεολογικές-πολιτικές) προϋποθέσεις που εξήγουν τη συγκεκριμένη μορφή της επαναστατικής έκρηξης της ελληνικής κοινωνίας στα μέσα της δεκαετίας του '60.

ΠΙΝΑΚΑΣ 53
Εκλογική κοινωνιολογία της Μοναρχίας 1974
Οι 10 καλύτερες και οι 10 χειρότερες ενορίες του δήμου Αθήνας (ποσοστά %)

ΕΝΟΠΙΑ	% υπέρ ΣΥΝΟΙΚΙΑ θαυμ. ΣΥΝΘΕΣΗ	ΔΙΑΜΕ- ΡΙΣΜΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ
--------	----------------------------------	-----------------	----------------------

A. Οι 10 καλύτερες			
1. Αγ. Κων. Ομόνοιας	42,83 ^a	Ομόνοια	10 μικροαστική
2. Αγ. Γεωρ. Καρύτισης	41,21 ^a	Κέντρο	10 αστική
3. Εναγ. Θ. Μητροπόλεως	34,87 ^a	Κέντρο	10 αστική
4. Αγ. Διον. Αρεοπαγίου	33,12	Κολωνάκι	10 αστική
5. Κ.Θ. Μοναστηράκιου	32,76	Μοναστηράκι	10 μικροαστική
6. Αγ. Αικατ. Πλάκας	32,13 ^a	Πλάκα	10 μικροαστική
7. Κ.Θ. Χρυσοκαστρ.	31,61	Μοναστηράκι	10 μικροαστική
8. Μετ. Σωτήρος Πλάκας	29,17	Πλάκα	10 μικροαστική
9. Αγ. Αναργύρων Ψυρρή	29,11	Ψυρρή	10 μικροαστική-εργατική
10. Αγ. Κων. Κολωνού	28,57	Κολωνός	40 εργατική-μικροαστική

ΠΟΣΟΣΤΟ ΥΠΕΡ ΒΑΣΙΛΕΥΟΜΕΝΗΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΑΘΗΝΑΣ 24,39

B. Οι 10 χειρότερες			
1. Κ.Θ. Τουρκοβούνιων	14,75	Τουρκοβούνια	70 εργατική
2. Ζωδ. Π. Κ. Πατησίων	16,02	Κ. Πατησία	50 εργατική-μικροαστική
3. Αγ. Ανδρ. Πετραλώνων	16,83	Πετράλωνα	30 εργατική
4. Αγ. Τρυφ. Κολωνού	17,67	Ακαδ. Πλάτωνος	40 εργατική
5. Αγ. Γεωρ. Κυνοσάρ.	17,93	Κυνοσάργους	20 εργατική-μικροαστική
6. Αγ. Αικ. Πετραλώνων	18,13	Κ. Πετράλωνα	30 εργατική
7. Τριάν. Ιερ. Πετραλ.	18,15	Πετράλωνα	30 εργατική
8. Κ.Θ. Ν. Φιλοθέης	19,04	Τουρκοβούνια	70 εργατική
9. Αγ. Χαραλ. Πολυηγώνου	19,30	Πεδίο Άρεως	60 μικροαστική
10. Αγ. Ιωαν. Σεπτολίων	19,39	Σεπτόλια	40 εργατική-μικροαστική

Πηγή: Επεξεργασία εκλογικών αποτελεσμάτων Δημοψηφίσματος

(a) Συμμετοχή ψηφοφόρων εγγεγραμμένων σε ειδικούς εκλογικούς καταλόγους (Δ.Υ., στρατιωτικοί)

7.2. Η κρίση πολιτικής εκπροσώπησης ως κρίση των συγκεκριμένων πολιτικών κομμάτων και οι διαδοχικές αποτυχίες της αστικής στρατηγικής

Η αυτόνομη παρέμβαση των μαζών στην πολιτική σκηνή σήμανε αποδέσμευση και πολιτική χειραφέτησή τους από τα υπάρχοντα αστικά πολιτικά κόμματα αλλά και την ΕΔΑ. Η κρίση των κομμάτων στα Ιουλιανά είναι η μορφή με την οποία εκδηλώνεται η «κρίση εκπροσώπησης», διαδικασία που συνεπάγεται έντονες τάσεις αποσύνθεσης, σχισμάτων και διαφοροποιήσεων στο εσωτερικό τους¹².

7.2.1. Η Ένωση κέντρου: επίκεντρο της κρίσης εκπροσώπησης

Η Ένωση Κέντρου αποτελεί τον προνομιακό και βασικό χώρο εκδήλωσης της «κρίσης εκπροσώπησης». Το γεγονός δεν είναι προφανώς τυχαίο. Η Ε.Κ. είναι το κόμμα-επίκεντρο της πολιτικής σκηνής, στο εσωτερικό του οποίου συγχωνεύονται οι αντιθέσεις και τα διλήμματα του μετεμφύλιακού καθεστώτος, το πρώτο σε απήχηση κόμμα την εποχή εκείνη.

Η Ένωση Κέντρου χαρακτηρίζεται από μια θεμελιακή και αξεπέραστη αντίφαση: σε επίπεδο ηγεσίας (αρχηγοί-βουλευτές-πολιτευτές) αποτελείται, όπως έχουμε πει, από ένα αστικό πολιτικό προσωπικό, ιδεολογικά συντηρητικό και αντικομμουνιστικό, ενσωματωμένο άμεσα στη δομή της μετεμφύλιακής εξουσίας και υλικά διαπλεγμένο με το μεγάλο κεφάλαιο. Η συνεύρεση αυτού του προσωπικού υπό τον τίτλο της Ε.Κ. υπαγορεύτηκε από την ανάγκη δημιουργίας πολιτικού αναχώματος στην επέκταση της επιρροής της ΕΔΑ μετά το 25%

12. «Συνοψίζοντας, η πολιτική κρίση παρουσιάζεται ως εξής: [...] Μετατόπιση του εκλογικού σώματος από τα δεξιά προς την κέντρο, με τάση ριζοστασικοποίησή του. Μετατόπιση, σ' αντίτροφη φορά, τημήματος της κομματικής ηγεσίας της ΕΚ προς τα δεξιά. Και στις δύο περιττώσεις κρίσης κομματικής εκπροσώπησης (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Κράνης 1972, σελ.37). Βλέπε επίσης για την κρίση των κομμάτων: «Η Αντίσταση και το πατρωτικό Αντιδικτατορικό Μέτωπο», Αγώνας Παρισιού, τεύχος 2, Φεβρουάριος 1971// Χαραλάμπης 1985, «Η κατάσταση των κομμάτων», σελ.192 κ.ε./Επίσης Παπαδημητρίου 1986.

του 1958. Η Ε.Κ. επεδίωξε (και πέτυχε) να καταγραφεί ως δεύτερη εναλλακτική, απέναντι στην ΕΡΕ, πολιτική λύση¹³. Από την άλλη όμως πλευρά, στρείθηκε σε λαϊκές δυνάμεις, κέρδισε την εμπιστοσύνη του μεγαλύτερου τμήματος του λαϊκού κοινωνικού μπλοκ. Έτσι, η κοινωνική βάση της Ε.Κ. δρίσκεται συνεχώς σε βαθύτατη αναντιστοιχία με το ηγετικό πολιτικό προσωπικό της. Η αντίφαση της Ε.Κ. δε θα αργήσει να γίνει αισθητή μετά τη δεύτερη κατά σειρά εκλογική της νίκη. Σπέρματα της κρίσης εκπροσώπησης εμφανίζονται σχετικά γρήγορα, μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου 1964. Η ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων λίγους μήνες μετά, δείχνει, ότι η συγκατάθεση/συναίνεση των λαϊκών μαζών προς την Ε.Κ. ήταν περιορισμένη και αίρεται όταν η ίδια αποδεικνύεται ανίκανη να προχωρήσει σε ριζικές αλλαγές. Το γεγονός αυτό καταγράφηκε, για πρώτη φορά, με την ενίσχυση της ΕΔΑ στις δημοτικές εκλογές του Ιουνίου 1964. Η λαϊκή δυσαρέσκεια απέναντι στους δισταγμούς και τις υπαναχωρήσεις της κεντρώας κυβέρνησης θα μεγαλώνει προοδευτικά χωρίς όμως να πάρει μέχρι τον Ιούλιο του '65 ανοικτές μορφές.

Η ειδική μορφή που θα πάρει η κρίση εκπροσώπησης στην περίπτωση του συγκεκριμένου κόμματος της Ένωσης Κέντρου δεν είναι άσχετη με την ίδια τη μορφή κόμματος που συνιστούσε, δηλαδή τη χαλαρή σύνδεση πολιτικού προσωπικού/κοινωνικής βάσης. Στην ουσία, η Ε.Κ. ποτέ δεν οργανώθηκε ως σύγχρονο αστικό κόμμα¹⁴, αν και μια τέτοια τάση είχε αρχίσει να

13. Την προβληματική αυτήν αναπτύσσει επενδύως ο Δημήτρης Χαραλάμπης. Βλέπε Χαραλάμπης 1985, «Δυο εναλλακτικές λύσεις», σσ.104-241// Επιπρόσθετα για την ίδρυση και την προώθηση της Ε.Κ. ως αστικής εναλλακτικής λύσης βλέπε: Μεγναύδης 1966// Λιναρδάτος 1986// Α.Παπανδρέου 1974// Νικολακόπουλος 1985// Καραμπελιάς 1985// Παπαδημητρίου 1986// Λαμπρούλιας 1987// Ρουμπάτης 1987//.

14. «Η Ένωση, ακόμη και σήμερα, προσφέρει το θέαμα ενός κόμματος του οποίου η εσωτερική οργάνωση, τόσο στο κεντρικό όσο και στο τοπικό επίπεδο, δεν έχει ακόμα διαμορφωθή. Καίτοι παρουσίασε κατά τις σφυγμομετρήσεις του 1963 και του 1964 ευρύτατη εκλογική απήχηση, ο σχηματισμός αυτός δεν αποτελεί ένα μαζικό κόμμα με γραφείο καθατική δομή» (Μεγναύδης 1966, σελ.276). Ακόμη, ο ίδιος, αποτιμώντας συνολικά την Ε.Κ. σημείωνε: «Όσον αφορά το σχηματισμό ενός μεγάλου κόμματος δημοκρατικής λειτουργίας, το πείραμα της Ε.Κ. μέχρι στιγμής κλείνει με μια αποτυχία. Το κόμμα αποτελεί πάντα, όπως τον πρότο χρόνο του σχηματισμού του, μια ομάδα που χειραγω-

διαφαίνεται με την παρουσία της στο συνδικαλιστικό κίνημα και κυρίως στη νεολαία με τη συγκρότηση της ΕΔΗΝ¹⁵.

Η έκρηξη των Ιουλιανών θα επιταχύνει αυτήν τη διαδικασία. Θα εσωτερικεύσει βίαια μέσα στην ηγεσία του Κέντρου την αντίφαση του κόμματος που μέχρι τότε είχε μορφή λίγο-πολύ «εξωτερική». Θα την οξύνει σε τέτοιο βαθμό ώστε η διάσπαση του Κέντρου, πολιτικά και ιδεολογικά να γίνει αναπόφευκτη. Η κοινωνική συμμαχία που εξέφρασε πολιτικά η Ένωση Κέντρου του Γ.Παπανδρέου τίθεται σε κρίση. Αποδείχθηκε ότι στο εσωτερικό της Ε.Κ. (στο πολιτικό προσωπικό της) το στοιχείο της αστικής εναλλακτικής λύσης απέναντι στη Δεξιά κυριαρχούσε σε βάρος του κοινωνικού μπλοκ που την έφερε στην κυβέρνηση. Η πολιτική του Γ.Παπανδρέου αναζήτησε από ένα σημείο και μετά το συμβιβασμό με το Στέμμα και το Στρατό, την ίδια στιγμή που οι παρεμβάσεις από μέρους τους αποδείκνυαν πως μόνο μια συνολική εσωτερική αλλαγή στη δομή της εξουσίας (εκδημοκρατισμός) θα απέμπλεκε στρατηγικά τις πολιτικές αντιθέσεις προς όφελος του λαϊκού παραγοντα. Έκ των υστέρων, και ανεξάρτητα από το πως έχουν καταγραφεί ιδεολογικά τα γεγονότα στη συλλογική μνήμη, γίνεται φανερό ότι η πολιτική του Γέρου συνέκλινε ουσιαστικά με την πολιτική γραμμή των «αποστατών», δηλαδή το συμβιβασμό με τη Μοναρχία. Η διαφορά είναι ότι οι «αποστάτες» φά-

γείται εκ των άνω, χωρίς η βάση να έχῃ τη δυνατότητα να εκφράστη τα αισθήματα της πάνω στην πολιτική που πρέπει να ακολουθηθή. Μετά την εκλογική επιτυχία η αντιπολίτευση του Παπανδρέου, ειδικώτερα η πτέρυγα που εκπροσωπούσε ο Η.Τσιριμώκος, διεξεδίκησε την εφαρμογή δημοκρατικής διοικήσεως. Ο Πρωθυπουργός που αρέσκεται στις αυθόρυμμες εκδηλώσεις ευγνωμοσύνης της βάσεως δεν έδωσε μέχρι τώρα συνέχεια στο μέλημα του εκδημοκρατισμού του κόμματος, που ασφαλώς θα απέληγε σ' ένα περιορισμό της ελευθερίας ελιγμών που διαθέτει» (Μεγανδ 1966, σελ.305).

15. «Για νάμαστε ειλικρινείς είχαμε υποτιμήσει τις δυνατότητες της Ένωσης Κέντρου να δημιουργήσει, να οργανώσει και ν'αναπτύξει ενα νεολαίαντικο κίνημα πάνω σε μια πλατειά βάση. Κ'ομως αυτό έγινε. Η νεολαία της ΕΔΗΝ είναι η νεολαία που κατεβαίνει με τον πιο οργανωμένο και μαζικό τρόπο στις λαϊκές εκδηλώσεις και μέσα στην πάλη υιοθετεί μαρξτικές μορφές εκδήλωσης και φιλοσοπασικά πολλές φορές συνθήματα όπως «Δημοψήφισμα» και άλλα αντιμοναρχικά. Αν θέλουμε να κάνουμε μια κοινωνιολογική τοποθέτηση της ΕΔΗΝ, αυτή έχει χαρακτήρα μάλλον μιας μικροσαστικής μαζικής νεολαίαντικης οργάνωσης παρά το χαρακτήρα μιας νεολαίαντικης οργάνωσης ενός συντηρητικού αστικού κόμματος» (Δαλαδάγγας 1965, σελ.17).

νηκαν εξ αρχής «συνεπείς» και προσπάθησαν να την υλοποιήσουν άμεσα (Ιούλιος 1965) ενώ ο Γ.Παπανδρέου θα το επιδιώξει ενάμιση χρόνο αργότερα (Δεκέμβριος 1966).

Η ερμηνεία για τη σάση της ηγεσίας του Κέντρου (αλλά και γενικά των αστικών πολιτικών δυνάμεων) μετά το βασιλικό πραξικόπημα δεν είναι δύσκολη. Η ηγεσία αυτή (μια ηγεσία που είχε δώσει μέχρι τότε αρκετά δείγματα οπιορτουνισμού και υποκειμενισμού) δεν μπορούσε να διανοηθεί την έκταση που θα έπαιρνε η λαϊκή παρέμβαση. Εγκλωβισμένη στην αστική ιδεολογία της «Πολιτικής», σύμφωνα με την οποία οι αντιθέσεις υπάρχουν και επιλύονται μέσα στα κομματικά επιτελεία κορυφής, πίστευε ότι θα μπορούσε άνετα να ελέγξει και να χρησιμοποιήσει την λαϊκή δυναμική (το «πεζοδρόμιο») σαν διαπραγματευτικό απόνταντι στη Δεξιά και το Παλάτι. Μνημείο τέτοιας μακιαβελικής αυταπάτης και ταυτόχρονα ένδειξη της βαθειάς περιφρόνησης των μαζών που έτρεφε ο «Γέρος», αποτελεί η ομιλία του στο Συμβούλιο του Στέμματος (1 Σεπτεμβρίου 1965). Προσπαθώντας να διασκεδάσει τους φόρους του Κωνσταντίνου για τη διεξαγωγή των εκλογών, θα υποστηρίξει: «Υπάρχει ένα δευτέρον επιχείρημα εναντίον των εκλογών. Κίνδυνος λαϊκού μετώπου εις τας εκλογάς. Άλλη παρεξήγησις. Θα συμβεί ακριβώς το αντίστροφον. Διότι με τας εκλογάς η Ένωσης Κέντρου θα έχη ιδικούς της συνδυασμούς, η ΕΔΑ θα έχη ιδικούς της συνδυασμούς. Επομένως αι εκλογαί είναι η ιδεώδης ευκαιρία αντιμετωπίσεως των μαζών. Όχι συνεργασία. Και είναι το βέβαιον, είναι ο ιδεώδης τρόπος αι εκλογαί, δια να γίνη ο διαχωρισμός των μαζών. Διότι αι μάζαι κατ' ανάγκην δια λόγους κομματικής εντάξεως θα τοποθετηθούν αντιμέτωπαι [...] θα έχωμεν με τας εκλογάς διάσπασιν των μαζών, αντιμετώπισιν των μαζών, όχι συνεργασίαν των. Επομένως θα ήσαν αι εκλογαί ιδεώδες βότανον προς διάσπασιν της συνεργασίας της βάσεως, διότι βεβαίως εις την κορυφήν συνεργασία δεν υπάρχει ούτε πρόκειται να υπάρξει [...] είναι καθαρά διαστροφή, εσφαλμένη εντελώς αντίληψις ότι αι εκλογαί θα προκαλέσουν έντασιν της οξύτητος. Αντιθέτως αλλάσσουν μέτωπον αι μάζαι, στρέφονται εναντίον αλλήλων. Δεν δημιουργούν ενιαίον μέτωπον εναντίον της ανωμαλίας. Υπό την έννοιαν αυτήν επομένως είναι καταπραΰντικόν, είναι το βότανον της εκτονώσεως [...] (Πλήρη Πρακτικά του ΣτΣ, όπ.π., σσ.26-27).

Πολύ περισσότερο, η ηγεσία του Κέντρου δεν κατανοούσε την κρίση των Ιουλιανών ως βαθύτερο πρόβλημα κοινωνικών και ταξικών συσχετισμών που αγκάλιαζε ολόκληρο το μετεμφυλιακό σύστημα εξουσίας, αλλά το εξελάμβανε «στρεβλά», ως προσωπική αντίθεση του Γ.Παπανδρέου με τον Κωνσταντίνο¹⁶. Κατανοούσε μόνον τις αφορμές και την επιφάνεια. Τον ναντίον, η αστική τάξη διέβλεψε σωστά τον κίνδυνο που «ενσάρκωσε» η Ε.Κ. Το λαϊκό κοινωνικό μπλοκ δηλαδή που στοιχίθηκε πίσω της («Το Λαϊκό Μέτωπο» του Πιπινέλη). Ο κίνδυνος με άλλα λόγια, που δρέθηκε να αντιρροσοπεύει η Ε.Κ., παρά τη θέλησή της, ήταν κίνδυνος (έστω και μακροπρόθεσμα) ανατροπής της μετεμφυλιακής δομής της εξουσίας. Προερχόταν άμεσα από τις διαδικασίες ανασύνθεσης και ανασύνταξης του λαϊκού κοινωνικού μπλοκ, που ανέδειξε τον Γ.Παπανδρέου στην εξουσία. «Ο Γ.Παπανδρέου [...] δεν αντελήφθη προφανώς ότι το πρόβλημα για την αστική τάξη δεν ήταν η κυβέρνηση του, αλλά η μαζικοποίηση που είχε πετύχει ο “ανένδοτος” και η οποία το Φεδρουάριο του '64 είχε δείξει τη δύναμη της. Ο κίνδυνος για την άρχουσα τάξη προερχόταν από το γεγονός και μόνο, ότι για πρώτη φορά μετά την ανασυγκρότηση της αστικής εξουσίας μετά τον εμφύλιο πόλεμο είχαν δημιουργηθεί οι δυνατότητες λειτουργίας του κοινοβουλευτισμού, έξω και ανεξέλεγκτα άπο τους άμεσους μηχανισμούς καταναγκασμού, που είχαν στηρίξει την εξουσία μέχρι τότε και ότι αυτή τη δυνατότητα λειτουργίας την είχε πετύχει η πολιτικοποίηση των εργαζομένων και πλατειών μικροαστικών στρωμάτων» (Χαραλάμπης 1985, σελ.171).

Στην πραγματικότητα δέδαια δεν υπήρξε «πολιτικοποίηση»

16. «Το βαρύτερο σφάλμα υπολογισμού του Γ.Παπανδρέου [...] ήταν ασφαλώς το ότι επίστευε οτι θα μπορούσε να επιλύσῃ το πρόβλημα αποκλειστικά και μόνον με την επιρροή που ήλπιζε ότι θα μπορούσε να ασκήσῃ στο πρόσωπο του Βασιλέως, ενώ στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια ολόκληρη δομή εξουσίας [...]» (Meyraud 1974, σελ.41)// Τον ίδιον: «Ο γηραίος ηγέτης είχε ίσως κάπως υπερβολικά την τάση να θεωρή την πολιτική σαν μια σειρά τακτικών ελιγμών και να υποτιμά την καταθλιπτική διαρύτητα των κοινωνικών δομών» (σελ.72)// Επίσης: «Φιλελεύθερος πολιτικός ο Γ.Παπανδρέου δεν κατάλαβε ίσως ποτέ ότι, στην πολιτική, οι λαϊκές μάζες μπορούν να διαδραματίσουν έναν πολύ μεγαλύτερο και ωχρότερο ρόλο από τα χειροχροτίματα και τις επευφημίες σ'εκείνους που εμπιστεύονται σαν αρχηγούς» (σελ.73).

εργαζομένων και μικροαστικών στρωμάτων, καθότι τα στρώματα αυτά ουδέποτε υπήρξαν «απολιτικά». Αυτό άλλωστε επιθεβαίνουν τόσο οι κοινωνικοί αγώνες μετά τον εμφύλιο όσο και η αντανάκλαση της κίνησής τους στην βαθμίδα της εκλογικής διαδικασίας. Συνιστά λάθος να αποκαλούνται απολιτικές αυτές οι μερίδες του λαϊκού (κατά βάση εαμογενούς) κοινωνικού μπλοκ, για να ερμηνευτεί μια ζοφερή για τις λαϊκές τάξεις περίοδος, η δεκαετία του '50. Περίοδος καθολικής νίκης της «αντεπανάστασης» και επιβολής του μετεμφυλιακού κράτους. Γι' αυτό και σε αντίθεση με το Δ.Χαραλάμπη στο συγκεκριμένο σημείο, μιλάμε για ανασύνταξη του λαϊκού μπλοκ και όχι για «πολιτικοποίηση».

7.2.2. Οι διαδοχικές αποτυχίες της αστικής στρατηγικής. Η πολιτική σκηνή κατά την περίοδο 1965-1967

Υστερά από τα Ιουλιανά, δηλαδή με την υποχώρηση της επαναστατικής κατάστασης, το πολιτικό αποτέλεσμα που έχει εγγραφεί με αυτήν αμετάκλητα στην πολιτική σκηνή, διατηρεί τη δική του ανεξάρτητη δυναμική. Η παρέμβαση των μαζών στην πολιτική και ο τρόπος που εκδηλώθηκε, αποτελούν το στοιχείο χωρίς την αξιολόγηση του οποίου είναι αδύνατο να παρακολουθήσουμε τους ελιγμούς της αστικής πολιτικής ηγεσίας, τις τροποποιήσεις απάντησης που κατέβαλε και -το σπουδαιότερο- τις διαδοχικές της αποτυχίες. Πράγματι, όλα τα σενάρια που δοκιμάζονται, θα αποτύχουν. «Σε ύστατη ανάλυση στην πολιτική κρίση που ξέσπασε με την έκτροπη της 15 Ιουλίου του 1965 αποτελούν σταθμούς οι τρεις αποτυχίες των διαδοχικών πολιτικών ελιγμών των ανακτόρων. Αποτυχία της Κυβερνήσεως Στεφανόπουλου να επεκτείνη την διάσπαση της Ε.Κ. πέρα από τις αρχικές αποσκιρτήσεις και να καταστρέψῃ την απήχηση που είχε το κόμμα του Γ.Παπανδρέου στο Λαό. Αποτυχία της Κυβερνήσεως Παρασκευόπουλου να φέρει σε πέρας τις συμφωνίες της συνδιαλλαγής από τις οποίες τα ανάκτορα επερίμεναν την μετεκλογική ανάδειξη μιας Κεντρο-δεξιάς κυβερνήσεως. Αποτυχία της Κυβερνήσεως Κανελλόπουλου να εξασφαλίσῃ μια πλειοψηφία που θα την εστήριζε στην Βουλή ώστε να μπορή για μερικούς ακόμη μήνες την διεξαγωγή των εκλογών και να διελιώση με τον τρόπο αυ-

τό η Δεξιά τις πιθανότητες εκλογικής της επιτυχίας. Συνολικά, όλοι οι ελιγμοί που επιχειρήθηκαν, απέληξαν σε αποτυχία και κάθε μια από τις αποτυχίες αυτές εστένευε ακόμη περισσότερο τα περιθώρια που έμεναν ελεύθερα για να οργανώση η αυλή μια επόμενη φάση στην επιδιώξη των αμετάθετων αρχικών σκοπών της» (Meypaud 1974, σελ.195). Ας δούμε τώρα αυτές τις προσπάθειες αναλυτικότερα.

Α. Το πρώτο σενάριο, που αποσκοπούσε στην αποδυνάμωση του Κέντρου και του Γ.Παπανδρέου προσωπικά, υπήρξε ως γνωστόν η «αποστασία». Η γραμμή της συνοψίζεται στο συμβιβασμό με τη Μοναρχία (Μητσοτάκης 1976 και 1984). Η «αποστασία» απέτυχε παταγωδώς. 'Όχι κυρίως γιατί δεν στάθηκε δυνατό να εξασφαλίσει την κοινοβουλευτική πλειοψηφία με τις κυβερνήσεις Αθανασιάδη-Νόβα (15 Ιουλίου 1965-18 Αυγούστου 1965) και Τσιριώκου (18 Αυγούστου 1965-17 Σεπτεμβρίου 1965), ή γιατί την κέρδισε, μετά δίας και μόλις για ένα χρόνο, με τις ψήφους της ΕΡΕ - κυβέρνηση Στεφανόπουλου (19 Σεπτεμβρίου 1965-22 Δεκεμβρίου 1966). Απέτυχε, διότι δεν κατόρθωσε να διασπάσει το κοινωνικό μπλοκ που έφερε την Ένωση Κέντρου στην κυβέρνηση¹⁷. Υπήρξε μια διάσπαση χωρίς κοινωνικούς όρους, γι' αυτό και το κόρμα των αποστάτων αποτέλεσε μια κοινοβουλευτική σφραγίδα χωρίς καμμά λαϊκή απήχηση. Παρά τις «πελατειακές σχέσεις» που οι αποστάτες «κομματάρχες» και «βαρώνοι»-δουλευτές διέθεταν, οι μάζες δεν τους ακολούθησαν. Οι «πολιτευτές» δρέθηκαν δέσμιοι των ψηφοφόρων τους και όχι το αντίθετο.

Η κοινωνική συμμαχία που έφερε το Κέντρο στην κυβέρνηση ήταν το ανασυντεταγμένο και ανασυντεθειμένο λαϊκό μπλοκ, η ιδεολογική και κοινωνική συνέχεια του ΕΑΜικού. Η συνολική κίνησή του είναι ακριβώς αντίστροφη από την πολιτική κίνηση των αποστατών. Ενώ οι λαϊκές μάζες κινούνται ωιζοσπαστικότερα και αριστερότερα της ηγεσίας του Κέντρου, οι αποστάτες επιχειρούν μια διάσπαση από τα δεξιά. Η απομόνωση και η πολιτική τους χρεωκοπία, πολύ περισσότερο αφού ταυτίση-

17. Βλέπε Meypaud 1974, σσ.114-118// Τσουκαλάς 1974, σελ.181// Χαραλάμπης 1985, σελ.189// Πολύ εύστοχα ο Γεώργιος Παπανδρέου θα πει: «Η Ένωσης Κέντρου διεσπάσθη εις την κορυφή, αλλά εγιγαντώθη εις την βάση» (Μουτζούρης 1977, σελ.58 και 60).

καν με τη Μοναρχία, είναι φυσιολογική. Στην πραγματικότητα η Ένωση Κέντρου δεν διασπάστηκε με την αποστασία, παρά την αποχώρηση κάποιων βουλευτών. Πολιτικά νόμιμα δεν συγκροτούνται εξαιτίας κάποιας τεχνητής κοινοβουλευτικής παρουσίας, όσο μεγάλη και αν είναι αυτή. Οι κυβερνήσεις των αποστατών απέτυχαν έτσι να προετοιμάσουν την κοινοβουλευτική επάνοδο της Δεξιάς όπως επίσης απέτυχαν να αμβλύνουν την έντονη αντιμοναρχική διάθεση των μαζών. Κατέληξαν γι' αυτούς τους λόγους, από κάποιο σημείο κι' ύστερα, να είναι άχρηστες στους πολιτικούς σχεδιασμούς της δεξιάς και της Μοναρχίας. Στο τέλος (Δεκέμβριος 1966), η ΕΡΕ θα αποσύρει την υποστήριξή της προς την κυβέρνηση Στεφανόπουλου για να προωθήσει άλλη, περισσότερο συμφέρουσα γι' αυτήν, λύση.

Αποτέλεσμα της αποτυχίας και της πολιτικής απομόνωσης της «Αποστασίας» είναι η συνεχής αναδολή των εκλογών, αμέσως μετά την κρίση του Ιουλίου 1965, εκλογών που ζητούσαν όχι μόνο η Ε.Κ. και η ΕΔΑ αλλά και ο Π.Κανελλόπουλος (είδαμε προηγούμενως ότι ο Π.Κανελλόπουλος διατύπωσε την πρόταση για διεξαγωγή εκλογών με κυβέρνηση της ΕΡΕ στο Συμβούλιο του Στέμματος, γεγονός που εκμεταλλεύτηκε ο Γ. Παπανδρέου - Meypaud 1974, σελ.66). Αν και από όλους αναγνωρίζεται ότι οι εκλογές αποτελούσαν τη μόνη διέξοδο στα πλαίσια του Συντάγματος (βλέπε πχ. Μαρκεζίνης όπ.π.), εκλογές, εντούτοις, δε γίνονται για να λυθεί η «εθνική κρίση» κοινοβουλευτικά¹⁸. Στις συνθήκες που δημιουργήθηκαν ήταν αδιανόητες. Ήταν αδύνατο να τις δεχθεί η Μοναρχία, παρά τις ευσυνείδητες προσπάθειες του Γ.Παπανδρέου για «εκτόνωση

18. «Ο μόνος ανεκτός τρόπος για να διασκεδάση ο Ανώτατος Αρχων τις επικρίσεις και να αποδείξη ότι περιορίζεται στην άσκηση του συνταγματικού του λειτουργήματος θα ήταν στην περίπτωση αυτή να ξητήση από τον Πρωθυπουργό αυτόν την διάλυση της Βουλής και με τον τρόπο αυτό να καλέσῃ το εκλογικό σώμα να αποφασίση στις κάλπες σαν Κυρίαρχος Λαός για την πολιτική που ακολουθήσει η Κυβέρνηση και είχε δημιουργήσει την αμφιβολία. Είναι δέσμαια, πάντοτε δυνατή η υποστήριξη άλλων συνταγματικών απόψεων όμως τότε δεν θα είναι πλέον ούτε λογικά ούτε νομικά θεμέτω να επικαλούμεθα το κοινοβουλευτικό πολίτευμα ή στην ελληνική περίπτωση, ότι είναι ταυτόσημο -αν σαν κριτήριο θεωρήσουμε την πολιτική παράδοση πάνω στην οποία θεμελιώνεται το Σύνταγμα του 1952- το πολίτευμα της «Βασιλευομένης Δημοκρατίας»» (Meypaud 1974, σελ.75)// Επίσης Φ.Βεγλερής 1966// Συζήτηση στο ΣτΣ (πρακτικά όπ.π.).

των παθών». Με τη σύγκλιση το Συμβούλιον του Στέμματος (1 και 2 Σεπτεμβρίου 1965) και τον σχηματισμό λίγο αργότερα της τρίτης κατά σειρά βασιλικής κυβέρνησης Στεφανόπουλου, το πρόδηλημα των εκλογών τη στιγμή εκείνη αίρεται. Αναμφίβολα, η κάμψη της επαναστατικής κατάστασης επιδρά καθοριστικά.

B. Το δεύτερο σενάριο υπήρξε η συμφωνία Βασιλιά-Παπανδρέου-Κανελλόπουλου, το περιβόρτο «μνημόνιο» (Δεκέμβριος 1966)¹⁹. Παρά τις διαφορετικές εκτιμήσεις που υπάρχουν όσον αφορά τους ακριβείς όρους της συμφωνίας, το σίγουρο είναι ότι πρόκειται για συμφωνία που προσβλέπει - στην καλύτερη περίπτωση - σε μια κοινοβουλευτική λύση στα πλαίσια της συνταγματικής μοναρχίας. Για να επιτευχθεί βέβαια μια τέτοια λύση χρειάζονται συγκεκριμένοι πολιτικοί όροι: να παραμείνει το καθεστωτικό εκτός του προεκλογικού αγώνα (άλλη μια ρητή παραδοχή ότι τέθηκε τέτοιο ξήτημα) και να υπονομευθούν οι ριζοσπαστικές διαθέσεις τόσο σε κοινωνικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο πολιτικής εκπροσώπησης. Η πρώτη φάση του σεναρίου έκεινης, όπως είχε συμφωνηθεί, με το σχηματισμό της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου (22 Δεκεμβρίου 1966 - 3 Απριλίου 1967), που θα εξασφαλίσει την ψήφο εμπιστοσύνης τόσο της EPE όσο και της E.K.

Η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου κάθε αλλο πάρα «υπηρεσιακή» ή «μεταβατική» ήταν. Στην ουσία επρόκειτο καθαρά για πολιτική κυβέρνηση. Άλλωστε, το σενάριο απαιτούσε να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, προϋπόθεση που δεν θα ήταν απαραίτητη αν η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου είχε σκοπό μόνον τη διεξαγωγή εκλογών, εντός 45 ημερών, και όχι την ουσιαστική διακυβέρνηση της χώρας. Ακόμη περισσότερο, επρόκειτο

19. Για τη συμφωνία και τους όρους της διάπειρα Meynaud 1974, σ.118-146// επίσης A.Παπανδρέου 1974// Λιναρδάτος 1986δ, σ.376-384 και δο κεφάλαιο Τσουκαλάς 1974, σ.186-187// Χαρολάμπης 1985, σ.206-207// Τα βασικά σημεία του σχεδίου είχε αποκαλύψει τότε (Ιανουάριος 1967), η εφημερίδα των αποστατών «Ελευθερία». Ο λόγος ήταν απλός. Η συμφωνία έθετε τους αποστάτες πλέον στη γωνία, αν και πολιτικά δικαίωνε, εκ των υστέρων, την «γραμμή» τους (συμβιβασμός με τη Μοναρχία). Για τον ίδιο λόγο, οι αποστάτες δεν θα ψηφίσουν την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου// Πρόσφατα κυκλοφόρησε και το βιβλίο του γνωστού ελληνοαμερικανού καθηγητή Δημητρίου Κούσουλα, «εμπνευστή», κατά τον ίδιο (διάπειρα πρόδηλο του βιβλίου) της λύσης του συμβιβασμού. Βλέπε Κούσουλας, Πολιτικές Ευθύνες 1964-1974, 1988.

κυριολεκτικά για κυβέρνηση «ανδρείκελων» της Αυλής²⁰.

Ποιοι είναι οι στρατηγικοί στόχοι της Μοναρχίας που ευελπιστεί να υλοποιήσει μ' αυτό το σενάριο; Ακριβώς οι ίδιοι με τους αρχικούς. α) Η άμβλυνση του καθεστωτικού: η υπερψήφιση της μοναρχικής λύσης από τον Γ.Παπανδρέου θα σήμαινε συμβιβασμό, εκ των υστέρων, με την Μοναρχία, νομιμοποίηση του βασιλικού πραξικοπήματος του Ιουλίου και των αποστάτων, αναπόφευκτη πολιτική φθορά της E.K. και «λήθη» στο φλέγον «καθεστωτικό». β) Η συρρίκνωση της κοινοβουλευτικής/εκλογικής δύναμης της E.K., ει δυνατόν η διάσπασή της με απώτερο σκοπό την απομόνωση της κεντροαριστερής της τάσης. Η αποδυνάμωση της κοινοβουλευτικής δύναμης της E.K. θα προωθείτο με την ψήφιση της απλής αναλογικής, βασικό πολιτικό καθήκον της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου και όρος της συμφωνίας. Επιπλέον, η ψήφιση της απλής αναλογικής εθεωρείτο από την Μοναρχία οφειλόμενο «ηθικό χρέος» απέναντι στους αποστάτες για την «συνδρομή» τους, που ελπίζετο ότι θα τους πριμοδοτούσε και εκλογικά.

Ακόμα, η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου άφηνε ολοκληρωτικά την πρωτοβουλία των κινήσεων στη Μοναρχία, όπως επίσης και τη χρήση του κρατικού και παρακρατικού μηχανισμού. Διευκόλυνε έτοι την προετοιμασία «άλλων» λύσεων σε περίπτωση αποτυχίας, π.χ. την επανάληψη εκλογών «βίας και νοθείας». «Στην πράξη τα Ανάκτορα είχαν διαλέξει απλούστατα ανθρώπους αφοσιωμένους στο πρόσωπο τού 'Ανακτος και στα συμφέροντα της Αυλής και μάλιστα ανθρώπους ικανούς να επαναλάβουν - ο ισχυρισμός μας είναι αυταπόδεικτος τουλάχιστον για τους πολλούς - το εκλογικό πραξικόπημα του 1961» (Meynaud 1974, σελ.125). Τέλος, ένας επιπλέον λόγος ήταν η ανάγκη να ακολουθηθεί μια περισσότερο συμβιβαστική πολιτική στη διαχείριση του Κυπριακού. Οι βαθύτερες προθέσεις της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου θα φανούν λίγο αργότερα με

20. Αυτόν το χαρακτήρα κατοχύρωνε, όχι μόνο η παρουσία του ιδίου του Παρασκευόπουλου, αλλά και ολόκληρο το κυβερνητικό της επιτελείο: ο Ε.π.Τσέλιος, ο στρατηγός Τζαννετής, ο μετέπειτα χωντικός καθηγητής Π.Χρήστου, οι βιομήχανοι Επ.Στασινόπουλος (Βιοχάλικο) και Χρ.Στράτος (Πειραιώς-Πατραϊκή), ο Δ.Νιάνιας, ο Ι.θεοδωρακόπουλος κλπ. Βλέπε αναλυτικά Meynaud 1974, σσ.120-125.

την απαλλαγή των υπευθύνων της δολοφονίας Λαμπράκη, σε αντίθεση με τη σκλήρυνση που ακολουθήθηκε στην υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ και τις βαριές ποινές που επιβλήθηκαν, την αύτηση άρσης της ασυλίας του Α.Παπανδρέου, την αναβίωση των ΤΕΑ καθώς και την αλλαγή των αρχηγών ΓΕΕΘΑ και χωροφυλακής, πράξεις κάθε άλλο παρά συμβιβάσιμες με τον «υπηρεσιακό» και μετριοπαθή χαρακτήρα μιας προεκλογικής κυβέρνησης.

Η αποδοχή ενός παρόμοιου σεναρίου από τον Γεώργιο Παπανδρέου δεν είναι ακατανόητη, σύμφωνα με όσα έχουμε αναλύσει σχετικά με την αντίληψή του περί πολιτικής. Αναμφίστολα συνέδαλε στην απόφασή του και η δεδιαιότητα που τον διακατείχε για τη νέα εκλογική νίκη της Ε.Κ. Από την άλλη όχθη, ο Π.Κανελόπουλος είχε έναν επιπρόσθετο λόγο να συμφωνήσει: την εξουδετέρωση των εσωκομματικών του αντιπάλων που πρόσθιλεπαν στην επιστροφή Καραμανλή.

Ότι η πρώτη φάση του σεναρίου υλοποιήθηκε, δεν αναιρεί το γεγονός της -μακροπρόθεσμα- υπονόμευσή του. Όπως αποδεικνύοταν καθημερινά, όχι μόνο δεν έλυνε τα στρατηγικά προβλήματα της αστικής εξουσίας, αλλά αντίθετα θα δημιουργούσε εκρηκτικότερες κοινωνικές και πολιτικές εντάσεις. Ας αρχίσουμε από τη Μοναρχία: το πρόβλημα που προσπάθησε να επιλύσει το Παλάτι με εκείνη την κεντρική συμφωνία ήταν η μαζική λαϊκή αμφισβήτηση που ξεσήκωσε το Ιουλιανό πραξικόπημα. Πρόγραμμα, αυτή η πραέμβαση-αποπομπή του Γ.Παπανδρέου συνιστά το καρυφαίο πολιτικό λάθος της Μοναρχίας σ' όλη την προδικτατορική περίοδο. Προσπαθώντας να επιλύσει ένα στρατηγικό για την εξουσία αδιέξοδο, το μόνο που κατάφερε ήταν να νομιμοποιήσει το Γ.Παπανδρέου. Ένας γηραιός αστός πολιτικός, φορτωμένος με πολυάριθμους οππορτουνισμούς και κομματικές περιπλανήσεις στην πολιτική του καριέρα (Νικολακόπουλος 1988), αφού συνέδαλε στον αντικομμουνιστικό αγώνα, αφού ξήτησε από τον Καραμανλή την ένταξή του στην ΕΡΕ το 1960, αφού άρχιζε να αντιμετωπίζει τη λαϊκή δυσαρέσκεια μετά το 1964, δρίσκεται ξαφνικά, λόγω του βασιλικού πραξικοπήματος, να συμβολίζει τις προσδοκίες του ελληνικού λαού απέναντι στο μετεμφυλιακό κράτος και τη

μοναρχία. Γίνεται ο «Γέρος της Δημοκρατίας»²¹.

Προσπαθεί λοιπόν η μοναρχία με έναν κεντρικό συμβιβασμό να ξεπεράσει το πρόβλημα που η ίδια δημιούργησε στον εαυτό της. Το λάθος στην πολιτική της εκτίμηση είναι ότι δεν είναι το Ιουλιανό πραξικόπημα που την απονομιμοποίησε, διότι απλούστατα δεν υπήρξε ποτέ νομιμοποιημένη, αλλά ότι κατάφερε μ' αυτήν την αδέξια κίνησή της να αναδειξει το καθεστωτικό σε πρώτιστο πολιτικό θέμα. Όσο πλησίαζαν οι εκλογές του Μαΐου '67, τόσο το αδιέξοδό της γινόταν φανερό. Ο Γ.Παπανδρέου είχε τηρήσει από την πλευρά του τη συμφωνία, το πρόβλημα όμως ήταν ότι η σύγουρη νίκη της Ε.Κ. ξεπερνούσε τις προσδοκίες του αρχηγού της. Οι εκλογές, όπως είδαμε παραπάνω, θα αποβαίναν δημοψήφισμα κατά της Μοναρχίας. Όσο πιο καθαρά το έβλεπαν τα Ανάκτορα τόσο περισσότερο ενισχύόταν η ιδέα μιας εκτροπής από τον κοινοβουλευτισμό.

Η πραέμβαση όμως των μαζών είχε ακόμα μια μεγάλη συνέπεια. Κρατούσε την Ε.Κ. υπό την «κατοχήν» της μην αφήνοντας την ηγεσία της σε ανεξέλεγκτους ελιγμούς: «Ανεξάρτητα όμως από τις πραγματικές προθέσεις του Παπανδρέου - που είναι δύσκολο να εξακριβωθούν μέσα από το πολύπλοκο παιχνίδι των ελιγμών και της διπλοπροσωπίας των κυρίων ηθοποιών του δράματος- ο ηλικιωμένος πρώην πρωθυπουργός δεν μπορούσε να παίχνιδι με απολύτως ελεύθερα χέρια. Ως ένα βαθμό ήταν και ο ίδιος αιχμάλωτος του ακατανίκητου λαϊκού κινήματος που καθοδήγησε. Επρεπε επίσης να αντιμετωπίσει το αυξανόμενο γόγητρο του γιού του, ο οποίος απέδειξε ότι εν ανάγκη δεν θα δίσταζε να προχωρήσει μόνος του» (Τσουκαλάς 1974, σελ.186).

Το πρόβλημα τέθηκε από τη στιγμή που η λαϊκή πραέμβαση είχε στρέψει αλλού την κρίση και από τη στιγμή που άρχιζε να

21. «Αν μπορεί να δοθεί επινγραμματικά η θυελλώδης λαϊκή έκρηξη του θέρους του 1965 αδιστακτά λέμε: Εκμηδένισε τη δημοτικότητα της δυναστείας και θεοποίησε το Γεώργιο Παπανδρέου [...] τόσο η θεοποίηση του Παπανδρέου όσο και η λαϊκή αποστροφή προς τον Κωνσταντίνο φανομενικά μόνον είχαν στόχους τα δύο πρόσωπα. Στη λαϊκή αντίληψη, που συνηθίζει να υπεραπλουστεύει τις έννοιες οι δύο πρωταγωνιστές αντικατόπτριζαν τους δύο κόσμους -το φώς και το σκοτάδι. Και το ένστικτο του λαού διέκρινε όχι δύο πρόσωπα, αλλά δύο σύμβολα της προσιτώνιας πλήτης των δυνάμεων του καλού και του κακού» (Κάτρης 1974, σελ.212).

διαμορφώνει όρους πολιτικής εκπροσώπησης και μέσα στην Ε.Κ.: είναι η στιγμή της πολιτικής ανάδυσης του Ανδρέα Παπανδρέου.

Γ. Όλοι αναγνωρίζουν ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου αναδεικνύεται σε ηγετική πολιτική προσωπικότητα, που εκφράζει και συστειρώνει ένα μεγάλο μέρος της «Κοινής Γνώμης», δηλαδή της κοινωνικής συμμαχίας που ανέδειξε την Ε.Κ., ακριβώς σε εκείνη τη συγκυρία. Είναι άλλωστε η περίοδος όπου εντάσσεται αποφασιστικά στην πολιτική. «Μέσα σε λίγους μήνες, οι μαζικές εκείνες συγκεντρώσεις [XB-GM: του δεύτερου ανένδοτου] είχαν μεταβάλει τον Ανδρέα Παπανδρέου από έναν μάλλον άχρωμο πανεπιστημιακό καθηγητή σε ένα φλογερό δημεγέρο [...] Σε λίγους μήνες όχι μόνο οι οπαδοί αλλά ίσως πολύ περισσότερο οι αντίπαλοί του, τον είχαν προωθήσει στο κέντρο της πολιτικής σκηνής» (Κούσουλας 1988, σελ.59)²².

Η πόλωση στο εσωτερικό της Ένωσης Κέντρου, με τη συγκρότηση μιας οικοσπαστικής τάσης, είναι η φυσιολογική αντανάκλαση όχι μόνο των κινητοποιήσεων των Ιουλιανών αλ-

22. Σχετικά με την ανάδειξη του Ανδρέα Παπανδρέου στην πολιτική σκηνή -συμμαντική υποθήκη για το όρλο που θα παίξει αργότερα στη Μεταπολίτευση - διέπει: Μεγαντ 1974, «Ο Ανδρέας Παπανδρέους και η πολιτική», σσ.45-53// Α.Παπανδρέου 1974, σελ.206// Παρασκευόπουλος 1974, σσ.187-191// Ροδάκης 1975, σσ.139-142// Λιναρδάτος 1986, σσ.106-110// Μπουλούκος 1989, σσ.167-179, 271 κ.ε.// Ένα αδημοσίευτο γκάλλο, στις παραμονές των εκλογών του Μαΐου 1967, που έφερε στη δημοσιότητα (μεταπολιτευτικά) το περιοδικό Αντί, λίγο μετά τις εκλογές του '77, επιβεβαίων την, ευρύτατα διαδεδομένη, πολιτική εκτίμηση, για την γηγεμονική - πλέον- παρουσία του Ανδρέα στην πολιτική σκηνή. Έτσι σε ερώτηση: «Ας υπαθέσουμε ότι ήταν στο χέρι σας να διαλέξετε να ορίσετε τον πρωθυπουργό, ανεξάρτητα από το ποιό κόμμα θα κερδίσει τις εκλογές και ανεξάρτητα από το ποίον θα ήθελε να διορίσει το κόμμα που τελικά θα κερδίσει. Έστις ποιόν θα θέλατε να δείτε πρωθυπουργό μετά τις εκλογές?», οι απαντήσεις ήταν οι εξής: 21% Κ.Καραμανλή, 16% Ανδρέα Παπανδρέου, 13% Γεώργιο Παπανδρέου, 4% Παν.Κανελλόπουλο, 3% Ιωαν.Πασαλίδη, 2% Σπ.Μαρκεζίνη, 36% Δεν γνωρίζω. Δηλαδή ο Ανδρέας έχει, ήδη, υπερκερδάσει σε δημοτικότητα τον πατέρα του, έχει εξασφαλίσει τη διαδοχή. Περισσότερο αποκαλυπτικές ήταν οι απαντήσεις στην ακόλουθη ερώτηση: «Ποιος από τους τωρινούς πολιτικούς μας θα λέγατε ότι θα αναδειχθεί, στα χρόνια που έρχονται, και θα κυβερνήσει τη χώρα?» Οι απαντήσεις δίνουν τα εξής ποσοστά: 30% Α.Παπανδρέου, 12% Κ.Καραμανλής, 2% Π.Κανελλόπουλος, 2% Γ.Παπανδρέου, 2% Σπ.Μαρκεζίνης, 2% άλλοι, 50% δεν γνωρίζω ή άρνηση (Αντί, τεύχος 87, 3 Δεκέμβρη 1977).

λά, συνολικά, της ανάπτυξης των κοινωνικών αγώνων στη δεκαετία του '60. Η οικοσπαστική τάση του Κέντρου θα εκφραστεί στο συνδικαλιστικό κίνημα με την ανάδειξη σημαντικών στελεχών, με την ουσιαστική μεταλλαγή της ΕΔΗΝ (νεολαία της Ε.Κ.) σε μαζική νεολαίαστική οργάνωση και τη διαφοροποίησή της στο επίπεδο της κοινοβουλευτικής ομάδας.

Αυτή η πολιτική τάση θα εκφράζεται κεντρικά από τον Ανδρέα Παπανδρέου. Ο τελευταίος, για όλα τα σενάρια που εκπονούνται από τα διάφορα κέντρα εξουσίας, δεν παύει να συνιστά το μεγαλύτερο κίνδυνο. Κάτι τέτοιο επιβεβαιώθηκε και από τη σκευωρία της υπόθεσης ΑΣΠΙΔΑ²³ (υπόθεση που στράφηκε προσωπικά εναντίον του Ανδρέα κατηγορώντας τον για συνωμοσία στο στρατό) όσο και από την ίδια τη μυστική συμφωνία Κανελλόπουλου-Βασιλιά-Γ.Παπανδρέου. Ο λόγος είναι φανερός: ο Α.Παπανδρέου και η ομάδα βουλευτών που επηρεάζει είναι η μοναδική κεντρική πολιτική συνιστώσα που την εποχή εκείνη επιμένει μέχρι την τελευταία στιγμή να θέτει καθεστωτικό ζήτημα, επιτιθέμενος οξύτατα κατά της Μοναρχίας και της οιλιγαρχίας, να ζητά συνολικές κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές²⁴. Εξασφαλίζει τη θέση του στην πολιτική σκη-

23. Για την υπόθεση ΑΣΠΙΔΑ διέπει Μπουλούκος 1989, όπου και τα σχετικά ντοκουμέντα// Α.Παπανδρέου 1974// Μεγαντ 1974// Λιναρδάτος 1986, σσ.183-192// Παραλίκας 1982// Χονδροκούνης 1974.

24. Οι εξαγγελίες του Ανδρέα Παπανδρέου, λίγο πριν τις εκλογές, θέτουν οριτά καθεστωτικό ζήτημα: «[...] Πορεύεται η χώρα μας προς την πιο κρίσιμη καμπτή της νεωτέρας πολιτικής της ιστορίας [...] Η σήψη στην κορυφή γιγάντωσε. Τη βάση όμως την ενοποίησε, την ωδήγησε στο θαύμα των Ιουλιανών μαζών [...] Προτίμησε ο Βασιλεύς να προχωρήση στον εκμοναρχισμό της χώρας. Προτίμησε να διακηρύξῃ πως η Ελλάδα είναι φέουδο και οι Έλληνες κολλήγοι. Ταυτότητηκε ο Βασιλεύς με την EPE. Έγινε αρχηγός της. Κι ο μέχρι τώρα αρχηγός της έγινε τοποτοιχής του Ψυχικού και δέσμως της Χούντας [...] Άλλα ας προσέσουν. Αν επιμείνουν τότε κι εμείς θα αποδεχτούμε τη διαίρεση. Και τότε ο ελληνικός λαός σύσσωμος, ενωμένος, αποφασισμένος, έτοιμος γι' αγώνες και θυσίες θα θέση τέρμα οριστικό στο άτιμο παιχνίδι που παίζεται εις δάρος του. Θα αφανίση τότε την Δεξιά, για να δοή επί τέλους το έθνος τη γαλήνη του και την ενότητα του [...] Στη χώρα μας θα αντικήση το νέο μεγάλο ΟΧΙ του αδούλωτου λαού μας. Και στην κλιμακωμένη δίσι θα αντιτάξει την κλιμακωμένη ANTIBIA. Και είναι τέτοιες οι δυνάμεις του γίγαντα Λαού μας, τόσο ψηλά το θητικό του, τόσο μεγάλο το δίκαιο του, τόσο ξεκάθαρο το πιστεύω του, που η νίκη του στο πείσμα της Δεξιάς, στο πείσμα της εύνοιας του Βασιλέως, θα είναι νίκη συντριπτική. Κι ό,τι κι αν κάνουν, η Δεξιά θα συντρι-

νή ουμοθετούμενος από τη συμβιβαστική ηγετική τάση της E.K., εκφράζοντας ταυτόχρονα έναν έντονο αντιαμερικανισμό και «κοληρή εθνική» στάση στο Κυπριακό. Είναι χαρακτηριστική η στάση των Αμερικανών και της CIA απέναντι στον Α.Παπανδρέου, όπως την εκθέτει ο Ζάν Μεϊνώ με βάση τις αναλύσεις του Σ.Λ. Σουλτσμπέργκερ στους «New York Times»: «Διαδάζοντας τα κείμενα του Σουλτσμπέργκερ μπορούμε να καταρτίσουμε τον κατάλογο των κυριωτέρων αιτιάσεων των Αμερικανών κατά της δραστηριότητος του Α.Παπανδρέου (δραστηριότητος για την αριστερή οποίας δυσφορούσε κατά τον Σουλτσμπέργκερ ο Γ.Παπανδρέου). Απεμάρκυνε από την KYPI ορισμένους ανθρώπους υπέρομετρα πρόθυμους έναντι των αμερικανικών υπηρεσιών. Ενεθάρρυνε τις κυπριακές αρχές ν' αγοράσουν όπλα από τη Ρωσία. Υπεχρέωσε την CIA να καταβάλλῃ εις το εξής δια του υπουργείου Προεδρίας τα ποσά με τα οποία μέχρι τότε, χωρίς την μεσολάθηση καμμιάς ελληνικής κρατικής υπηρεσίας, το Στέιτ Ντριάρτμεντ μισθοδοτούσε κάθε μήνα τους πράκτορες της ελληνικής KYPI. Απηγόρευσε στους τελευταίους να κοινοποιούν στη CIA τις πληροφορίες των σχετικά με τις προμήθειες όπλων της κυπριακής κυβερνήσεως. Ο Σουλτσμπέργκερ υπογραμμίζει επίσης τις φιλικές σχέσεις που συνδέουν τον Α.Παπανδρέου με ορισμένους ηγέτες της ΕΔΑ, ιδιαίτερα με τον Λ.Κύρκο - σχέσεις που διατείνεται ότι είχαν συναφθεί πριν τον πόλεμο, όταν ο Α.Παπανδρέου ήταν μέλος μιας κινήσεως "μαρξιστικών τάσεων" - και δηλώνει, ότι μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα είχε επαφές με σημαίνοντες κομμουνιστές του εξωτερικού. Ο πωσδήποτε, παρατηρεί ο Σουλτσμπέργκερ, ο Α.Παπανδρέου δεν απέκρυψε ποτέ την γνώμη του ότι αμερικάνικες πιέσεις και επεμβάσεις των Ανακτόρων υπεχρέωνταν την Ελλάδα να παλινδρομή στην πολιτική της έναντι της Κύπρου» (Meypaud 1966, σελ.490).

δή» ('Έθνος 12 Απριλίου 1967). Σίγουρα προκαλεί εντύπωση η οξύτητα και ο ριζοσπαστισμός αυτών των δηλώσεων, ο ανατρεπτικός και «εμπερηστικός» χαρακτήρας τους. Η ομαλότατη ώμος επιβολή της δικτατορίας θα αποδείξει ότι δεν επρόκειτο παρά για φραστικούς και μόνο λεονταρισμούς. Καμμία οργανωτική, πολιτική και ιδεολογική προετοιμασία δεν είχε πραγματοποιηθεί, κανένα σχέδιο δεν είχε καταρτισθεί για τη σύγκρουση με το στρατιωτικό μηχανισμό. Οι λαϊκές μάζες δρέθηκαν εντελώς απροετοίμαστες.

Από την άλλη πλευρά, έχει κατορθώσει να υπερχεράσει και την Αριστερά που η συμβιβαστική της πολιτική την έχει περιθωριοποιήσει²⁵. Διατυπώσεις όπως οι παρακάτω θα μπορούσαν άνετα να χαρακτηριστούν προφητικές για τη Μεταπολίτευση: «Η ανάπτυξη της κεντροαριστεράς στο εκλογικό επίπεδο δημιουργούσε ασφαλώς για την ΕΔΑ κινδύνους απώλειας ενός τμήματος της μέχρι τότε εκλογικής της πελατείας [...] Οι φόροι αυτοί εξηγούν γιατί η δραστηριότητα του Ανδρέα Παπανδρέου, που τόσο πρόθυμα εχαρακτηρίζετο σαν φιλοκομιουνιστική από την Δεξιά, την αστυνομία και τους στρατιωτικούς, αντιμετωπίσθηκε συχνά απ' την πλευρά της ΕΔΑ με καχυποψία. Το κόμμα αυτό δεν μπορούσε δέδαια παρά να διαπιστώνη με ανησυχία το ακροατήριο που είχε κατακτήσει ο Α. Παπανδρέου σε κοινωνικές κατηγορίες από τις οποίες η ΕΔΑ κέρδιζε άλλοτε ψήφους και υποστήριξη: σ' αυτή την διαπίστωση οφείλεται ίσως και η επίκριση που διετυπώνετο συχνά εναντίον του μέστα στους κύκλους αυτού του κόμματος ότι προσέφερε στην Ελλάδα την προοπτική ενός απλού επιχρίσματος φιλευθερισμού και δημοκρατίας. 'Όμως η κριτική αυτή πετύχαινε σπάνια τον στόχο της γιατί σε πολλά σημεία, ο Ανδρέας Παπανδρέου έπαιρνε γενναιότερες και σαφέστερες θέσεις από την ΕΔΑ την οποία περιόριζαν σημαντικά αφ' ενός οι επιπτώσεις της πολιτικής της ειρηνικής συνυπάρξεως και αφ' ετέρου η διαρκής της μέριμνα να μην συντελέσῃ εκείνη στην επίταση της οξύτητος που ευνοούσε την πολιτική της απομόνωση (υπ.XΒΓΜ)» (Meypaud 1974, σσ.51-52). Στην ίδια κατεύθυνση δρα και η έμμεση αλλά έντονη αναφορά του στην ΕΑΜική παράδοση, που σαφέστατα άφηνε να εννοηθεί²⁶. «Για το αντικομμου-

25. Στην κατάθεσή του (δίκη πρωταιτίων) θα τονίσει: «Και πρέπει να σας πω το εξής, ότι η ΕΔΑ και το ΚΚ ήσαν οι πλέον επίμονοι - και το λέω υπεύθυνα αυτό - για το ξεπέρασμα της κρίσεως με Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητος. Εκείνοι οι οποίοι δεν απεδέχοντο την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητος ήμεθα εμείς κ.Προέδρε» (Κατάθεση Ανδρέα Παπανδρέου, 5 Αυγούστου 1975, Δίκες Χούντας, πρακτικά δίκης πρωταιτίων, τόμος 2, σελ.485).

26. «Προχωρούμε προς την εκλογική αναψεύτρηση των δυνάμεων της εσωτερικής κατοχής, των δυνάμεων του πραξικοπήματος της 15ης Ιουλίου, με τις δοκιμασμένες, ώριμες, απσάλινες λαϊκές δυνάμεις της δημοκρατικής αντίστασης [...]» (Ομιλία Α.Παπανδρέου στον Πειραιών Σύνδεσμο, 28 Ιανουαρίου 1967). Και σχολιάζει ο Κούνουλας, 20 χρόνια μετά: «Ο χαρακτηρισμός από τη

νιοτικό στρατόπεδο ο Α.Παπανδρέου ήταν ο άνθρωπος που θα έφερνε πάνω στους ώμους του στην εξουσία την Άκρα Αριστερά. Το δύτι ο άνθρωπος αυτός ζητούσε να κατακτήσει “όλη την εξουσία” ερχόμενος στην κυβέρνηση, ήταν μια ανοιχτή απειλή ότι η Άκρα Αριστερά θα κέρδιζε με τη συνεργασία του Ανδρ. Παπανδρέου την ολοκληρωτική εξουσία που δεν είχε κατακτήσει με τα όπλα στο πεδίο της μάχης» (Κούσουλας 1988, σελ.141)²⁷.

Πρόκειται αναμφίβολα για προσωποποίηση των κοινωνικών αντιθέσεων. Ο Α.Παπανδρέου δεν εκφράζει τίποτε άλλο παρά την κοινωνική πόλωση που εγγράφεται στην πολιτική σκηνή εκρηκτικά μετά τα Ιουλιανά. Αυτόν τον «κίνδυνο» κατανοούν στο πρόσωπό του όλες οι δυνάμεις του καθεστώτος. Ο ίδιος ο Α.Παπανδρέου είχε απόλυτη συνείδηση του γεγονότος. Στην κατάθεσή του κατά την δίκη των πρωταπίτων της δικτατορίας (Αύγουστος 1975) θα υποστηρίξει: «[...] κύριος στόχος ήταν να αποφευχθεί η εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου που προεβλέπετο τον Μαΐο του 1967, και η δική μου επικράτησης ως κεντροαριστεράς εντός των κόλπων της Ενώσεως Κέντρου. Αυτός ήταν ο μέγας κίνδυνος, κ.Πρόεδρε. Ο μέγας κίνδυνος δεν προήρχετο από τα άλλα κόμματα συμπεριλαμβανομένων και των κομμάτων της παραδοσιακής Αριστεράς, δηλαδή του Κομμουνιστικού Κόμματος τότε και της ΕΔΑ. Ο κίνδυνος ήταν η Ένωσης Κέντρου, ο Ανδρέας Παπανδρέου εσωτερικά» (Κα-

μια πλευρά της ΕΡΕ, των Ανακτόρων και των “Αποστατών” σαν “δυνάμεων της εσωτερικής κατοχής” και από την άλλη η αναφορά στις “απόλινες λαϊκές δυνάμεις της δημοκρατικής αντίστασης” είχαν μέσα στο ψυχολογικό πλαίσιο της εποχής εκείνης έναν έντονα επαναστατικό χαρακτήρα που έφερνε σε πολλών τη σκέψη αναμήνεις και εμπειρίες της δεκαετίας του '40. Δεν ήταν φραστολογία που θα συνέβαλε στην προαγωγή και διαφύλαξη ενός ήπιου πολιτικού κλίματος (υπ.ΧΒ-ΓΜ)» (Κούσουλας όπ.π., σελ.140).

27. Και αλλού: «Με τα δεδομένα της εποχής, οι επιδιώξεις αυτές του Α.Παπανδρέου είχαν επαναστατικό χαρακτήρα. Αυτά ακριβώς ήταν τα αιτήματα και της Άκρας Αριστεράς» (σελ.141)// Του ίδιου: «Μέσα [...] στη φορτισμένη απιμόσφαιρα της εποχής, το σύνθημα “Θα οργίσουμε την κυβέρνηση μας στην πλατεία Συντάγματος” [ΧΒ-ΓΜ: που είχε ρίξει ο Α.Π.] είχε επαναστατικές προεκτάσεις» (σελ.145)// Την ίδια γνώμη είχε και ο Γρ.Δαφνής (1972), ο οποίος χαρακτήριζε τον Ανδρέα Παπανδρέου, λόγω της δραστηριότητας του, ως «Εθνικώς επικινδύνον»// Ως γνωστόν, τέλος, άποψη ενός εκ των ηγετών της χούντας, του Λαδά, ήταν η φυσική εξόντωση του Ανδρέα Παπανδρέου.

τάθεση Α.Παπανδρέου, 5 Αυγούστου 1975, Δίκες της Χούντας, πρακτικά δίκης πρωταπίτων, τόμος 2, σσ.477-492)²⁸.

Για να ξαναγυίσουμε τώρα στο σενάριο του συμβίσασμού («σενάριο Παρασκευόπουλου»), διαφάνηκε, ότι μια σοβαρή πλευρά του «μνημονίου» αποσκοπούσε στην υπονόμευση και στον περιορισμό της πολιτικής επιρροής του Ανδρέα, είτε εξαναγκάζοντάς τον σε αποχώρηση από την Ε.Κ., είτε αν αυτό δε γινόταν δυνατό σε αριθμητικό περιορισμό των ελεγχόμενων από τον ίδιο διοίκησηών²⁹. Το «μνημόνιο» προέβλεπε ως γνωστόν την παρακάτω φόρμουλα: η ΕΡΕ και η Ε.Κ. θα ψήφιζαν από κοινού τη βασιλική κυβέρνηση Παρασκευόπουλου για να διεξάγει τις εκλογές. Έτοις εκβιαζόταν άμεσα ο Ανδρέας. Ή θα εξαναγκαζόταν σε αποχώρηση από την Ε.Κ., είτε θα παρέμενε, αλλά υπονομευμένος πλέον πολιτικά λόγω του συμβίσμου του, και επιπλέον ανίσχυρος μπροστά στην ηγεσία της. Εδώ αξίζει να σημειώσουμε μια λεπτομέρεια, επίδραση της οποίας υπάρχει και στη μεταπολίτευση. Όπως αναφέρουν οι Μεγάλοι (1974, σελ.131) και Τσουκαλάς (1974, σελ.186), ένας από τους βασικότερους υποστηρικτές της πολιτικής εξόντωσης του Ανδρέα και της Κεντροαριστεράς, οπαδός αυτού του σεναρίου και διαμεσολαβητής μαζί με την Ελένη Βλάχου, υπήρξε ο μεγαλοεκδότης Λαμπράκης («Το Βήμα», «Τα Νέα»). Για το Λαμπράκη, το βασικό ζήτημα ήταν η σταθερότητα της πολιτικής σκηνής χωρίς καθεστωτικές αλλαγές και η πραγματική (παρασκηνιακή) καθοδήγηση της Ε.Κ. Αυτό θα γινόταν δυνατό με την προώθηση του προστατευόμενου του Γεωργίου Μαύρου ως διαδόχου του Γ.Παπανδρέου στην ηγεσία της Ε.Κ. μετά τη δέδαιη, κατά το Λαμπράκη, εξαναγκαστική αποχώρηση του Ανδρέα από το κόμμα. Το σχέδιο αυτό θα πραγματοποιηθεί, τελικά, κάτω από νέες συνθήκες στη Μεταπολίτευση. Ο

28. Και αλλού: «Ο κίνδυνος Ανδρέα Παπανδρέου υπήρχε. Σαφώς. Διότι η Ένωση Κέντρου επόρκειτο να επικρατήσῃ στις εκλογές του 67. Και διότι μέσα στην Ένωση Κέντρου η λεγόμενη Κεντροαριστερά επόρκειτο επίσης να επικρατήσῃ. Άλλα πούς ακριβώς ήταν αυτός ο κίνδυνος; Ήταν ο κίνδυνος της επικράτησης της λαϊκής θέλησης. Επιτέλους, έκριση προγράμματος που προβάλλαμε στον ελληνικό λαό» (Α.Παπανδρέου, συνέντευξη στα ΝΕΑ, 23 Αυγούστου 1975, στο Α.Παπανδρέου 1976, σελ.178).

29. Μεγάλοι 1966 και 1974// Τσουκαλάς 1974// Α.Παπανδρέου 1974// Λιναρδάτος 1986// Ψυρούκης 1976.

μετά το σχηματισμό της κυβέρνησης Παρασκευόπουλου τις επιθέσεις του εναντίον της Μοναρχίας και της οικονομικής ολιγαρχίας. Έκανε έτσι σαφές, ότι η ψήφος του στον Παρασκευόπουλο ήταν ψήφος ελιγμού και τακτικής υποχώρησης· γ) δεν χρεώθηκε προσωπικά τη διάσπαση της Ε.Κ. και άρα την έμμεση πριμοδότηση μιας βασιλικής κυβέρνησης συνεργασίας. Η παρουσία του καθιστούσε σίγουρη τη μεγάλη νίκη της Ε.Κ. στις εκλογές του '67 και, επιπλέον, τη σοδαρότατη ενίσχυση της κεντροαριστερής τάσης³³.

Η αντίφαση της Ε.Κ. είχε εκδηλωθεί ανοικτά. Είχε λάβει τη μορφή μιας λανθάνουσας διάσπασης, που ήταν μεν θέμα χρόνου να εκδηλωθεί, αλλά θα περνούσε πρώτα από τη νίκη της στις εκλογές και την ακόμη μεγαλύτερη απονομιμοπόληση της μοναρχίας και της δεξιάς. Η πραγματική, δηλαδή, διάσπαση του Κέντρου δεν υπήρξε η «Αποστασία». Υπήρξε η διάσπαση ανάμεσα στη λαϊκή δυναμική και το φιλοκαθεστωτικό και αντικομμουνιστικό επιτελείο του, όταν η σχέση εκπροσώπησης είχε κλονισθεί³⁴.

Η μυστική συμφωνία («μνημόνιο»), που υπογράφηκε το Δεκέμβριο του 1966, αποτυχαίνει μόλις δύο μήνες μετά. Στις - μετά τα Ιουλιανά - συνθήκες πόλωσης δεν μπορούσε να υπάρξει συμβιβασμός. Ο βασικός όρος της συμφωνίας, η άμβλυνση δηλαδή του πολιτικού κλίματος και του καθεστωτικού δεν υλοποιήθηκε. Η διάσπαση της Ε.Κ. δεν επιτεύχθηκε. Έτσι, όλα δείχνουν ότι ο Παρασκευόπουλος προσανατολίζόταν σε νέα

αναδολή των εκλογών. Πρόσχημα για κάτι τέτοιο πιθανόν να αποτελούσε η σύλληψη του Ανδρέα Παπανδρέου, μετά τη διάλυση της Βούλης, κατά τη διάρκειά δηλαδή της προεκλογικής περιόδου. Οι συγκρούσεις που αναπόφευκτα θα επακολουθούσαν θα ήταν επαρκής λόγος για τη Δεξιά «[...] να αναστέλλη την ισχύ του Συντάγματος ή να νοθεύση την γνησιότητα της λαϊκής επυμηγορίας» (Meypaud 1974, σελ.147).

Η νέα κυβερνητική κρίση ξέστασε όπως είναι γνωστό πάνω στο θέμα άρσης της ασυλίας του Ανδρέα και με αφορμή την προσπάθεια του Γ.Παπανδρέου να εμποδίσει ένα τέτοιο ενδεχόμενο κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου. Με την τροπή των πραγμάτων η Ε.Κ. δεν είχε κανένα λόγο να στηρίζει ακόμη την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου. Την πρωτοβουλία όμως για την πτώση της δεν πήρε η Ε.Κ. αλλά ο Π.Κανελλόπουλος (τους λόγους γι' αυτό θα εξετάσουμε παρακάτω). Το μέγεθος αποτυχίας του σεναρίου «Παρασκευόπουλου» φαίνεται αν σκεφτούμε ότι η κυβέρνηση έπεισε πριν καν ψηφίσει την απλή αναλογική, το όπλο δηλαδή για να μειωθεί η κοινοβουλευτική δύναμη της Ε.Κ. Χωρίς την ψήφιση της απλής αναλογικής ν' ίθε αμφιβολία για επικράτηση της Ε.Κ. στις εκλογές έπαινε να υπάρχει.

Δ. Πριν αναφερθούμε στην τελευταία λύση που δοκιμάστηκε πριν τη δικτατορία (κυβέρνηση Κανελλόπουλου) θα εξετάσουμε ένα άλλο «σενάριο» που κυκλοφορούσε στο πολιτικό παρασκήνιο. Είναι γνωστό, ότι λίγο πριν τη δικτατορία ο Κανελλόπουλος ξήτησε με επιστολή του από τον Κ.Καραμανλή να επιστρέψει και να αναλάβει την ευθύνη της διακυβέρνησης. Ο Καραμανλής, αν και απουσιάζει από την Ελλάδα ήδη αρκετό χρονικό διάστημα, έχει μάλλον επίγνωση ότι η επαναστατική έκρηξη των Ιουλιανών δεν είναι ένα απλό επεισόδιο της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ότι αντίθετα είναι παράγωγο βαθύτατων ιυτορικών και κοινωνικών προϋποθέσεων. Την άποψή του αυτή θα εκμυστηρευτεί ένα χρόνο αργότερα στο Παρίσι (Μάιος 1966), σε συνέντευξη που θα παραχωρήσει στο δημοσιογράφο Δ.Χρονόπουλο: «Τα όσα συνέβησαν και όσα συμβαίνουν και σήμερα εις την Ελλάδα δεν αποτελούν απλώς πολιτικήν κρίσιν. Η πολιτική κρίσις πρέπει να τοποθετηθή εις το πλαίσιο της γενικοτέρας ηθικής κρίσεως την οποίαν αντιμετωπίζει ο τόπος και η οποία δεν είναι υπόθεσις χθεσινή. Σχεδόν

33. Παπανδρέου 1974, σσ.291-293// Επίσης Λιναρδάτος 19866, σσ.388-392.

34. «Το αδεέξοδο για την αντίδραση στο οποίο οδηγούσαν οι εκλογές της 29ης Μαΐου 1967 ήταν ολοφάνερο: η Ε.Κ. θα ήταν η σίγουρη νικήτρια των εκλογών αλλά θα κυβερνούσε μετεκλογικά κάτω από το διπλό βάρος των λαϊκών και των αστικών καταβολών της. Άρα θα ήταν αδύνατο να είναι το κόμμα της «ιθύνουνας τάξεως». Δεν θάχε τη δύναμη να καθυποτάξει τις λαϊκές δυνάμεις που θα την έφερναν στην εξουσία και γι' αυτό δεν θάχε καμμία φερεγγύτητα απέναντι στα μεγαλοαστικά στρώματα, το τραπέζιτικό κεφάλαιο και τους αμερικανούς. Μι : νέα διάσπαση της, αποτέλεσμα των αντιπατικών ταξικών της προσδιορισμών και των πολιτικών αντινομών της ηγεσίας της, θα επέρχονται μοιραία. Η διαδικασία αυτή άλλωστε είχε ήδη αρχίσει με τη διαμόρφωση της Κεντροαριστεράς που βασικό εκπρόσωπο της είχε τον Α.Παπανδρέου. Έτσι την ώρα της μεγαλύτερης δύξηνσης της κρίσης η εκλογική νίκη της Ε.Κ. θα ήταν μια λύση που θα διαιώνιζε την κρίση (υπ.XB-ΓΜ)» (Ζητήματα 1974, σελ.17)// Επίσης Κοάνης 1972.

πέντε χρόνια πριν δημιουργηθούν τα γνωστά γεγονότα είχα προδήμη εις τας σχετικάς διαπιστώσεις και είχα επισημάνει την βαρύτατην νόσον από την οποίαν υπέφερεν ήδη ολόκληρος ο πολιτικός, ηθικός και κοινωνικός μηχανισμός της χώρας. Κατά την εποχή εκείνη ανέπτυξα τας απόψεις μου εις τον Ανώτατον Άρχοντα, δια να του τονίσω ότι εάν δεν ληφθούν εγκαίρως τα μέτρα που θα επέτρεπον την εξυγίανσιν του εθνικού μας μηχανισμού, θα ήτο αναπότρεπτον να οδηγηθεί η χώρα εις πλήρη ανατροπήν, εις γενικήν αναστάτωσιν και κυριολεκτικώς εις καταστροφήν» (Κ.Καραμανλής, συνέντευξη 17 Μαΐου 1966, στο Χρονόπουλος 1982, σσ.271-279).

Από την άλλη όμως πίστευε, ότι η συνταγματική μεταρρύθμιση που είχε προτείνει για την ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας, γνωστή και ως «βαθειά τομή» (Φεδρουάριος 1963), θα μπορούσε να έχει αποτρέψει την κοινωνική έκρηξη, πράγμα δεσμαίως πολύ αμφίβολο. Όταν η κρίση έχει ξεσπάσει και η πολιτική ανεπάρκεια του Κανελλόπουλου έχει ξαναστρέψει τα βλέμματα των περισσοτέρων ηγετικών στελεχών της ΕΡΕ προς αυτόν, ο Καραμανλής θα ζητήσει τώρα να του χορηγηθούν, από την Βουλή, έκτακτες εξουσίες για να διακυνθερνήσει ανεξέλεκτα τη χώρα, σε μια προσπάθεια απομίμησης του Γκωλλικού μοντέλου. Τελικά, θα αρνηθεί να επιστρέψει³⁵. Κατά τον ίδιο δεν υπήρχαν οι «όροι» για να υλοποιηθεί η πολιτική του. Γράφει σχετικά ο «θεωρητικός» της χουντικής εκτροπής: «Θα πρέπει να δεχθούμε ότι μια τέτοια κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Κων.Καραμανλή θα απέδιδε σημαντικό έργο. Άλλα οι ίδιες οι συνθήκες που συνηγορούσαν για μια τέτοια ανορθόδοξη λύση έκαναν αδύνατη την εφαρμογή της. Θα ήταν αδύνατο να «περάσει» μια τέτοια πρόταση στη Βουλή. Άλλα κι αν έπαιρνε την πλειοψηφία, θα αντιμετώπιζε «το πεζοδρόμιο», τις ταραχές, τις απεργίες, τις διαδηλώσεις που χωρίς αμφιβολία θα εξαπέλυνε η Άκρα Αριστερά και ο Ανδρέας Παπανδρέου. Στις εκδηλώσεις αυτές θα ήταν αδύνατο να αντιταχθεί ο Γεώργιος Παπανδρέου κι αν ακόμη το ήθελε. Μια κυβέρνηση Καραμανλή με έκτακτες εξουσίες προϋπόθετε μια καινούργια «Συμφωνία» πολύ πιο εκτεταμένη από εκείνη του Δεκεμβρίου 1966.

35. Βλέπε σχετικά: Κανελλόπουλος 1975, σσ.128-134// Ζενεδουά 1974, σελ.256// Γουντχάους 1982, σσ.241-242.

Ο Καραμανλής απέρριπτε κάθε ιδέα επιστροφής γιατί με το πολιτικό του αισθητήριο έκρινε σωστά ότι οσοδήποτε λογική και να ήταν η πρόταση για μια κυβέρνηση με έκτακτες εξουσίες αποτελούσε ουτοπία μέσα στο κλίμα φανατισμού που επικρατούσε τους μήνες εκείνους» (Κούσουλας 1988, σελ.154). Για να προσθέσει αμέσως παρακάτω, αμά και κυνικά, την προσωπική του άποψη για την έξοδο από το καθεστωτικό αδιέξοδο: «ο Καραμανλής δεν μπορούσε να επιστρέψει για να «σώσει την κατάσταση» γιατί η εξάρθρωση του δημοκρατικού πολιτεύματος είχε προχωρήσει πέρα από τα όρια που επέτρεπαν τη σωτηρία του» (όπ.π.).

Ενδιαφέρον έχει τέλος και η άποψη του Κ.Καραμανλή για τις εκλογές του Μαΐου, όπως αποκαλύπτεται σε επιστολή του προς τον Κ.Τσάτσο (υπουργό Δικαιοσύνης στην κυβέρνηση Κανελλόπουλου), 10 μόλις μέρες πρίν την επιβολή της δικτατορίας³⁶. Η άποψη αυτή είναι απόρροια της εκτίμησης που είχε για τη συγκυρία και συνεπής προς την άρνησή του να επιστρέψει και για διακυνθερνήσει. Ο Κανελλόπουλος, όπως θα δούμε και παρακάτω, έχει λάβει εντολή να σχηματίσει κυβέρνηση και να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης από τη Βουλή. Η επιστολή έχει αποσταλεί στον Τσάτσο λίγο πριν η Βουλή καταψηφίσει την κυβέρνηση Κανελλόπουλου. Ο Καραμανλής τάσσεται και αυτός υπέρ της αναδολής των εκλογών. Λέει χαρακτηριστικά: «Την ανωμαλία τη σημερινή τη δημιουργεί ο φόδος ότι η πλειοψηφία Παπανδρέου - ΕΔΑ θα οδηγήσει στην ανατροπή των πάντων. Αυτό είναι το κρίσιμο σημείο της υποθέσεως. Θα πρέπει συνεπώς πριν απ' όλα να ερευνηθεί αν υπάρχει ο κίνδυνος αυτός ή μήπως οι φόδοι σας είναι υπερβολικοί. Στη δεύτερη περίπτωση θα πρέπει να προχωρήσετε στις εκλογές φροντίζοντες να έχετε το καλλίτερο δυνατό αποτέλεσμα. Αν όμως ο φόδος σας είναι βάσιμος και πρόκειται στις εκλογές να παίξετε κορώνα γράμματα τον τόπο, τότε θα πρέπει καταψηφιζόμενοι [ΧΒ-ΓΜ κυβέρνηση Κανελλόπουλου] να μην προχωρήσετε σε διάλυση, αλλά να κάμετε νέα προσπάθεια κυβερνήσεως εκ της Βουλής, η οποία αναβάλλοντας τις εκλογές για το Νοέμβριο θα

36. Την επιστολή αυτή δημοσίευσε, πρόσφατα, η Κατερίνα Δασκαλάκη στην εφημερίδα Μεσημέρινη. Την επιβεβαίωνε ακόμα ο Γουντχάους (1982, σελ.239).

φροντίσει εν τω μεταξύ για την αλλαγή του πολιτικού κλίματος της χώρας. Δεν ξέρω εάν υπάρχουν δυνατότητες προς την κατεύθυνση αυτή, διότι όπως μαθαίνω όλοι έχετε τρελαθεί» (υπ. ΧΒ-ΓΜ).

Ε. Η σύγκρουση ΕΡΕ-Ε.Κ. (29 Μαρτίου 1967) για το θέμα της αυστηρίας θα οδηγήσει την ΕΡΕ σε άρση της εμπιστοσύνης της προς την κυβέρνηση. Παρά τις εσωκομματικές διαφωνίες, ο Π.Κανελλόπουλος ανατρέπει την κυβέρνηση Παρασκευόπουλου. Μετά την ανατροπή οι πρωτοβουλίες του βασιλιά για οικουμενική κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» δεν θα αποδώσουν εξαιτίας της άρνησης της Ε.Κ. (2 Απριλίου)³⁷. Τέλος, στις 3 Απριλίου του 1967 ο βασιλιάς αναθέτει στον Π.Κανελλόπουλο την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης και ταυτόχρονα τον εξουσιοδοτεί, σε περίπτωση που δεν λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, να διαλύσει τη Βουλή και να προκηρύξει εκλογές. Το πραξικόπημα του Ιουλίου '65 κλείνει τον κύκλο του. Η ανατροπή της Ε.Κ. που είχε κερδίσει τις εκλογές του '64, τελειώνει με την ανάδειξη στην κυβέρνηση του κόμματος που τις έχασε!

Πριν όμως οδηγηθούν εκεί τα πράγματα, η Μοναρχία και η Δεξιά πίστευαν πως ήταν δυνατή μια αναδίωση του μετώπου ΕΡΕ-αποστατών, ίσως και του Μαρκεζίνη. Κάτι τέτοιο ήταν εντελώς απαραίτητο για να ψηφιστεί η απλή αναλογική αλλά και να καθυστερήσει η διεξαγωγή των εκλογών. Αν αυτό δεν γινόταν κατορθωτό και προκηρύσσονταν τελικά οι εκλογές, οι δυνάμεις του καθεστώτος πίστευαν, ότι η παρουσία της ΕΡΕ στην κυβερνητική εξουσία θα την ενίσχυε εκλογικά, αφού της εξασφάλιζε ανοιχτά πλέον τη χρήση του κρατικού και πάρακρατικού μηχανισμού. Από την άλλη πλευρά, ο Κανελλόπουλος πιστεύει ότι μπορεί να ελέγξει την πόλωση επιβαλλόμενος είτε σε νέες εκτροπές του «πεζοδρομίου» είτε σε πιέσεις του στρατού για δικτατορία. Ή ακόμη πιό υπερφίαλα, ότι η ΕΡΕ θα πετύχει εκλογική νίκη. Το σημαντικότερο όμως είναι άλλο. Ότι έτσι εξασφαλίζοταν ένα ισχυρό αμυντικό χαράκωμα απέναντι σε πιθανή εκλογική νίκη της Ε.Κ.

37. Βλέπε σχετικά με την τελευταία περίοδο της πολιτικής σκηνής πριν από την επιβολή της δικτατορίας: Meynaud 1974, σσ.146-158// Κανελλόπουλος 1975, σελ.143 κ.ε./ Παπαδρέου 1974, σελ.305 κ.ε. και κατάθεση όπ.π./ Λιναρδάτος 19866, σσ.418-430// Κούσουλας 1988, σσ.165-198.

Και αυτή η ύστατη προσπάθεια να διασωθεί ο κοινοβουλευτισμός από τον Κανελλόπουλο θα αποτύχει. Η πολιτική του άποψη δεν μπορούσε να αποτελέσει λύση για το καθεστωτικό αδιέξοδο. Επρόκειτο αναμφίβολα για μεγάλη αυταπάτη. Ούτε οι εκλογές θα κερδίζονταν από την ΕΡΕ, όπως ανεξήγητα πίστευε, ούτε ο δημοψηφισματικός και πολωτικός χαρακτήρας των εκλογών είχε αρθεί. Επιπλέον, παρά την ύφεση του μαζικού κινήματος, τίποτα δε δείχνει ότι η λαϊκή δυναμική έχει απορροφηθεί. Το αποδεικνύουν οι περιορισμένες μεν αλλά αιματηρές συγκρούσεις που ξεπάνε όταν αναλαμβάνει η νέα κυβέρνηση, με βασικό αίτημα την ανατροπή της³⁸.

Η κυβέρνηση Κανελλόπουλου (3-21 Απριλίου) δεν θα λάβει τελικά ψήφο εμπιστοσύνης. Παρά τις πιέσεις της Μοναρχίας και τις παραινέσεις του Καραμανλή (βλ. επιστολή παραπάνω) για-μη διάλυση της Βουλής ο Κανελλόπουλος δεν θα ενδώσει. Δεν παραιτείται προς όφελος μιας νέας βασιλικής κυβέρνησης «εθνικής ενότητας», διαλύει τη Βουλή και προκηρύξει εκλογές στις 14 Απριλίου.

Μπορεί βέβαια οι λαϊκές μάζες και οι ηγεσίες τους να εφησυχάζουν, ευελπιστώντας στη νέα δημοκρατική εκλογική νίκη ή ακόμα εναποθέτοντας τις ελπίδες τους για αποτροπή της δικτατορίας σε λεονταρισμούς. Δεν φαίνεται όμως την κοινοβουλευτική εκείνη αυταπάτη να συμμερίζονται τα κέντρα της αστικής εξουσίας, επίσημα ή ανεπίσημα (ηγεσία του στρατού, χούντα Παπαδόπουλου, Μοναρχία, «σκληρός» ηγετικός πυρήνας της ΕΡΕ, ξένος παράγοντας), που συγκλίνουν τώρα στη ματαίωση των εκλογών με περισσότερο δραστικά μέτρα.

7.2.3. Η εκδήλωση της κρίσης εκπρόσωπησης στην ΕΡΕ

Ας ξαναγράψουμε στην ΕΡΕ. Η ανάπτυξη των λαϊκών αγώνων, ο περιορισμός της τρομοκρατίας και οι φιλολαϊκές πλευρές της κυβερνητικής πολιτικής της Ε.Κ., στέρησαν από την ΕΡΕ ένα εγκλωβισμένο λαϊκό τμήμα της εκλογικής της βάσης. Το πρόβλημα για την ΕΡΕ όμως εντοπίζεται κυρίως στην πάλη

38. Meynaud 1974, σελ.150// Λιναρδάτος 19866, σσ.424-426// Κούσουλας 1988, σσ.179-180//.

των δύο γραμμάτων που διαμορφώνονται στο εσωτερικό της για την υπεράσπιση και διασφάλιση του μετεμψυλιακού καθεστώτος και της δομής του. Η «διάσπαση» της EPE είναι η άμεση εσωτερίκευση των λαϊκών πιέσεων και αγώνων μέσα στο ιστορικό πολιτικό της επιτελείο. Μια τάση του, η πλειοψηφία κατά τα φαινόμενα (Π.Πιπινέλης, Ροδόπουλος, Σπ. Θεοτόκης), προσανατολίζεται μαζί με το Βασιλιά στην κατ' αρχήν αναδολή των εκλογών και στην επιβολή, εν συνεχείᾳ, πραξικοπήματος ανοικτού ή περιωρισμένου. Η «σκληρή» αυτή τάση, που λειτουργεί και ως πολιτικός σύμβουλος του Παλατιού, αντιλαμβάνεται τη μακροπρόθεσμη υπονόμευση της μετεμψυλιακής κρατικής δομής. Διαμορφώνεται μπροστά στην δέξινη της ταξικής πάλης, την άνοδο των κοινωνικών αγώνων και τη βίαιη εισβολή των κυριαρχούμενων τάξεων στο πολιτικό προσκήνιο με την επαναστατική έκρηξη των Ιουλιανών. Και διαμορφώνεται, λόγω του φόδου που η συγκεκριμένη παρέμβαση δημιουργεί (καθεστωτικό), σαν σκληρότερη απάντηση ακριβώς σ' αυτήν. Η εσωτερίκευση της κοινωνικής πόλωσης στα δύο αστικά κόμματα είναι συμμετρική. Ό,τι παραγέται στο Κέντρο ως οριζοσπαστικοποίηση και κεντροαριστερά αντανακλάται στην EPE με την ακριβώς αντίθετη φορά. Γι' αυτό και οι εκπρόσωποι της τάσης αναγνωρίζουν στο πρόσωπο του Ανδρέα Παπανδρέου τον «καθεστωτικό» κίνδυνο.

Η άλλη τάση, με επικεφαλής τον Π.Κανελλόπουλο, που έχει διαδεχτεί τον Καραμανλή στην αρχηγία της EPE μετά την αποχώρησή του (1963), επιζητεί κοινοβουλευτική διέξοδο. Η δεύτερη ηπτήθηκε κατά κράτος με την επιβολή της δικτατορίας. Ο Κανελλόπουλος, ο οποίος πίστευε στον αστικό κοινοβουλευτισμό, αν και δεν απέφυγε πολλές φορές στην πολιτική του καριέρα τα ακροδεξιά-αντικομμουνιστικά ολισθήματα, δεν κατανόησε το πραγματικό εύρος των αντιθέσεων, έχοντας την εκτίμηση περί νίκης της EPE. Η άποψή του, πως κοινοβουλευτική λύση με διασφάλιση της διεξαγωγής των εκλογών θα απέδιδε μικροπρόθεσμα αποτελέσματα, ήταν ανέφικτη πολιτικά σε εκείνη τη συγκυρία. Ο Κανελλόπουλος είχε κατά νου ένα μοντέλο αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας που έχει πράγματι το πλεονέκτημα να οργανώνει τη συναίνεση και τη νομιμοποίηση τον καθεστώτος, να απορροφά τις κοινωνικές εντάσεις ευκολότερα απ' ότι το μετεμψυλιακό κράτος. Δεν υπολόγιζε όμως

- και εδώ βρίσκεται ο ιδεαλισμός του συντηρητικού πολιτικού και διανοούμενου - ότι μια τέτοια δημοκρατία στην Ελλάδα του '67 απαιτούσε βαθειά αναδιοργάνωση των κέντρων εξουσίας και εξάλειψη της Μοναρχίας. Αίτημα αδύνατον να γίνει δεκτό από την τελευταία, όταν είναι γνωστό, ότι μετά τα Ιουλιανά «στρατηγικός στόχος της μοναρχίας ήταν να επανασταθεροποιήσει τη θέση της μέσα στη δομή του ελληνικού κράτους. Θέση που είχε αρχίσει ήδη από τις αρχές της δεκαετίας να δέχεται σοβαρά πλήγματα» (Χαραλάμπης 1985, σελ.212). Άλλωστε, το πραξικόπημα των Συνταγματαρχών πρόλαβε χρονικά το βασιλικό πραξικόπημα που είχε τεθεί, με τη μια ή την άλλη εκδοχή, στην τημερότερη διάταξη. Όπως επισημαίνεται από όλους τους αναλυτές, ο νεαρός μονάρχης ταλαντεύοταν σοβαρά ανάμεσα σε μια ύστατη απόπειρα διεξόδου εντός των «συνταγματικών πλαισίων» και μια άμεση επιβολή πραξικοπήματος. Από το δισταγμό αυτόν έβγαλε τον Κωνσταντίνο το πραξικόπημα των συνταγματαρχών, το οποίο τελικά αποδέχθηκε και ο ίδιος με απαίτηση της Φρειδερίκης³⁹.

Ο Κανελλόπουλος απέτυχε και να αποτρέψει με τους κοινοβουλευτικούς και ενδοκρατικούς ελιγμούς του τη δικτατορία, αλλά και να συστειρώσει γύρω από την πολιτική του γραμμή το κόμμα⁴⁰. Το τελευταίο γεγονός θα συνεχιστεί και μέσα στη δικτατορία όταν ο Κανελλόπουλος θα παραμείνει απομονωμένος από τους δεξιούς και κεντροδεξιούς πολιτικούς στην αντιδικτατορική του στάση. Με την ουσιαστική επικράτηση της φιλοδικτατορικής τάσης στο εσωτερικό της EPE, παύει να είναι

39. Τις μορφές, που ήταν πιθανό να λάβει μια ενδεχόμενη βασιλική εκτροπή, περιγράφει ο Meypaud (1974, σελ.154-158) // Επίσης Τσουκαλάς 1974, σελ.178// Για την αντίθετη γνώμη: Μπουλούκος 1989, σελ.410, 415-416, 427.

40. Σύμφωνα με το γκάλοπ του 1967, 11% των οπαδών της EPE θεωρούσαν τον Κ.Καραμανλή, ακόμα και το Μάρτιο του '67 «αληθινό αρχηγό» του κόμματος ενώ τον Π.Κανελλόπουλο εκπρόσωπο ή αντικαταστάτη του. Ακόμη πιο ενδεικτικό για τη διαφορά δημοτικότητας ανάμεσα στους δύο πολιτικούς είναι ότι ενώ μόνο 4% των ερωτηθέντων θα επέλεγε τον Π.Κανελλόπουλο για πρωθυπουργό, τον Καραμανλή θα επέλεγε το 21%. Ακόμα, ενώ μόνο 2% θεωρούσε ότι ο Κανελλόπουλος θα κυβερνήσει στα επόμενα χρόνια, το αντίστοιχο ποσοστό για τον Καραμανλή έφτανε το 12%. (Βλ.Αντί, τεύχος 87, 1977).

ηγεμονική η κοινοβουλευτική λύση. Το αστικό κοινοβουλευτικό κόμμα αναιρεί την ίδια του την υπόσταση. Με αυτήν την έννοια υπάρχει κρίση εκπροσώπησης αστικών συμφερόντων / αστικού κοινοβουλευτικού κόμματος και πολιτικού του προσωπικού.

7.3. Ιουλιανά και Αριστερά

7.3.1. Πολιτική γραμμή και στρατηγική στην περίοδο 1965-1967

«Η.ΗΛΙΟΥ: Και τότε, στο Παρίσι, στις εκδηλώσεις του 1968, οι οποίες δέδαια με τη σειρά τους παράγιναν, εκούρασαν, επενέθησαν για να καθησυχάσουν τα πράγματα και αι μεγάλαι οργανώσεις της αριστεράς, το κομμουνιστικό κόμμα, το σοσιαλιστικό κόμμα, η γενική συνομοσπονδία εργατών, και τότε υπήρχαν εκείνοι που έλεγαν: "κατόχρηστς", "κινδυνεύει η δημοκρατία". Και τότε υπήρχαν οι διάφοροι στρατοχάρατες, οι οποίοι έλεγαν ότι πρέπει επί τέλους να κινηθῇ ο στρατός, να κινηθούν τα τανκς [...] αλλά η Γαλλία τα ξεπέρασε όλα αυτά με δημοκρατικές διαδικασίες. Όταν οι εκδηλώσεις, όταν η άσκηση δικαιωμάτων κούρασε, διότι συχνά επαναλαμβάνονται χωρίς σπουδαίον λόγον, συχνά ήσαν παραπανίσια - έπαισε σιγά σιγά να γίνεται. Και στη Γαλλία εξακολουθούν να υπάρχουν οι δημόσιες ελευθερίες, μιλονότι ότι όλοι εκείνοι που ήθελαν να τις καταλύσουν έπαιρναν σαν πρόσχημα τις εκδηλώσεις του Μαΐου του 1968, τις οποίες σεις παρακολουθήσατε.

Κ.ΚΑΡΑΜΑΝΗΣ: "Δεν θέλω να σας απογοητεύσω, αλλά διότι ευρισκόμουν στην Γαλλία, επιθυμώ να σας πληροφορήσω, ότι το κόμμα εις το οποίον ανήκετε, ήτο το πρώτον, το οποίον απεδοκίμασε τας αναρχικάς εκείνας εκδηλώσεις. Και εάν δεν είχε λάθη το κόμμα σας την θέσιν αυτήν, θα είχε καταλύθει η Δημοκρατία εις την Γαλλίαν. Υπάρχει μαρτυρία κατά την οποίαν ο αρχηγός του κομμουνιστικού κόμματος Γαλλίας διεμήνυσε εις τον Υπουργόν των Εσωτερικών: "χτυπήστε τους"».

(Επίσημα πρακτικά Βουλής, 28 Φεβρουαρίου 1975)⁴¹.

41. Από τη συζήτηση στη Βουλή σχετικά με την απότελση του προεξικοπήματος της «συτζάμας» (Φεβρουάριος 1975). Όπως είναι φυσικό η στάση της Αριστεράς αποτέλεσε αντικείμενο της συζήτησης.

Για την Αριστερά, η επαναστατική κατάσταση των Ιουλιανών υπήρξε μοναδική ευκαιρία να επανασυνδεθεί με πλατύτερες λαϊκές μάζες. Οι αντικειμενικές προϋποθέσεις, τουλάχιστον, ευνοούσαν το εγχείρημα: συνθήκες κοινωνικής κρίσης, ανασύνταξη του λαϊκού παράγοντα, εμφάνιση νέων κοινωνικών υποκειμένων και μαζικών κινημάτων, κοινωνική διάσπαση και κρίση του Κέντρου, εμπεδωμένη αντιμοναρχική και αντιδεξιά ιδεολογία⁴². Εντούτοις, η Αριστερά δεν αναδείχθηκε σε φερέγγυα πολιτική λύση της «στιγμής». Αντίθετα, η αποσύνδεσή της από τη λαϊκή δυναμική δάθυνε περισσότερο την ιστορική της κρίση, είχε πολλαπλές συνέπειες στη μελλοντική της πορεία.

Στην περίοδο που προηγήθηκε των Ιουλιανών, η ΕΔΑ, επίσημος και νόμιμης κομματικός εκπρόσωπος της αριστερής παράδοσης, χαρακτηρίζεται από μιαν αντίφαση στρατηγικού χαρακτήρα. Από τη μια πλευρά, αποτελεί την οργανωμένη έκφραση του κινήματος που αναπτύσσεται με ταχείς ρυθμούς από το 1958. Κινητοποιεί ευρύτατα λαϊκά στρώματα, όχι πάντως στην έκταση που το είχε πετύχει κατά τη διάρκεια της κατοχής, αναδεικνύει και προδίλει αγωνιστικά τα κοινωνικά τους προβλήματα. Συμβάλει καθοριστικά στην πολιτική τους αναδιοργάνωση ύστερα από την καταστροφή του εμφυλίου. Αποτελεί, παράλληλα, το μοναδικό κόμμα της πολιτικής σκηνής που διαθέτει κομματική-οργανωτική δομή και διάρθρωση στους κοινωνικούς χώρους, αν και η κομματική της συγκρότηση είναι χαλαρή και, οπωσδήποτε, μη συγκρίσιμη με τα μετα-

42. Η πολιτική του ΚΚΕ (και δέδαια της ΕΔΑ) φαινομενικά είναι τελείως αντιφατική με τις θεωρητικές του αναλύσεις για την ελληνική κοινωνία. Το 80 Συνέδριο του ΚΚΕ (1961) διαπιστώνει πχ. θαθειά κοινωνική κρίση και εξαθλίωση της ελληνικής κοινωνίας, συνθήκες δηλαδή που «προειδοποιούν» ότι ξαναωριμάζει μια επαναστατική κατάσταση στην Ελλάδα της δεκαετίας του '60. Εντούτοις, η πολιτική του ΚΚΕ δρίσκεται σε διάσταση με τις προηγούμενες εκτιμήσεις: δεν προσανατολίζεται να δώσει επαναστατική διέξοδο σ' αυτήν την κρίση. Και το χειρότερο, διάν αυτή ξεπάσει, 4 χρόνια μετά, δεν θα την κατανοήσει. Οι εκτιμήσεις για εξαθλίωση των μαζών, που δέδαινως στη συγκεκριμένη περίπτωση ήταν σωστές, δεν αξιοποιούνταν πρός όφελος μιας επιναστατικής στρατηγικής αλλά είχαν, όπως φάνηκε, μόνο ιδεολογικό - καταστροφιστικό χαρακτήρα. Πρόκειται για τις α-χρονικές εκτιμήσεις που απορρέουν, ως γνωστόν, από τον οικονομισμό-καταστροφισμό του τριτοδιεθνιστικού (σταλινικού) μαρξισμού.

πολιτευτικά δεδομένα. Από την άλλη πλευρά, όμως, αδυνατεί να δράσει ως καθοδηγητική οργάνωση των κυριαρχούμενων τάξεων. Την εποχή εκείνη, η εμπεδωμένη μεταρρυθμιστική αμυντική και γραφειοκρατική πολιτική του ΚΚΕ εμπόδισε την ΕΔΑ να αποτελέσει την πολιτική έκφραση των στρατηγικών συμφερόντων τους. Η έκρηξη των Ιουλιανών θα αποδεί κυριολεκτικά «στιγμή» της αλήθειας, στην οποία η αριστερά δεν θα ανταποκριθεί. Έχουμε επιχειρήσει αναλυτικότερα την κριτική της μετεμφυλιακής στρατηγικής και πολιτικής της Αριστεράς. Εδώ θα επικεντρώσουμε την προσοχή μας μόνο σε ορισμένες βασικές πλευρές, υπό το φως των συγκεκριμένων γεγονότων.

Το πλαίσιο της πολιτικής των ΚΚΕ-ΕΔΑ καθορίζεται σε γενικές γραμμές από δύο ιδεολογικές προυποθέσεις: α) την ήττο-πάθεια και β) το νομικισμό, βασικά ιδεολογικά αποτελέσματα-επακόλουθα της πολιτικοστρατιωτικής αποτυχίας. Τη βάση της μετεμφυλιακής στρατηγικής συνοψίζει η θέση για το «λάθος» της ορήξης και του εμφυλίου. Η θέση αυτή θα «διορθώσει» τον «αριστερισμό» του Ζαχαριάδη (ένοπλη ορήξη) με μια «σωστή» πολιτική συμμαχιών κορυφής, δημοκρατικού-προγραμματικού χαρακτήρα, που επιζητά· κάθε φορά την ενότητα μ' όλες τις επίσημες πολιτικές δυνάμεις πλην των «πιο» αντιδραστικών. Με τη διάσπαση του ΕΑΜικού προγράμματος και την υιοθέτηση της θεωρίας των «σταδίων», η στρατηγική της σοσιαλιστικής επανάστασης έχει ουσιαστικά εγκαταλειφθεί, προς όφελος εκείνου που εκλαμβάνεται ως «ρεαλιστικό» και «εφικτό».

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για την αναγκαιότητα των αμυντικών-δημοκρατικών συμμαχιών, σε μια περίοδο όπως η δεκαετία του '50. Η συγκεκριμένη όμως πολιτική συμμαχιών που χαράσσεται δε θα αλλάξει ακόμα και όταν η συγκυρία αλλάζει (άνοδος των κοινωνικών αγώνων στη δεκαετία του '60). Επιδιώκοντας κάθε φορά την πιο πλατειά ενότητα κορυφής, μετατοπίζεται όλο και πιο δεξιά, ανάλογα με το ποιός διαθέτει την πρωτοβουλία των κινήσεων, για να συμπεριλάβει όσο γίνεται «περισσότερους» και να απομονώσει τους «πιο» αντιδραστικούς. Η πολιτική της δεν είναι μια πολιτική ενότητας στη βάση. Ποτέ η Αριστερά, μετά την εμπειρία του ΕΑΜ, δεν διαμόρφωσε ξανά αυθεντική γραμμή μαζών και μετάπου βάσης. Γι' αυτό και ουδέποτε κατόρθωσε μεταπολεμικά να αντιμετωπίσει πολιτικά την παρουσία των κεντρώων κομμάτων. Αντίθε-

τα, θα εκλαμβάνει την παρουσία τους κυρίως ως εκλογικό κίνδυνο, ως απώλεια («κλοπή») ψήφων (το περίφημο «σταυρικό ξήτημα» του Ηλία Ηλιού). Στα Ιουλιανά, η αντίφαση της γραμμής απέναντι στο Κέντρο, θα οξυνθεί. Το δάρος έπεσε σε μια κεντρική συνεργασία κορυφής (την οποία όμως κυρίως ο Γ.Παπανδρέου μπορούσε προνομιακά να διαχειρίζεται ή να αρνείται), ενώ από την άλλη υποτιμήθηκε το μέτωπο βάσης, που αντικειμενικά είχε δημιουργηθεί στις κινητοποιήσεις και στο οποίο μπορούσε πιθανώς να ηγεμονεύσει, αφού συνιστούσε τον προνομιακό της χώρο.

Ας δούμε για παράδειγμα τις διαφοροποιήσεις της πολιτικής της ΕΔΑ από τα Ιουλιανά και ύστερα. Με την εκδήλωση του βασιλικού πραξικοπήματος και την «Αποστασία», πολιτική γραμμή της ΕΔΑ είναι η ενότητα με την Ένωση Κέντρου, η απομόνωση της «Αποστασίας», η καταγγελία των ανακτορικών παρεμβάσεων. Η ΕΔΑ είναι παρούσα στις αυθόρυμητες κινητοποιήσεις που θα ξεπάσουν. Θα προωθήσει μάλιστα και την πραγματοποίηση της γενικής απεργίας (27 Ιουλίου). Από τη μια πλευρά δηλαδή, υιοθετεί μορφές πάλης που οδηγούν στη ορήξη-μέσα, μάλιστα, σε επαναστατική κατάσταση- και από την άλλη φαίνεται καθαρά, ότι κάθε άλλο παρά τέτοια γραμμή ορήξης έχει, αφού επίσημα δηλώνει ότι δεν θέτει καθεστωτικό⁴³. Η ΕΔΑ προσπαθεί να κατευθύνει τις λαϊκές κινητοποιήσεις στο αίτημα των εκλογών. Προσπαθεί, με άλλα λόγια, να δώσει εκλογική-κοινοβουλευτική διέξοδο στην ιρίση της δομής της εξουσίας.

Επτά μήνες κατόπιν (Φεβρουάριος 1966), με την πρόταση των

43. «Η κινητοποίηση των μαζών δεν είναι κάτι που μπορούμε να το κάνουμε για να παίξουμε. Η κινητοποίηση των μαζών σε διαδηλώσεις τόσο μεγάλης έκτασης προϋποθέτουν μεγάλο επαναστατικό άλμα [...] Η κάθοδος των μαζών στο πεζοδρόμιο είναι το τελευταίο στάδιο στην επαναστατική κατάληψη της έξουσίας. Και όμως η ηγεσία της αριστεράς δεν φαίνεται να έχει συνειδητη των συνεπειών της δραστηριότητας της [...] Παρ' όλο που η κατάσταση ήταν ώριμη για επαναστατικές αλλαγές οι γγέτες της αριστεράς έπαιζαν στους δρόμους με τις διαδηλώσεις [...] Η αλήθευτα σχετικά με την αριστερά είναι ότι δεν ήταν προετοιμασμένη για τίποτα [...] έκανε με το πεζοδρόμιο, εκρηκτική την κοινωνική κοίση, χωρίς να είναι σε θέση να οδηγήσει την έκρηξη στο οποιό επαναστατικό δρόμο [...] Η ηγεσία που κατεβάζει πλατειές λαϊκές μάζες στο πεζοδρόμιο, θα πρέπει να γνωρίζει οτι παίζει με τη φωτιά [...] Και θα έχουμε ή ήταν των μαζών με τις γνωστές συνέπειες ή επαναστατική αντιδραση, που καθώς δεν θα έχει συγκεκριμένη λύση θα οδηγήθη σε αναρχική εκτροπή» (Ροδάκης 1975, σ.209-211).

«5 σημείων» δημοκρατικής διεξόδου⁴⁴, επεκτείνει τις πολιτικές της συμμαχίες μέχρι και τη Μοναρχία, προσπαθώντας να απομονώσει τις φιλοδικτατορικές δυνάμεις. (Η ίδια ακριβώς γραμμή θα αναπτυχθεί από το μετέπειτα ΚΚΕεσωτερικού για την αντιδικτατορική πάλη και θα είναι επίσης η μήτρα για τη μεταπολιτευτική ΕΑΔΕ). Η υλική προϋπόθεση αυτής της μεταπολιτευτικής, από την ενότητα με την Ε.Κ. στην ενότητα και με τη Μοναρχία, και το κοινό σημείο των δύο γραμμών, είναι ο «σεβασμός» στη συνταγματική-μοναρχική ιδιαιτερότητα, η άρνηση δηλαδή να τεθεί ο Βασιλιάς στο στόχαστρο των λαϊκών κινητοποιήσεων⁴⁵.

Το καθεστωτικό αναδεικνύεται, και στην περίπτωση της Ε-

44. Η πρόταση της ΕΔΑ για τα «5 σημεία» διατυπώθηκε με την απόφαση της Ε.Ε. στις 30 Ιανουαρίου 1966. Το πλήρες σχετικό κείμενο μπορεί κανείς να αναζητήσει στο περιοδικό της ΕΔΑ, Ελληνική Αριστερά, τεύχος 31, Φεβρουάριος 1966, σσ.11-13. Μια συνοπτική διατύπωση της πρότασης υπάρχει στο Λιναρδάτος 1986b, σελ.324. Τα πέντε σημεία των προτάσεων της ΕΔΑ είναι τα ακόλουθα: 1. Να διακηρύξουν όλα τα κόμματα, ότι «καταδικάζουν οιανδήποτε απειλήν κατά των βουλευτικών θεσμών», «αποκρούει κάθε ιδέαν ανοικτής ή συγκεκαλυμένης δικτατορίας και θα εγείρη, προδηλωτικάς, αποφασιστικούς φραγμούς διά την εξουδετέρωσιν αυτού του κινδύνου». 2. Να σχηματιστεί υπηρεσιακή κυβέρνηση κοινής εμπιστοσύνης που να στηριχθεί στην εμπιστοσύνη της Βουλής και να κάνει σε τρεις μήνες εκλογές, με εγγυήσεις για την αδιάβλητη της διενέργειας τους και με σύστημα απλής αναλογικής. 3. Κατάργηση των έκτακτων μέτρων και αμηνήστευση των αδικημάτων που συνδέονται με πολιτικούς λόγους. 4. «Να συμφωνηθή και να διακηρυχθή από τα πολιτικά κόμματα, ότι δεν θέτουν πολιτειακό». Προσθέτει όμως, ότι πιστεύει πως πρέπει να δι. υκρινιστεί, ότι ο ρόλος του βασιλιά είναι ρυθμιστικός και ότι «το περιβάλλον της Αυλής θα υπάγεται εις την ευθύνην της κυβερνήσεως [XB-ΓΜ: ο περιφημός «εκδημοκρατήμός της Αυλής»[!!]]». 5. Να εξουδετερωθούν η Χούντα και οι ξένες επεμβάσεις στις ένοπλες δυνάμεις, «να αποκλεισθή πάσα φρατιαστική επιρροή εις τον στρατόν. Παραλλήλως δε να εξετασθή η δυνατότης παύσεως δι' αινιγμούς σεως οιασδήποτε διώξεως εναντίον στρατιωτικών δια τας υποθέσεις ΠΕΡΙΚΛΗ και ΑΣΠΙΔΑ».

45. Η γραμμή που επεξεργάζεται η 9η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ (Σεπτέμβριος 1965), δεν θέτει ζήτημα καθεστωτικού, αλλά ξητά μόνο τον περιορισμό της Μοναρχίας στα συνταγματικά της καθήκοντα. Η απόφαση της 9ης Ολομέλειας είναι σαφής: «Το ΚΚΕ καλεί το λαό και όλες τις δημοκρατικές δυνάμεις να παλαίψουν ενωμένα και αποφασιστικά εναντίον των παραβιάσεων του Συντάγματος από το Παλάτι. Για τον περιορισμό του Στέμματος στα συνταγματικά του καθήκοντα. Για να σταματήσουν οι επεμβάσεις του στην πολιτική ζωή της χώρας και στα εσωτερικά των κομμάτων (υπ. XB-ΓΜ)» (Νέος Κόσμος, τεύχος 9, Σεπτέμβρης 1965).

ΔΑ, σε βασικό λόγο αποκοπής της από τις εξεγερμένες λαϊκές μάζες. Ο ίδιος ο τότε κοινόδουλευτικός εκπρόσωπος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού ομολογεί με καταπληκτική ειλικρίνεια τη διάσταση κόμματος/μαζών σχετικά με το καθεστωτικό: «Ο λαός διαμόρφωσε το σύνθημα του δημοψηφίσματος [...] Η ΕΔΑ δεν το υιοθέτησε»⁴⁶. Το ίδιο πρόβλημα επισημαίνεται και στην 9η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, τον Αύγουστο του 1965, από τον Λεωνίδα Τζεφρώνη. Λέει χαρακτηριστικά στην τοποθέτησή του: «Το πραξικόπημα προκάλεσε μεγάλη αγανάκτηση στο λαό. Το αντιπαλατιανό πνεύμα όλο και ογκώνεται και απύσσεται γοργά. Η ΕΔΑ δια μέσου του Λ.Κύρκου και του Η.Ηλιού πήρε μια θέση πολιί σωστή, κατά τη γνώμη μου, σχετικά με το καθεστωτικό ζήτημα. Και έβαλε ζήτημα ότι η ΕΔΑ για λόγους ιδεολογικούς κλπ. είναι υπέρ της αδασιλεύτου δημοκρατίας, αλλά ωστόσο τέτοιο θέμα δεν βάζει αυτήν τη στιγμή αλλά το βάζουν οι ίδιοι, αυτοί που δημιουργούνται τα ζητήματα αυτά. Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί εμείς τηρούμε σιγή επί του θέματος αυτού. Νομίζω ότι τουλάχιστον στη θέση της ΕΔΑ, έπρεπε να είχαμε σταθεί, αν όχι να το πηγαίναμε και λίγο ίσως παραπέρα, δεδομένου ότι είναι τώρα μια ευκαιρία, μια δυνατότητα να διαθύνουμε τις αντιπαλατιανές διαθέσεις στα λαϊκά στρώματα και να θυμίσουμε ακόμα και ορισμένες παλιότερες ενέργειες και ραδιουργίες του Παλατιού, γιατί τούτη τη στιγμή πραγματικά υποσκάπτονται τα θεμέλια του θρό-

46. Το ίδιο πρόβλημα επισημαίνεται και στην Ποες κόνφερενς 27.7.65, Αυγή 28.7.65. Αναφέρεται στο Ψυρούπης 1976, σελ.355)// Το τέταρτο σημείο της πρότασης της ΕΔΑ είναι αποκαλυπτικό για την πολιτική της σύλληψης: «Ι. Η 15η Ιουλίου εδημιούρι ο σάλον εις την πολιτικήν ζωήν. Αι ενέργειαι του Στέμματος έχουν θέσει εις την συνείδησην της μεγάλης πλειοψηφίας του λαού ακόμα και πρόβλημα πολιτεύματος. Η ΕΔΑ παρά ταύτα, και παρά την πάγιαν προγραμματικήν θέσιν της υπέρ της αδασιλεύτου Δημοκρατίας, θεωρεί, εκτιμωμένης της καταστάσεως εις το σύνολον της, ότι ημορρεί να συμφωνηθή και να διακηρυχθή από τα πολιτικά κόμματα ότι δεν θέτουν πολιτειακόν ζήτημα [...]. Η αιτιολόγηση γίνεται από τον Ηλία Ηλιού: «Η ΕΔΑ δηλαδή επίστευε ότι εκείνο που δεν μπορούσε να κάνει μόνη της μπορούσαν να το κάνουν όλα μαζί τα κόμματα. Να προλάβουν το πραξικόπημα. Πως; Με εγγύηση για ελεύθερες εκλογές, λύση του καθεστωτικού που δρίσκοταν τότε σε ένταση-η ΕΔΑ θα εδήλωνε, ότι ανεξάρτητα από την ιδεολογική της θέση, δεν θα θέσει πολιτικό - και διακήρυξη από όλους, της ανάγκης να αφεθεί ήσυχος ο Στρατός» (Η.Ηλιού 1974, σελ.20).

νου και αυτό πρέπει να το ενισχύσουμε εμείς. Γενικά το πνεύμα αυτό δεν το δίνουμε, δεν το δώσαμε ούτε στις ανακοινώσεις μας, ούτε στα άλλα επώνυμα άρθρα ή συνεντεύξεις που δώσαμε μέχρι τώρα. Για το βαθμό δε που έχει ανέβει αυτό το αντιπαλατιανό, το αντιδασιλικό πνεύμα και οι διαθέσεις, είναι χαρακτηριστική η θέση του «Βήματος». Το «Βήμα» ξεσήκωσε μια καμπάνια τον τελευταίο καιρό ενάντια στο Παλάτι, επιθετική που είναι χαρακτηριστική. Και το «Βήμα» φυσικά το κάνει γιατί θέλει να ευθυγραμμισθεί με το λαϊκό αίσθημα, δε θέλει να μείνει πίσω. Εμείς ούτε ως προς αυτό το σημείο έχουμε φτάσει, ενώ έπρεπε αυτό να είναι ίσως η αφετηρία μας (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Στο Δημητρίου 1975α, σελ.329).

Το τραγικότερο στοιχείο αποσύνδεσης ΕΔΑ/μαζών δεν είναι ότι η ΕΔΑ διαφωνεί στο να τεθεί καθεστωτικό. Είναι ότι προσπαθεί επιπλέον να καταστείται το σύνθημα «Δημοψήφισμα», κάθε φορά που γενικεύεται αυθόρυμητα. Για πρώτη φορά, μετεμφυλιακά, ο «πυροσσοθετικός ρόλος» του κομματικού μηχανισμού κυριαρχεί τόσο ανοικτά. Ιδού πως τον περιγράφει ένα από τα βασικά στελέχη της (αλλά και του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ), ο Χρόνης Μίσσιος: «[...] στην περίοδο αυτή της ΕΔΑ, των Λαμπράκηδων, η πιο χρησιμοποιημένη λέξη ήταν “σύνεση, παιδιά, σύνεση”. Θυμάμαι σ' αυτές τις περίφημες εδδομήντα μέρες, όπου κατεβαίναμε σ' αυτές τις τεράστιες διαδηλώσεις, κουράζαμε τους ανθρώπους, ταλαιπωρώντας τους μέσα στην άσφαλτο, χωρίς να σπάσουμε ούτε μια βίτρινα. Και όταν υπήρχαν κάποια παιδιά που λέγανε να πάμε να πετροβολήσουμε τα ανάκτορα, γιατί κάποια έπρεπε να βγει αυτή η ορμή και να εκδηλωθεί, πέφταν οι τραμπούκοι του κόμματος και τα δερναν κιόλας. Αυτή η ιστορία, το να γυρίζεις τους ανθρώπους σ' ένα φαύλο κύκλο τι ήθελε να δείξει; Ότι ο λαός είναι κόντρα στις εξελίξεις που προγραμμάτιζε το παλάτι και ο αιμερικανικός ιμπεριαλισμός; Μα αυτό το ήξεραν καλύτερα από μας! Γι' αυτό κάναν και τη δικτατορία. Δηλαδή εμείς τι κάναμε; Τελικά στέλναμε τους ανθρώπους πίσω στα σπίτια τους, κουρασμένους, ταλαιπωρημένους, δαρμένους και απογοητευμένους. Και δέδαια έκανε μια τεράστια καμπύλη το μαζικό κίνημα και έπεσε, ήρθε η δικτατορία και άντε μετά να το σηκώσεις. Και ως την τελευταία στιγμή προσπαθούσαμε να πεί-

σουμε τον κόσμο, γιατί δεν θα γίνει δικτατορία στην Ελλάδα» (Μίσσιος 1986)⁴⁷.

Η ΕΔΑ εμφορείται από νομικιστικές ψευδαισθήσεις -προσπαθώντας να αποφύγει ένα πιθανό πραξικόπημα. Γίνεται ουραγός του Γ.Παπανδρέου ακόμα και όταν ο τελευταίος προχωρεί στους μεγαλύτερους δυνατούς συμβιβασμούς με τη Μοναρχία και εκδιασμούς προς την ίδια την Αριστερά. Και επιπλέον, έχει επιλέξει την κοινοβουλευτική-«μοναρχική» διέξοδο αντί της εμπιστούμηνης της στην αυτονομία και στη δυναμική του λαϊκού ρεύματος. Είναι ενδεικτική -για την εκτίμηση της ΕΔΑ σχετικά με τη δυναμική του λαϊκού κινήματος στα Ιουλιανά μια διατύπωση του Αντώνη Μπριλλάκη: «Έτσι, όταν εκδηλώνεται το βασιλικό πραξικόπημα, οι λαϊκές δυνάμεις θα αγωνιστούν επί 70 ημέρες, καταδεικνύοντας τον αμυντικό χαρακτήρα της φάσης (sic), επιβεβαίωντας την επιμονή τους στις δημοκρατικές διαδικασίες και προεξοφλώντας τη λαϊκή επυμηγορία, αλλά δεν θα μπορέσουν να το ανατρέψουν. Στις συνθήκες που είχαν δημιουργηθεί, τα όρια αποτελεσματικότητας του μαζικού κινήματος διαγράφονταν περιορισμένα, οι δημοκρατικές κατηγορίες του λαού αποδέχονταν επισφαλείς, ενώ η χαμηλή στάθμη συνδικαλιστικής και πολιτικής οργάνωσης των εργαζόμενων μαζών, η ανυπαρξία σύνδεσης του δημοκρατικού κινήματος με το Στρατό και η έλλειψη των απαραίτητων πολιτικών συμμαχιών (ΧΒ-ΓΜ) δεν ευνοούσαν άμεσα μια νικηφόρα αντιπαράθεση με τις αντιδραστικές δυνάμεις. Τελικά, η νέα κα-

47. «Η ΕΔΑ όχι μόνο δεν έβαλε ζήτημα καθεστωτικό αλλά εμπόδισε και το λαό να το εκφράσει. Επειδή αυτοί που κατέβηκαν στο δρόμο ήταν εργάτες, νεολαίοι, υπάλληλοι, εκείνοι δηλαδή που είχε συνηθίσει να διαπραγματεύεται η ΕΔΑ την ψήφο τους με τα αστικά κόμματα, επειδή αυτοί που κατέβηκαν αποτελούσαν την πρώτη πειθαρχημένη μάζα της ΕΔΑ, που μπορούσε να ελεγχθεί, και με τα τελευταία γεγονότα ξέφυγε από τα χέρια της, η γεαφειοκρατία της ΕΔΑ τάχασε. Ο αυθορμητισμός των μαζών γίνεται εμπόδιο στην ΕΔΑ για τις διαπραγματεύσεις της με την αστική τάξη. Δεν μπορούν να ελέγχουν και να κατευθύνουν πια τους ψήφους στους Κατιστήδες, τους Τσουκαλάδες, κλπ. όπως έκαναν στο παρελθόν. Το μεγάλυτερο από όπου είχε η ΕΔΑ στις διαπραγματεύσεις της, μία πιστή και ακολουθούσα μάζα, κουρελιάστηκε στον Παναθηναϊκό, στη Δημαρχία, στο Σύνταγμα, στην οδό Σταδίου, στην οδό Πανεπιστημίου. Κουρελιάστηκε όταν οι περηφανοί διαδηλωτές της Αθήνας τους προσπερνούσαν φωνάζοντας ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ [...] (Λιβεράτος 1985, σσ.68-69) // Συνέντευξη με το Ν.Καρά// Ομοίως με Κ.Μπακιρτζή.

τάσταση που θα δημιουργηθεί από την αδυναμία ανατροπής του βασιλικού πραξικοπήματος (sic) θα αποτελέσει τον προθάλαμο για τη στρατιωτική δικτατορία της 21ης του Απρίλη του '67 (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Μπριλλάκης 1980, σελ. 140). Στη συνείδηση των «δρώντων φορέων» της αριστερής πολιτικής -ένας από τους οποίους είναι και ο Α. Μπριλλάκης- «τα όρια αποτελεσματικότητας του μαζικού κινήματος» στα Ιουλιανά «διαγράφονταν περιορισμένα! Μια από τις μεγαλύτερες, σε ένταση και κοινωνική κίνηση, εκρήξεις του δυτικού κόσμου στη δεκαετία του '60, κρίνεται «πτεριορισμένων ορίων! Το γεγονός δεδομένα ότι η γραμμή που ακολουθούσε η ΕΔΑ δρισκόταν στον αντίποδα των διαθέσεων των μαζών, ή πάλι ότι όσα καταμαρτυρά ο Α. Μ. σαν αδυναμίες της «στιγμής» εκείνης δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο προετοιμασίας από την πλευρά της ΕΔΑ σ' ολόκληρη την προηγούμενη περίοδο, είναι θέματα που κρίθηκε σκόπιμο να μη θιγούν.

Αν όμως δεχθούμε, ότι η πολιτική αδυναμία των κυριαρχούμενων είναι δεδομένη, τότε τι απομένει σαν πολιτική γραμμή; θετικός συμβιβασμός με τη Μοναρχία και πρόταση διεξόδου: «Έγινε ειδικότερα η πρόταση το 1966 με τα “5 σημεία” της ΕΔΑ, που στο βάθος της έτεινε στην πραγματοποίηση ενός συμβιβασμού με ελάχιστο κοινό παρανομαστή την προάσπιση των κοινοβούλευτικών θεσμών, εν όψει των κινδύνων από τις φιλοδικτατορικές δυνάμεις» (Μπριλλάκης 1980, σελ. 144). Στο έδαφος μάλιστα της πολιτικής αυτής θα αναπτυχθεί μια ακόμα πιο δεξιά κριτική στη γραμμή των ΕΔΑ-ΚΚΕ που προερχόταν από τα στελέχη του ΚΚΕ στο εσωτερικό (Κύρκο, Μπριλλάκη κ.α.). Η κριτική αυτή εντοπίζει το πρόβλημα στο γεγονός ότι η πρόταση των «5 σημείων» τελικά δεν προχώρησε και δεν εξειδικεύτηκε σε συγκεκριμένες πρωτοβουλίες, όπως πχ. η ενεργή πριμοδότηση της συμφωνίας Γ. Παπανδρέου-Κανελλόπουλου-Μοναρχίας ή ακόμα η λύση κεντροδεξιάς κυβέρνησης με την ανοχή της ΕΔΑ⁴⁸.

48. «Δυστυχώς αυτά τα “πέντε σημεία”, που χαρακτηρίσθηκαν από πολλές πλευρές σαν μια συμβολή, δεν έγιναν αντικείμενο καν πολιτικής και οργανωτικής επεξεργασίας από την Αριστερά. Η μεν ηγεσία του ΚΚΕ στο εσωτερικό, έδωσε μια τυπική ευλογία χωρίς όμως να μελετήσει σε βάθος τι εσήμανε αυτή η πρωτοβουλία των πέντε σημείων, να θγάλει τα συμπεράσματα και να μετα-

Η πολιτική, δηλαδή, της ΕΔΑ μετατοπίζεται συνεχώς όλο και πιο δεξιά, γίνεται μέσα στη συγκυρία -όσο μεγαλώνει ο κίνδυνος εκτροπής- όλο και πιο «φιλομοναρχική»⁴⁹ μα και πιο κοινοβουλευτική. Το κλειδί για να κατανοήσουμε αυτήν την πολιτική είναι φυσικά ο φόβος της στρατιωτικής δικτατορίας. Ο φόβος μιας επέμβασης του Στρατού, που θα κατέλυε τον κοινοβουλευτισμό, εξ ου και η ανάγκη της αντιδικτατορικής ενότητας μ' όλες τις δυνάμεις, ακόμα και τη Μοναρχία. Αυτή η στρατηγική της ΕΔΑ απέτυχε, όπως είναι γνωστό, παταγωδώς. Η γραμμή να μη θέσει ζήτημα καθεστωτικού δεν εμπόδισε το πραξικόπημα του '67. Η γραμμή συμμαχίας με τα «5 σημεία» επίσης. Μια κεντροδεξιά κυβέρνηση πάλι δεν θα εμπόδιζε το πραξικόπημα. Άλλωστε, κυβέρνηση Δεξιάς (Κανελλόπουλου) ανατράπηκε τελικά, ούτε καν κεντροδεξιάς.

Η γραμμή που επεδίωκε τη συμμαχία με τη Μοναρχία, αγνοούσε την αντικειμενική διαδικασία κίνησης των μαζών, δρομολογημένης ήδη από την άνοδο της Ε.Κ. στην κυβέρνηση και κυρίως με την έκρηξη της επαναστατικής κατάστασης. Οι

τρέψει αυτήν την πρωτοβουλία σε καθοδηγητική πολιτική. Η δε ΕΔΑ, η Εκτελεστική Επιτροπή, αφ' ης στιγμής διατύπωσε αυτήν την πολιτική, την επομένη μέρα την εγκατέλειψε, πιεσμένη από τα γεγονότα της μικροχώριας της καθημερινής» (Κύρκος 1977, σελ. 21). Ο Λ. Κύρκος δεν διευκρινίζει ποιές θα μπορούσαν να είναι οι περισσότερο «επεξεργασμένες» πολιτικές της Αριστεράς, από τη στιγμή που δημοσίως δηλώνει ότι δεν θέτει καθεστωτικό. Ίσως η ανοικτή υποστήριξη του Θρόνου, κατά το παραδείγμα του Καρέγιο στην Ισπανία! Πιο σαφής είναι ο Α. Μπριλλάκης: «Οι εξελίξεις έδειξαν ότι, από μια στιγμή και πέρα, η λύση της κεντροδεξιάς κυβέρνησης αποτελούσε τη μόνη, στο γενικό πολιτικό επίπεδο, που θα επέτρεπε, ίσως να αποφευχθεί η κατολίσθηση προς τη δικτατορική εκτροπή. Και ότι από την πλευρά της αριστεράς, αν όχι η ενθάρρυνση, τουλάχιστον η ανοχή της, θα διευκόλυνε αποτελεσματικότερους χειρισμούς για την έγκαιρη συστέιτος την κοινοβουλευτικών, αντιδικτατορικών δυνάμεων [...] Ορισμένες πολιτικές πρωτοβουλίες από τα τέλη του 1966 (τα “5 σημεία”, οικονομική κυβέρνηση) εντάσσονταν σε πλαίσια κεντροδεξιών λύσεων, όχι δώμας ξεκάθαρας και οποιοδήποτε όχι έγκαιρα» (Μπριλλάκης 1980, σελ. 145) // Στην ίδια κατεύθυνση βλέπε τις απόψεις Παρασκευόπουλου και Λιναρδάτου.

49. Η ηγεσία της ΕΔΑ θα φτάσει λίγο πριν την δικτατορία να αποδεχθεί μέχρι και την πρόταση του Βασιλιά για «οικονομική κυβέρνηση εθνικής ενότητας», πρόταση που είχε απορρίψει η Ε.Κ. Βλέπε σχετικά την κατάθεση του Α. Παπανδρέου στη δύνη των πρωταγωγών που παρατίθεται στην υποσημείωση 25.

ρωγμές που είχε προκαλέσει η τελευταία στο μετεμφυλιακό κρατικό οικοδόμημα, ήταν τέτοιες που καμιά κοινοβουλευτική συνεργασία ή συμμαχία δεν μπορούσε να αποκαταστήσει. Παρ' όλα αυτά και σε «πείσμα» της πραγματικότητας, η ΕΔΑ πάσχιζε να δρει τρόπους να «ξεπερασθεί η κρίση», να επιστρέψει η πολιτική σκηνή στη «φυσιολογική» (συνταγματική μοναρχική) προ-Ιουλιανή πολιτική διάταξη!

7.3.2. Η γραμμή της «νομιμοποίησης του ΚΚΕ»

Κατά τη διάρκεια των 70 ημερών, η ηγεσία του ΚΚΕ δεν διέθετε συγκεκριμένη πολιτική γραμμή. Είναι χαρακτηριστικό, ότι η 9η Ολομέλεια της ΚΕ που επεξεργάζεται την πολιτική γραμμή -έξω από τη χώρα- θα συγκλιθεί στις 17 Αυγούστου του 1965, όταν πλέον η κρίσιμη περίοδος έχει παρέλθει (Νέος Κόσμος, τεύχος 9, Σεπτέμβρης 1965).

Ποια θα είναι όμως στο επόμενο διάστημα και μέχρι την επιβολή της δικτατορίας η βασική πολιτική σύλληψη της -υπό τον Κολιγιάννη- ηγεσίας στο εξωτερικό; Τίποτε περισσότερο από μια άλλη εκδοχή της ίδιας νομικιστικής στρατηγικής, η οποία επιπρόσθετα είναι εντελώς αποκομμένη από την πραγματικότητα. Συμφωνεί με την πρωτοβουλία των «5 σημείων» της ΕΔΑ, θέτει όμως ταυτοχρόνως, ως πρωταρχικό στόχο του κινήματος τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ⁵⁰. «Σήμερα το ΚΚΕ θεωρεί ότι το ξήτημα της πιο δραστήριας και αυτόνομης παρουσίας του στην πολιτική ζωή συνδέεται άμεσα με το ξήτημα της νομιμοποίησής του που είναι ώριμο για λύση και μπορεί να λυθεί αν γίνει αντικείμενο πάλης ενός πλατιού μαζικού κινήματος, υπόθεση όχι μόνο των κομμουνιστών αλλά και όλου του λαού. Τέτοια δυνατότητα υπάρχει, γιατί το ξήτημα της νομιμοποίησης του ΚΚΕ κατά γενική αναγνώριση, συνδέεται στενότατα με τό όλο πρόβλημα της αποκατάστασης της συνταγματικής τάξης και της δημοκρατικής ομαλότητας, του πραγματικού εκδημοκρατισμού της δημόσιας ζωής σ' όλους τους τομείς, που

50. Η καμπάνια για τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ ξεκινάει με τη συγκρότηση της «επιτροπής δια την ελευθέραν λειτουργίαν και δράσιν όλων των κομμάτων και την νομιμοποίησην του ΚΚΕ», στις 29.11.1965. Βλέπε σχετικά Ελληνική Αριστερά, τεύχος 29, Δεκέμβρης 1965.

ενδιαφέρει όλο το λαό και όχι μόνο τους κομμουνιστές. Η πάλη για τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, που αναπτύσσεται διαρκώς και τείνει τον τελευταίο καιωδό να πάρει το χαρακτήρα πραγματικού κινήματος, δείχνει πόσο σωστή και ρεαλιστική είναι η γραμμή του ΚΚΕ και προς την κατεύθυνση αυτή(sic) (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Ελληνική Αριστερά, τεύχος 33-34, Απρίλιος-Μάιος 1966, σελ. 69).

Είναι απορίας άξιον πως η «αποκατάσταση της συνταγματικής τάξης» μπορούσε να συμβαδίσει, ως πολιτικός στόχος, με τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, όταν είναι γνωστό πως η μετεμφυλιακή συνταγματική τάξη, που τόσο ήθελε να αποκαταστήσει το ΚΚΕ, στηριζόταν ακριβώς στην αντικομμουνιστική καταστολή, τις διακρίσεις πολιτών, το ανεξέλεγκτο της πολιτικής εξουσίας⁵¹. Η νομιμοποίηση του ΚΚΕ αποτελούσε ένα στρατηγικό στόχο του κόμματος. Άλλα κάτι τέτοιο δεν θα μπορούσε να γίνει παρά σε ρήξη με τη μετεμφυλιακή νομιμότητα. Το ΚΚΕ έπραττε το ακριβώς αντίθετο: δεν έθετε θέμα καθεστωτικού, αποδεχόταν την πολιτική του συμβιβασμού με τις δυνάμεις της εξουσίας, υπονόμευε τις κινητοποιήσεις ερχόμενο σε αντιπαράθεση με τις λαϊκές διαθέσεις. Και όμως, η νομιμοποίηση του ΚΚΕ θα συντελείτο de facto, αν το συγκεκριμένο κόμμα αποδεχόταν και καθοδηγούσε την αντικομμαρχική και αντικαθεστωτική διάθεση των μαζών κατά τη διάρκεια των 70 ημερών. Η «νομική» του νομιμοποίηση δεν θα ήταν τότε παρά μια διαδικασία τυπικής επικύρωσης. Ακόμη περισσότερο, η επανεμφάνιση του ΚΚΕ στην πολιτική σκηνή θα συνέβαινε υπό όρους μαζικού κινήματος, ενότητας στη βάση και λαϊκού ξεστ-

51. Παραθέτουμε ενδεικτικά, γι' αυτήν την οφθαλμοφανή αντίφαση, την παρακάτω διατύπωση από την εισήγηση του ΙΙΓ της ΚΕ του ΚΚΕ, στην 9η Ολομέλεια, που έκανε ο Λ. Στρίγκος: «Οι τελευταίες εξελίξεις έδειξαν στις πλατείες μάζες ότι το Παλάτι, που περιβλήθηκε με το αντιδραστικό Σύνταγμα του 1952 με ακόμα περισσότερα προνόμια από πριν, είναι θεομόρις αναχρονιστικός, πόλος συγκέντρωσης των πιο αντιδραστικών δυνάμεων, πηγή μόνιμης ανωμαλίας, κύριος παράγοντας στήσιμης του καθεστώτος της υποτέλειας και της μπεριαλιστικής εξάρτησης. Γι' αυτό και χρειάζεται να δυναμώσει η πάλη για να περιορισθεί ο βασιλιάς στα συνταγματικά του καθήκοντα (sic), για να σταματήσουν οι επεμβάσεις του στην πολιτική ζωή και στα εσωτερικά των κομμάτων, για να θέσει τέρμα στην αξιώση του να ελέγχει τις ένοπλες δυνάμεις που πρέπει ν' ανήκουν αποκλειστικά στη δικαιοδοσία της κυβέρνησης (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Νέος Κόσμος, τεύχος 9, Σεπτέμβρης 1965).

κωμού. Θα ήταν πορεία επανασύνδεσης με τις λαικές μάζες αλλά και μια πορεία στους αντίποδες της κοινοθυλευτικής αναμονής, του αμυντισμού ή του νομικισμού που τελικά κυριάρχησε. (Αντίθετα, όταν η νομιμοποίηση πραγματοποιήθηκε στη μεταπολίτευση με το γνωστό τρόπο, καταγράφηκε ως «παραχώρηση» του Καραμανλή)⁵².

Οι όροι με τους οποίους έθεσε τότε το ξήτημα της νομιμοποίησης η ηγεσία του ΚΚΕ, προδίδει το μόνιμο στοιχείο της πολιτικής του κουλτούρας: την προτεραιότητα του κομματικού μηχανισμού εις βάρος του κινήματος. Η νομιμοποίηση του κόμματος δεν θα ερχόταν ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του κινήματος των μαζών στη βάση συγκεκριμένων αντιθέσεων, της ικανότητας του κόμματος να παρεμβαίνει καθοδηγητικά, να διαδραματίζει θετικό ρόλο, υποδοθώντας το συγκεκριμένο κίνημα. Αντίστροφα, η νομιμοποίηση τέθηκε ως προϋπόθεση της ανάπτυξης του κινήματος. Η διαφορά, σε σύγκριση με την παρέμβαση του ΚΚΕ κατά τη δ.άρκεια της κατοχής, είναι, νομίζουμε, έκδηλη. Στην περίοδο της κατοχής (1942-1944) το ΚΚΕ, αν και παράνομο, κατόρθωσε να αναδειχθεί στις μεγαλύτερο κόμμα της εθνικής ζωής, άντλησε την αυθεντική του νομιμοποίηση από τη σύνδεσή του με τις κυριαρχούμενες τάξεις, την καθοδήγηση των αγώνων τους και όχι από κάποια άλλη «νομιμότητα». Μάλιστα, την αναγνώριση της νομιμότητάς του κατόρθωσε να την επιβάλλει και στην αστική ηγεσία, εντός και εκτός της χώρας.

Η προτεραιότητα της νομιμοποίησης απέναντι στο μαζικό κίνημα αποδεικνύει α) το γραφειοκρατικό και β) το διαιρετικό χαρακτήρα εκείνης της γραμμής. Αποδεικνύει ακόμα το νομικισμό της, διότι σε πείσμα της ιστορίας του κόμματος, ήθελε να

52. Η «αυτοκρατική» της κοινωνικής ηγεσίας μετά τη διάσπαση του '68, στο 9ο Συνέδριο, αφορά μόνο το σκέλος της ΕΔΑίτικης λεγκαλιστικής γραμμής, ενώ αφήνει στο απυρόβλητο τη γραμμή της νομιμοποίησης: «Εξαιτίας των λαθών που διαπράχθηκαν στην καθοδήγηση του [XB-ΓΜ: του «τανδημοκρατικού κινήματος μετά τα Ιουλιανά]], όπως η μη έγκαιρη πραγματοποίηση πανεργατικής πολιτικής απεργίας και ο ευνουχισμός του, που εκδηλώθηκε από τις πρώτες μέρες με τον περιορισμό του στα πλαίσια που καθόριζαν οι αρχές, το κίνημα των 70 ημερών οδηγήθηκε τελικά στο αποδυνάμωμα του. Δεν μπόρεσε να ανατρέψει το παλαιανό πραξικόπεμπα, που άνοιξε το δρόμο για τη νεοφασιστική δικτατορία» (9ο Συνέδριο ΚΚΕ, 1974, σελ.34).

αντλήσει τη νομιμότητα του, όχι από τις μάζες αλλά από το κράτος και μάλιστα υπό τη συγκεκριμένη αντικομονυστική μορφή του.

7.3.3. Η συζήτηση που δεν έγινε

Τι συμπεράσματα μπορούν λοιπόν να εξαχθούν από τις περιπέτειες της αριστερής πολιτικής; Ας συνοψίσουμε.

α) Η Αριστερά δεν αποκόμισε κανένα πολιτικό όφελος από την εκδήλωση της επαναστατικής κατάστασης, ενώπιον της οποίας βρέθηκε εντελώς απροετοίμαστη⁵³. Η γραμμή της ακολούθησε αντίθετη πορεία από την κίνηση των μαζών. Η πολιτική της στάση και πρακτική - ανεξάρτητα από το πως έγινε κατανοητή στο αντίπαλο στρατόπεδο - δεν έθεσε σε αμφισβήτηση το μετεμφυλιακό καθεστώς. Αντίθετα, με τη «θετική», «αντιπολωτική» πρότασή της (τα «5 σημεία») θέλησε να συνομιλήσει «υπεύθυνα» και να συνεισφέρει στην «ομαλή διέξοδο από την κρίση του». Έδρασε δηλαδή αντικειμενικά ως καθεστωτική δύναμη.

β) Η στάση της ΕΔΑ και του ΚΚΕ δεν απέτρεψε το στρατιωτικό πραξικόπεμπα, παρ' ότι αυτός ήταν ο διακηρυγμένος στόχος τους. Το τραγικό για την Αριστερά είναι ότι δεν κατάφερε να αποτρέψει τη δικτατορία αν και υλοποίησε στην πράξη τη γραμμή της, βραχυκαλώνοντας τις οριζοπαστικές διαθέσεις των μαζών και αρνούμενη τις «άκαιρες ρήξεις» και «πολώσεις»

53. Είναι κοινή διαπίστωση ότι, μετά τα Ιουλιανά, η Αριστερά όχι απλώς δεν ενισχύθηκε αλλά εμφανίζει και τεράστια κάμψη, τόσο πολιτική όσο και οργανωτική. Το πρόβλημα αυτό επισημάνει και ο Ανδρέας Παπανδρέου (1974, σελ.272). Υπενθυμίζοντας το στοιχείο της κοινωνικής διάσπασης της Ε.Κ., τονίζει πως, αντίθετα απ' ό,τι θα ήταν ίως αναμενόμενο, η ΕΔΑ δεν κέρδισε τίποτα από αυτήν την κρίση, παρά το γεγονός ότι η κίνηση των μαζών που εκδηλώνεται είναι προς τα αριστερά και όχι προς τη «Συντήρηση»! Την κατάσταση αυτή επιβεβαιώνει και η εργασία της Μαρτέν (1984, σσ.86-88), ειδικότερα στο σημείο όπου περιοδιολογεί την οργανωτική εξέλιξη της Νεολαίας Λαμπράκη. Ολόκληρο το 1968 είναι για την οργάνωση περιόδος κάμψης και οργανωτικής αποδυνάμωσης! Η 21η Απριλίου θα δρεί την αριστερά εντελώς απροετοίμαστη. Για αυτό το ξητήμα βλέπε, αντί πολλών, τη γνώμη του Νίκου Καρδάρα, πρώτου γραμματέα του ΚΚΕεσωτερικού μέχρι τις «διαδικασίες» του '73. Η πολιτική του κατάθεση «Το ελληνικό '68» δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Σχολιαστής, τεύχος 60, Φεβρουάριος 1988// του ιδίου συνέντευξη.

(εκφράσεις τόσο αγαπητές στο Λ.Κύρκο). Μπορεί να άσκησε πάντα «Μεγάλη» πολιτική, εκείνο που δεν κατάφερε είναι να διαμορφώσει γραμμή μαξών σε μια αποφασιστική περίοδο της ελληνικής κοινωνίας.

Αν το «εργαστήριο» μέσα στο οποίο κρίνεται μια πολιτική γραμμή είναι η έκβαση του κοινωνικού ανταγωνισμού, τότε η γραμμή της Αριστεράς υπήρξε εντελώς λανθασμένη. Απόψεις που την θεωρούσαν ως τη μόνη ικανή να αποτρέψει τη δικτατορία δεν καταδεικνύουν παρά μόνον τον πολιτικισμό τους⁵⁴. Στην πραγματικότητα, όποιος προσπαθεί να ανακαλύψει «κεντρικά σενάρια συμβιβασμών» που θα είχαν αποτρέψει τη στρατιωτική δικτατορία ματαιοπονεί. Η επίπλαση «επίγνωση» της ισορροπίας, η φιλολογία περί «εφικτού» και η ηπιοπάθεια έτειναν από την πρώτη στιγμή να εμποδίσουν το λαϊκό κίνημα να παίξει αυτόνομα τον πολιτικό του ρόλο. Η δικτατορία επιβλήθηκε όμως, όπως και κάθε «έκτακτη» -για το καθεστώς- «λύση», όχι όταν οι μάζες ήταν στους δρόμους έτοιμες να προασπίσουν τα δημοκρατικά τους δικαιώματα, αλλά όταν το λαϊκό κίνημα είχε σημειώσει την καμπή του. Η στρατιωτική δικτατορία επιβλήθηκε όταν οι μάζες, με ευθύνη των κομμάτων της Αριστεράς και του Κέντρου, αποσύρθηκαν από το προσκήνιο και εναπόθεσαν τις ελπίδες τους στις εκλογές. «[...] Μετά τα Ιουλιανά, αρχίζει βαθμιαία η πτώση. Αρχίζει το κίνημα να δρίσκεται σε μια συνεχή υποχώρηση και όταν η υποχώρηση αυτή φτάνει σε ένα πολύ χαμηλό σημείο περνάνε τα τανκς. Δεν πέρασαν τα τανκς την ώρα που ο λαός ήταν 500 χιλιάδες στους δρόμους. Δεν πέρασαν τα τανκς την ώρα που ο λαός ήταν

54. Η ίδια η εξέλιξη των γεγονότων απέδειξε πόσο ο αμυντισμός και ο λεγκαλιούδης δεν ήταν η καλύτερη δυνατή πολιτική επιλογή. Εκτιμήσεις όπως: «η πολιτικά διορατική και συνετής στάση της ΕΔΑ, που αρνήθηκε συνθήματα όπως «κάτω η Μοναρχία» κλπ. αποτελεί επίγνωση της ισορροπίας δυνάμεων μέσα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό [...]» (Χαραλάμπης 1985, σελ.190), ή η πολιτική θέση, που θεωρεί ότι «ίσως η ΕΔΑ να ήταν εκείνο το κόμμα που φέρθηκε πιο πολιτικά και πιο ώριμα, που ήταν, μέχρις ενός σημείου, στο ύψος της κατάστασης. Η ΕΔΑ γνώριζε την ισορροπία δυνάμεων και κατανόησε ότι η μοναρχία και ο στρατός περίμεναν μια οποιαδήποτε αφορμή, ώστε με το πρόσχημα της “κομμουνιστικής επιβούλησης” να καταλύσουν τον κοινοβούλευτισμό και να επιβάλλουν δικτατορία» (Χαραλάμπης 1985, σελ.197), δεν φαίνεται να επαληθεύονται ιστορικά.

γύρω-γύρω από τη Βουλή. Πέρασαν τα τανκς την ώρα πια που δεν μπορούσαμε να μαζέψουμε σ' ενα θέατρο 1500 ανθρώπους» (Ν.Καράς 1973, σελ.XXVI)⁵⁵.

Η εύκολη επιβολή του στρατιωτικού πραξικοπήματος θα καθορίσει σοβαρά το αριστερό και κομμουνιστικό κίνημα. Μετά την ήττα του ΕΑΜ, τις εωκομματικές αλλαγές του '56 και τις αποκαλύψεις της σταλινικής εποχής στη Σοβιετική Ένωση, το πραξικόπημα του Απριλίου του '67 αποτελεί το τρίτο κατά σειρά πολιτικό και ψυχολογικό σοκ για τον κόσμο της Αριστεράς. Η διάσπαση του '68 θα επισφραγίσει την πορεία της κρίσης και διάλυσης που ακολούθησε τον εμφύλιο. Είναι μια διάσπαση που αντικεμενικά και πέρα από τις προοπτικές της επανατοποθέτησης των προβλημάτων του κομμουνιστικού κινήματος που άνοιγε, θα γίνει ερήμην της μεγάλης πλειοψηφίας των κομμουνιστών και, κυρίως, ερήμην των λαϊκών μαζών που σήκωσαν το βάρος των δημοκρατικών αγώνων όλα τα δύσκολα μετεμφυλιακά χρόνια.

Η ιστορική εμπειρία των Ιουλιανών έθεσε εκ νέου το ζήτημα της αριστερής στρατηγικής. Το πραξικόπημα αποτέλεσε ήττα για το λαϊκό κινηματοθάνατο, τα δημοκρατικά δικαιώματα, τις επαναστατικές ιδέες. Οι αιτίες αυτής της ήττας δεν έχουν ακόμη μελετηθεί. Το ερώτημα αν η επιβολή της δικτατορίας ήταν η μόνη δυνατή ιστορική πιθανότητα δεν έχει απαντηθεί. Σε σχέση με αυτά, η αποτίμηση της αριστερής στρατηγικής και πολιτικής στα Ιουλιανά και στην περίοδο 1965-1967, παρέμεινε ξητούμενο. Η αναγκαία συζήτηση δεν έγινε στους κόλπους της ελληνικής αριστεράς, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις⁵⁶. Με μεγάλη ευκολία οι επίσημες απόψεις που εξακολούθησαν και στη μεταπολίτευση να ηγεμονεύουν διαμέσου των αποσιωπήσεων και των διαστρεβλώσεων, επιμένουν ότι η πολιτική της Αριστεράς

55. «Η παγκόσμια και η ελληνική εμπειρία απέδειξαν, ότι μόνο με λαϊκή αντίσταση και πάλη είναι δυνατό να ματαιωθούν τα δικτατορικά σχέδια των εχθρών του λαού και να φραγθεί ο δρόμος στον επιτιθέμενο φασισμό. Η τακτική των υποχωρήσεων, των συμβιβασμών και των συνθηκολογήσεων αποδείχθηκε καταστροφική και χρεωκόπτησε οικτόρα» (Βασιλης Νεφελούδης, Ελληνική Αριστερά, τεύχος 25-26, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1965, σελ.41). Είναι πράγματι τραγική η διάσταση ανάμεσα σε παρόμοιες διατυπώσεις και την πολιτική που υλοποιήθηκε από την Αριστερά.

56. Για τις εξαιρέσεις βλέπε υποσημείωση 3 του έκτου κεφαλαίου.

υπήρξε σωστή. Αν υπάρχει κάποιο λάθος αυτό το εντοπίζουν αλλού: στο διτί δεν ακολουθήθηκε περισσότερο συμβιβαστική πολιτική απέναντι στη Μοναρχία. Είναι η άποψη πολιτικών όπως ο Λ. Κύρκος, αριστερών ιστορικών και δημοσιογράφων όπως ο Σ. Αιναρδάτος και ο Π. Παρασκευόπουλος, θεωρητικών αναλυτών όπως ο Δ. Χαραλάμπης. Είναι η άποψη που σε πείσμα της πραγματικότητας επιμένει πως για τη δικτατορία έφταιξαν οι εξαλοσύνες, ο «αριστερισμός», τα «πολιτικά πάθη»⁵⁷. Και δεν είναι ασφαλώς τυχαίο, διτί οι ίδιες απόψεις, από τους ίδιους φορείς, ανακυκλώθηκαν διαρκώς σε διαφορετικές συγκυρίες, πως η ίδια πολιτική γραμμή διατηρήθηκε αμετάλλακτη, παρά τις τραγικές της αποτυχίες.

7.4. Η ιστορική δυναμική των Ιουλιανών και η ανακοπή της

7.4.1. Η ιστορική δυναμική

Κατά το δίμηνο Ιουλίου-Αυγούστου 1965, εμφανίστηκε στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό συγκυρία «επαναστατικής κατάστασης». Σημείο καμπτής και αντιστροφής της τάσης θεωρήθηκε συμβολικά η σύγκρουση της 20ης Αυγούστου. Από το σημείο αυτό αρχίζει η κάμψη⁵⁸. Σε τι συνίσταται όμως η δυναμική

57. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η κριτική αυτής της τακτικής από τον Ανδρέα Παπανδρέου, που πολλές φορές κατηγορήθηκε για «εξαλλοσύνη» και «μαξιμαλισμό».

«ΝΕΑ: Έχετε επικριθή συχνά για την τακτική που ακολουθήσατε. Σήμερα, με τις πρόσφατες εμπειρίες, θ' ακολουθούσατε άλλη τακτική, πιο συμβιβαστική; Για να αποφευχθούν ενδεχομένως κίνδυνοι;»

Α.ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ: Εάν μας έχει κάπια διδάξει το παρελθόν είναι όσο πιο ανεπικοί είμαστε, όσο πιο φρούσμένα μιλάμε, τόσο δίνουμε την ευκαιρία στις τεράστιες πράγματι δυνάμεις του κατεστημένου να ανασυντάσσωνται και να προετοιμάζουν και πάλι την επέμβαση τους όταν έλθη η ώρα που δεν θα αποδέχονται τη λαϊκή επιμηγορία. Γνωρίζω τη θεωρία που προβάλλεται, την πολιτική θέση που υποστηρίζεται από ορισμένους πολιτικούς κόντρους σε μια ευρεία αντιδικτατορική ενότητα, σε μια μαλακή τακτική να μη παρασκοντίσουμε το θεριό. Πιστεύω πως είναι λαθεμένη αυτή η θέση [...]» (Συνέντευξη στα ΝΕΑ, 23 Αυγούστου 1975, με αφορμή τις δίκες της Χούντας).

58. Το δράδυ της 20ης Αυγούστου, ύστερο από μια συγκέντρωση των εργαζομένων στον Τύπο, ακολούθησε πολύωρη και σκληρή σύγκρουση με την αστυνομία του Τσιριμώκου, που επεκτάθηκε σ' ολόκληρο το κέντρο της Αθήνας. Βλ.

αυτής της συγκυρίας; Τι πρόβλημα έθεσε η εκρηκτική μαζική κίνηση;

Τα Ιουλιανά σηματοδότησαν την κατά μέτωπο ωρή των κυριαρχούμενων τάξεων με τη συγκεκριμένη μορφή του αστικού Κράτους. Ενέγραψαν την τάση ανατροπής της. Εδώ έγκειται και η δυναμική των Ιουλιανών γεγονότων. Η τάση ανατροπής της δομής της εξουσίας αφορά πρωταρχικά την κατάργηση της Μοναρχίας. Το καθεστωτικό, δηλαδή ο αντιμοναρχικός αγώνας, αποτελεί την αιχμή του κινήματος. Η κατάργηση της Μοναρχίας με όρους λαϊκού κινήματος ήταν μια ορατή και ιστορικά πιθανή εξέλιξη. Επιδεβαίωθηκε, άλλωστε, με όσα ακολούθησαν και επικυρώθηκε τυπικά, 9 χρόνια μετά, στο δημοψήφισμα του 1974.

Μέσα όμως στη διαμορφωμένη μετεμφυλιακά δομή εξουσίας, το σύνθημα ανατροπής της μοναρχίας αποκτούσε επαναστατικό περιεχόμενο. Δεν είναι δύσκολο να καταλάβουμε γιατί η υλοποίησή του, κάτω από τους όρους της μετωπικής σύγκρουσης με τις καθεστωτικές δυνάμεις, θα προσέδιδε ασφαλώς διαφορετική δυναμική στους πολιτικούς και ταξικούς αγώνες στην Ελλαδα. Για την κίνηση των μαζών θα άνοιγε μια προοπτική μέσα στην οποία η συνολική ωρή με το καθεστώς κάθε άλλο παρά δυσδιάκριτη ή μακρινή φανιάτων⁵⁹. Και αυτό αποτέλεσε την επαναστατική δυναμική του αντιμοναρχικού αγώνα.

σχετικά: Αιναρδάτος 19866, σσ.279-282// Ομοίως Παπανδρέου 1975, σελ.266// Λάδης 1985, σσ.35-36// Ψυρούκης 1976, σελ.369// Η Αριστερά θα υποστηρίξει, έπειτα, οι συγκρούσεις αυτές έκφραζαν τις αγωνιστικές διαθέσεις ενός, τουλάχιστον, κομματού της νεολαίας -όχι μόνο των Λαμπράκηδων αλλά και της ΕΔΗΝ που συμμετείχε, γεγονός που εξήγει και την αριστερότερη στάση του Κέντρου απέναντι στα «επειοδία» - και του εργατικού κινήματος. Τα γεγονότα αυτά αποτέλεσαν την κορύφωση της δίμηνης επαναστατικής έξαρσης των Ιουλιανών, το τελευταίο οημέρω της. Άλλα και την τελευταία μεγάλη αυθόρυμητη μάχη των κινητοποιημένων μαζών κατά του βασιλικού πραξικοπήματος. Υπέροχα από τις 20 Αυγούστου, ο ρυθμός των διαδηλώσεων εξασθενεί σημαντικά, κυριαρχούν τώρα οι συγκεντρώσεις στα θέατρα. Τον αυθόρυμπο δυναμισμό των μαζών, απορροσαντολισμένο και κατασκοφανημένο, διαδέχεται η κόπωση και η παθητικοποίηση, η κοινοβουλευτική προσμονή.

59. «Την περίοδο [...] που ανοίγεται με τον Ιούλη του 1965 η ανατροπή της παλιάς τάξης πραγμάτων είχε αντικειμενικά έναν επαναστατικό χαρακτήρα

Το ιστορικό «παράδοξο» με τα Ιουλιανά είναι, ότι η επιβολή του κράτους δικαίου και η κατάργηση του «έκτακτου» εμφυλιακού νομικού οπλοστασίου, η κατάργηση της Μοναρχίας, ο περιορισμός του πολιτικού ρόλου του στρατού και η πειθάρχηση του στην κοινοβουλευτική νομιμότητα, ο περιορισμός της επιρροής του αμερικανικού παράγοντα κλπ, όλα δηλαδή τα βασικά αιτήματα που τέθηκαν σ' εκείνην τη συγκυρία δεν θα υλοποιηθούν τότε αλλά αργότερα, στη Μεταπολίτευση. Θα πραγματοποιηθούν όμως τώρα πια, χωρίς την ενεργό παρουσία των μαζών, «από τα πάνω», ως πολιτική γραμμή των κυρίαρχων τάξεων. Οι πολιτικές διεκδικήσεις των Ιουλιανών θα γίνουν πραγματικότητα, όχι σε ρήξη με τις δυνάμεις του καθεστώτος, αλλά ενταγμένες πια σε ένα διαφορετικό πολιτικό σχέδιο, τον αστικό εκσυγχρονισμό⁶⁰.

Για να κυριαρχήσει αυτή η τάση, οι λαϊκές μάζες χρειάστηκε να υποστούν νέες ήττες, να απωλέσουν νέες ιστορικές ευκαι-

και άνοιγε προφανώς μια διαδικασία “διαρκούς επανάστασης”, δηλαδή μιας περιόδου αλλεπάλληλων ανατροπών που οδηγούσαν αναπόφευκτα στο άνοιγμα μιας επαναστατικής κρίσης» (Καραμπελιάς 1985, σελ.105).

60. Όπως παραπτεί ο Γιώργος Καραμπελιάς (1985, σσ.107-108): «Και ναι μεν τα αιτήματα εκείνου του κινήματος στην συντριπτική τους πλειοψηφία πραγματώθηκαν μετά τη μεταπολίτευση, αλλά πραγματοποιήθηκαν με τρόπο “δοτό”, από τα πάνω, από τα κόμματα και όχι μέσα από την διαδικασία που είχε ανοίξει το '65 μέσα από την άμεση λαϊκή αντιπαράθεση. Έτσι συνέβη αυτό που τόσες φορές έχει γίνει στην ιστορία. Η αντεπανάσταση σταματάει κάποια επαναστατική διαδικασία και στη συνέχεια, αφού τακίσει τις επαναστατικές δυνάμεις, πραγματοποιεί εν πολλοίς το πρόγραμμα του κινήματος, αφού όμως δγάλει το άμεσο υποκείμενο από το προσκήνιο! Και αλλού: »Κοιτάζοντας τώρα 20 χρόνια πίσω μπορούμε να έχουμε μια σφαρική εικόνα της εξέλιξης. Μιας εξέλιξης που ήταν αντιφατική. Από τη μια την ολοκλήρωση των αιτημάτων του 1965, των αιτημάτων της δημοκρατίας, της αποπομπής του Παλατιού, του ξεδοντιάσματος των στρατοκρατών, της αλλαγής του συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στις λαϊκές τάξεις και την ολιγαρχία, τη μείωση της εξάρτησης από την Αμερική. Όλα αυτά έγιναν πράξη. Μάντη την έννοια ο μεγάλος αγώνας του 1965 δεν πήγε χαμένος. Το πρόγραμμά του νίκησε. Η ζωή των λαϊκών μαζών άλλαξε. Εκείνο δέδαια που δεν έγινε ήταν πως το 1965 δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει άμεσα, μέσα από τη λαϊκή κίνηση, αυτά τα αιτήματα! [...] Και αντός ο τρόπος εκπλήρωσης του “προγράμματος” του 1965 δεν επέτρεψε τη διαμόρφωση επαναστατικών δυνάμεων που θα ήθελαν να οδηγήσουν τη διαδικασία πιο πέρα, σε μια ανατροπή με μεγαλύτερο βάθος. Γ' αντός οι επαναστατικές δυνάμεις ηττήθηκαν ενώ το “πρόγραμμα” κέρδισε! (υπ. XB-GM)».

ρίες αυτόνομης παρέμβασης: ας αναλογιστούμε την επιβολή της δικτατορίας, την αδυναμία να συντελεστεί η μετάβαση στη δημοκρατία με όρους κινήματος και με πρωταγωνιστές τις δυνάμεις της αντιδικτατορικής αντίστασης, την ήττα του μεταπολιτευτικού ριζοσπαστισμού 1974-1976.

7.4.2. Ιδιαιτερότητες της συγκεκριμένης «επαναστατικής κατάστασης» και αντίρροπες κοινωνικές τάσεις

Η Ελλάδα του 1965 δεν ήταν μια χώρα στην οποία διαμορφωνόταν εργατικό κίνημα ή είτε έτει ήτο πρόβλημα εξουσίας για πρώτη φορά. Δεν επρόκειτο για κάποια χώρα χωρίς επαναστατική παράδοση, που διένυε τα πρώτα στάδια πολιτικοποίησης και ανάπτυξης της ταξικής συνείδησης. Επρόκειτο για χώρα στην οποία αναβίωσε μια υπαρκτή και μάλιστα πρόσφατη ιστορική εμπειρία. Στην Ελλάδα έχει πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '40 επανάσταση. Στο όχι και τόσο μακρινό παρελθόν οι μάζες «είχαν πάρει τα όπλα»⁶¹. Βέβαια οι κοινωνικοί αγώνες του '60 και τα κοινωνικά υποκείμενα είναι νέα. Το λαϊκό κοινωνικό μπλοκ δεν είναι η «φυσική συνέχεια» του εαμικού αλλά η ανασύνθεσή του. Το ΕΑΜ όμως, ως ιδεολογική και πολιτική παράδοση, δεν είναι μακρινή ανάμνηση. Μόλις δεκαπέντε χρόνια χωρίζουν τα Ιουλιανά από τη λήξη του εμφυλίου. Γι' αυτό και το στοιχείο της αναβίωσης είναι έντονο⁶². Κατά κάποιο τρόπο τα Ιουλιανά είναι ένα παράγωγο της δεκαετίας του '40. Υπάρχει βέβαια η δική τους αυτόνομη δυναμική αλλά εκεί εντοπίζεται η θεμελιακή, ιστορική και κοινωνική προϋπόθεση. Είναι εύκολο να κατανοήσουμε την έκρηξη των αντιθέσεων της μετεμφυλιακής ελληνικής κοινωνίας, αν λάβουμε υπ' όψη το υπόβαθρο που υπάρχει (εξανωνίας, αν λάβουμε υπ' όψη το υπόβαθρο που υπάρχει (εξα-

61.. Ο Σεραφείμ Μάξιμος, στα γράμματα που στέλνει προς την ΚΕ του ΚΚΕ μετά τον εμφύλιο, επισημαίνει: «Για πρώτη φορά το προλεταριάτο των Αθηνών κυριάρχησε στο πεζοδρόμιο [XB-GM: εννοεί το Δεκέμβρη του 1944], πολέμησε για την εξουσία. Από την ιστορία έχουμε τι σημασία έχει ένα τέτοιο γεγονός και πόσο δύσκολα ξεχνιέται» (Γράμμα προς το ΠΓ του ΚΚΕ, 20-9-50, στο Μάξιμος 1977).

62. Το ιδεολογικό κλίμα αποτυπώνεται παραστατικά στο μυθιστόρημα του Στρατή Τσίρκα «Η χαμένη άνοιξη».

θλίωση, καταστολή, ανυπαρξία συγκατάθεσης των λαϊκών μαζών και τηγεμονικής αστικής ιδεολογίας). Αυτή η προϋπόθεση, σε συνάρτηση με τη μορφή του κράτους, εξηγεί και τον «ξαφνικό» χαρακτήρα του κοινωνικού ξεσπάσματος, καθώς και τη γενίκευσή του.

Στην Ελλάδα του 1965 υπήρχαν όμως και σημαντικοί παράγοντες που λειτουργούσαν αντίρροπα προς την ωρίμανση της «επαναστατικής κατάστασης» ή που την εμπόδιζαν να προσλάβει ανώτερες μορφές. (Δεν αναφερόμαστε εδώ στο ξήτημα του υποκειμενικού παράγοντα αλλά σε αντικειμενικές κοινωνικές συνθήκες).

1) Η φυσική εξόντωση της κοινωνικής πρωτοπορίας. Η ΕΑΜική επανάσταση ήταν κατά βάση επανάσταση της εργατικής τάξης και της αγροτιάς. Αυτή η κοινωνική συμμαχία, που υπήρξε και πρωταγωνιστής στους κοινωνικούς αγώνες του μεσοπολέμου, συντρίβεται στον εμφύλιο πόλεμο 1945-1949. Η φυσική και πολιτική πρωτοπορία, που αναδείχθηκε σε μια ολόκληρη περίοδο ταξιών αγώνων, εξοντώθηκε στην κυριολεξία. Μόνο στη μετακατοχική περίοδο και μέχρι τη λήξη του εμφυλίου πολέμου (1949) υπολογίζεται ότι εξοντώθηκαν φυσικά τουλάχιστον 50.000 αγωνιστές, χωρίς να υπολογίζονται σ' αυτούς οι επί τόπου εκτελεσθέντες, οι δολοφονίες στις φυλακές και στις εξορίες, οι θάνατοι από τις κακουχίες και τα βασανιστήρια σ' ολόκληρη τη μετεμφυλιακή περίοδο, οι αναπτηρίες, η ψυχική και η θηική εξόντωση των ηττημένων⁶³. Εκτός από αυτούς, σχεδόν σε 100.000 υπολογίζονται όσοι αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα, καταφεύγοντας κυρίως στις ανατολικές χώρες⁶⁴. Μια ολόκληρη γενιά δηλαδή της εργατικής τάξης και της ωριμοποιημένης υπαίθρου εξουδετερώθηκε. 2) Η μετανάστευση. Το ελληνικό προλεταριάτο, εκτός από αυτήν την ιστορική ήττα, θα υποστεί καθ' όλην τη διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου (1950-1970) μια διαφορετική αλλά επίσης ουσιαστική αφαίμαξη. Πρόκειται για την τεράστια μετα-

63. Κατηφόρης 1975, σελ.44 και 63-64// Ιατρίδης 1984, σελ.380// Αλιδιζάτος 1983 και 1984// Βλέπε ακόμα τη στατιστική αποδειτίωση του Σωτήρη Κύριμπα στο Υπόμνημα του ΔΣΕ στον ΟΗΕ, το Μάρτιο του 1947, στο ΔΣΕ [1].

64. Η Πουλοπούλου (1986) υπολογίζει σε 40.000 τους πολιτικούς πρόσφυγες και 45.000-50.000 τους Σλαβομακεδόνες που κατέφυγαν στη Γιουγκοσλαβία.

πολεμική μετανάστευση, ιδιαίτερα στη δεκαετία 1960-70. Όπως αναφέραμε παραπάνω υπολογίζεται ότι στην 20ετία 1950-70, 650.000 άτομα («καθαρή μετανάστευση»), κατά βάση προλεταριοποιημένοι αγρότες και εργάτες, εγκατέλειψαν τη χώρα (Πουλοπούλου 1988, σελ.59). Πρόκειται αναμφίβολα για μια τεράστια κοινωνική κίνηση. Πρόκειται επίσης για ένα ζωντανό τμήμα της ελληνικής εργατικής τάξης⁶⁵, πολιτικοποιημένο και ωριμοποιημένο, γεγονός που αποδεικνύεται τόσο από την ανάπτυξη των ελληνικών κοινοτήτων⁶⁶, όσο και από τη μαζικοποίηση της ΕΔΑ αλλά και άλλων αριστερών κομμάτων στη δικτατορία (ΚΚ, ΠΑΚ) στις χώρες όπου συγκεντρώθηκε η μετανάστευση π.χ. Δ.Γερμανία, Σουηδία κλπ, το οποίο όμως θα απονοσιάσει εντελώς από τους μεγάλους πολιτικούς και κοινωνικούς αγώνες. Οι μάξες αυτές δεν θα εκφραστούν ούτε καν στο επόπεδο της ψήφου. Και δεν θα είναι παρούσες όταν θα ξεσπάσει η «επαναστατική κατάσταση» στα μέσα της δεκαετίας του '60.

Δεν ισχυριζόμαστε φυσικά κάτι καινούργιο. Ο σταθεροποιη-

65. «Δυσμενής ήταν η επίδραση της μετανάστευσης στην ποιότητα του πληθυσμού και του εργατικού δυναμικού. Η πληθυσμακή μείωση δεν ήταν μόνο ποσοτική αλλά και ποιοτική. Τα άτομα που μεταναστεύουν συγκαταλέγονται ανάμεσα στα υγιεστέρα, τα ανθεκτικότερα, τα τολμηρότερα, τα πιο προσεκτικά, τα πιο κάποτε πιο καταρτισμένα. Φεύγουν οι νέοι, δραστηριοί, εργάτες, δυναμικοί και αποκλείονται οι άρρωστοι, οι ανάπτηροι, οι ηλικιωμένοι, και άτομα με βεβαδισμένο ποινικό μητρώο [...] Με άλλα λόγια, η αποδημία δεν προκαλεί ανισορροπία μόνο στα πληθυσμακά μεγέθη αλλά και στην ποιότητα του πληθυσμού, με αποτέλεσμα κάποια αλλοίωση του πληθυσμού που παραμένει στη χώρα [...] Όπως παρατηρεί κοινωνιολόγος [ΣΣ: πρόκειται για το Β.Φίλια] μετανάστευσαν οι νέοι άνθρωποι που φυσιολογικά θα έδιναν την τοπική ηγεσία σε όλους τους τομείς» (Πουλοπούλου 1986, σελ.359)// Βλ.επίσης της ίδιας, μέρος Β', κεφ.6, III.

66. Για τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των ελληνικών κοινοτήτων στη Δ.Γερμανία βλέπε Ματζουράνης: «Κοινότητες και άλλες οργανώσεις των μεταναστών» (1974, σ.273-278). «Τον Φεβρουάριο του 1966 σε συνέδριο 27 Κοινοτήτων [...] ιδρύθηκε η «Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Δ.Γερμανίας και Δ.Βερολίνου» που σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε υπολογίσμο όργανο ή εξώσεις διεκδίκησης μεταναστατευτικών συμφερόντων στη γερμανική κυβέρνηση, στα Συνδικάτα και στις ελληνικές αρχές. Στην περίοδο 1966-1967 οι Κοινότητες συγκέντρωναν στη δύναμη τους το ένα τρίτο του συνόλου των μεταναστών, αριθμό που δεν μπορούσε καμιά μορφή οργάνωσης, συμπεριλαμβανομένων και των Συνδικάτων, να πλησιάσει». (σελ.274).

τικός ρόλος του μεταναστευτικού φαινομένου τόσο για τις χώρες εξαγωγής (που μας ενδιαφέρει εδώ) όσο και για τις χώρες εισαγωγής έχει επαρκώς αναλυθεί. «Η συγκέντρωση της προσοχής των κυβερνήσεων των χωρών εξαγωγής εργατών στη διευκόλυνση της μετανάστευσης απόβλεπε στη δραχυχρόνια αποφυγή κοινωνικών και πολιτικών πλέσεων μέσω της εξαγωγής της ανεργίας στο εξωτερικό» (Νικολινάκος 1974, σελ.19)⁶⁷.

Η μετανάστευση είναι λοιπόν ένας αντικειμενικός κοινωνικός παράγοντας που έδρασε ως δύναμη αντίθετης κατεύθυνσης για την εκδήλωση της επαναστατικής κατάστασης, περιόρισε (άμβλυνε) τη σφοδρότητα της κοινωνικής έκρηξης που κυρούσε η παραμονή και η κοινωνική παρουσία αυτού του πολυπληθούς (για τα δεδομένα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού) εφεδρικού βιομηχανικού στρατού. «Οι κυβερνήσεις στην περίοδο της “μεγάλης εξόδου” αντιμετώπισαν το πρόβλημα της μετανάστευσης με κριτήρια κομματικά, κοντόφθαλμα, άμεσα. Το κύριο ενδιαφέρον τους ήταν η αύξηση των άδηλων πόρων του ισοζυγίου πληρωμών και η απαλλαγή τους από τις χριλιάδες ανέργους και υποαπασχολούμενους τους οποίους δεν μπορούσαν να διατηρήσουν ακόμα για πολύ καιρό στην εκλογική τους πελατεία με υποσχέσεις και επλίδες. Σαφώς άλλωστε το αναφέρει η έκθεση του ειδικού συμβούλου του Υπουργείου Εργασίας κ. Σωκράτη Κλάδα: “Οι μετακινηθέντες εις Γερμανίαν, απλώς ανεκούφισαν την αγοράν εργασίαν εκ των πιεστικών εκδηλώσεων, ας θα υφιστάμεθα μοιραίως, με όλας τας εντεύθεν δυσμενείς οικονομικάς και ιδίᾳ κοινωνικάς συνέπειας (ύπ. ΧΒ-ΓΜ)”» (Ματζουράνης 1974, σελ.48).

Η ήττα, η καταστροφή και η μετανάστευση εξήγει λοιπόν την υποδεέστερη παρουσία της εργατικής τάξης στους πολιτικούς ταξικούς αγώνες της μεταπολεμικής περιόδου. Η εργατική τάξη, λόγω της ιστορικής ταξικής ήττας και αφαίμαξης, δεν θα μπορέσει να διεκδικήσει την πρωτοκαθεδρία στην κοινωνική κίνηση.

67. Βλέπε Καδουριάρης 1974// επίσης Νικολινάκος 1974α και 1974β// Πουλοπόύλου 1986// Ομοίως την επισκόπηση της βιβλιογραφίας για το ρόλο της μετανάστευσης και τη σημασία της για την Ελλάδα στο Νικολινάκος 1974α, σσ.12-21.

7.4.3. Ανακοπή της δυναμικής και αντικοινοβουλευτική διέξοδος (δικτατορία)

Η δυναμική των Ιουλιανών ανακόπηκε. Η πολιτική συγκυρία που δημιουργήθηκε το δύμηνο Ιουλίου-Αυγούστου 1965 ως ιστορική πολιτική ευκαιρία κοινωνικής αλλαγής, θα χαθεί. Το πραξικόπημα θα ολοκληρώσει την ήττα επισφραγίζοντας ταυτόχρονα την «αντεπαναστατική» διέξοδο που δόθηκε τελικά στην «αρίστη του '65»⁶⁸.

Η επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας (21 Απριλίου 1967) είναι ουσιαστικά η απάντηση των κυρίαρχων τάξεων στην ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων της δεκαετίας του '60 και στο επαναστατικό ξέσπασμα των Ιουλιανών. Οι αγώνες αυτοί (στη βάση και των ιστορικών ιδεολογικών-πολιτικών προϋποθέσεων) απείλησαν και έθεσαν αντικειμενικά σε κίνδυνο, όχι μόνον τη θέση της μοναρχίας αλλά και ολόκληρη τη μετεμφυλιακή δομή της εξουσίας. Η τελευταία αποδείχθηκε ιστορικά αδύναμη να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη αναπαραγωγή της. Τα πολιτικά αποτελέσματα της «επαναστατικής κατάστασης» εγγράφονται (εσωτερικεύονται) αντικειμενικά και αμετάκλητα, στο κράτος, στα κόμματα, στη Μοναρχία. Οι ωραγμές που προκλήθηκαν στο καθεστώς, δεν ήταν δυνατό να επανορθωθούν. Οι εκλογές του Μαΐου '67 δεν θα επέλυσαν αυτό το πρόβλημα. Η δυναμική της πάλης των τάξεων στην περίοδο 1965-1967, αν και δεν ανέδειξε μια νικηφόρα προοπτική για τις κυριαρχούμενες ταξιεις, ακύρωσε εντούτοις την αστική στρατηγική σε όλες της τις εκδοχές.

Το ενδεχόμενο εξάλλου να επανεμφανισθεί ανάλογη συγκυρία στο άμεσο μέλλον, πχ. μετά τις εκλογές του Μαΐου '67, δεν

68. Πουλαντζάς 1975α// Σουσκαλάς 1974// Ψυρούκης 1976// Χαραλάμπης 1985// βλέπε για την επιβολή της δικτατορίας και τα παρακάτω άρθρα: Α.Κράνης, «Από τον κοινοβουλευτισμό στην στρατιωτική δικτατορία», Αγώνας Παριστού, τεύχος 3, 1972// Λ.Κ.ο., «Γιατί πέρασε το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου», διάλογος, τεύχος 1, Γενάρης-Φλεβάρης 1972// Ν.Καράς, «Το ΚΚΕ και η ΕΔΑ στα χρόνια της δημοκρατικής αντίστασης 1950-1967», ΚΟΜΕΠ, Γενάρης-Μάρτης, 1973// Μ.Πασχάλης, Για την αντίσταση, εκδ.Malmö, 1971// Πουλαντζάς, «Οι πολιτικές μορφές του στρατιωτικού πραξικοπήματος», Ο Πολίτης, τεύχος 29, Οκτώβριος 1979// Βλέπε επίσης την απόφαση της έκτακτης ολομέλειας της ΚΕ του ΚΚΕ(εσωτ.), Απρίλιος 1969.

μπορεί να αποκλειστεί. Το αντίθετο μάλιστα, τα στοιχεία που συνθέτουν την «επαναστατική κατάσταση» και στη συγκεκριμένη περίπτωση οι αντιθέσεις που είχαν συσσωρευτεί στην ελληνική κοινωνία το καλοκαίρι του '65 (όπως πχ. η κρίση «των από κάτω»), δεν «εξαφανίστηκαν», εξακολουθούσαν να υπάρχουν. Τα αδιέξοδα του καθεστώτος δεν άρθηκαν, απλώς μετατέθηκαν χρονικά. Για τα στρατηγικά του συμφέροντα, η «εκτροπή», όπως επιβεβαιώνεται ιστορικά, ήταν πράγματι η μόνη λύση. Και η συγκυρία ύφεσης των κοινωνικών αγώνων που ακολούθησε τα Ιουλιανά επέτρεψε την ανασύνταξη των «αρχητών» και την υλοποίηση αυτής της πολιτικής. Η στρατιωτική δικτατορία επιβλήθηκε όχι γιατί οι λαϊκές τάξεις ήταν ενσωματωμένες ιδεολογικά και πολιτικά στην μετεμφυλιακή αστική εξουσία (όπως νομίζει ο Δημήτρης Χαραλάμπης) αλλά για το ακριβώς αντίθετο. Γιατί ολόκληρη η ελληνική πολιτική ιστορία μετά τον εμφύλιο αποδεικνύει ότι οι κυριαρχούμενες τάξεις, μπορεί να ηττήθηκαν, δεν συγκατατέθηκαν όμως, ιδεολογικά και πολιτικά, ποτέ.

Η βαθύτερη εξήγηση για το πραξικόπημα είναι ο «φόρδος» των αστικών δυνάμεων απέναντι στο λαϊκό κοινωνικό μπλοκ και στους πολιτικούς του εκφραστές, καθώς και η πορεία νέας ριζοσπασικοποίησης των κυριαρχούμενων τάξεων που αρχίζει να διαφαίνεται στα Ιουλιανά και ως αποτέλεσμα ακριβώς αυτής της επαναστατικής έκρηξης. Η πολιτική αδυναμία των κυριαρχούμενων τάξεων να επιβάλλουν τη θέληση τους, σε καμμία περίπτωση δεν υποδηλώνει την «ενσωμάτωσή» τους. Για να θυμηθούμε τον Μεύνω: «Ο φόρδος της ιδέας μιας οποιασδήποτε αλλαγής μας φαίνεται ότι αποτελεί το κλειδί για την κατανόηση τόσο του πραξικοπήματος των στρατιωτικών όσο και της εκτροπής των Ανακτόρων κατά του κοινοβουλευτισμού με την αποτομή της λαοπρόδηλητης κυβερνήσεως Παπανδρέου» (1974, σελ.176). Άλλαγή που για τις κυριαρχεις τάξεις ταυτίστηκε με το κοινωνικό μπλοκ που την υποστήριξε.

Η επιβολή της δικτατορίας θα επιφέρει τη βίαιη αναστολή όλων των πολιτικών, ιδεολογικών και πολιτιστικών τάσεων που είχαν αρχίσει να ανθίζουν στην ελληνική κοινωνία κατά τη δεκαετία του '60 και επιταχυνθεί με τα Ιουλιανά. Κυρίως όμως θα αποκόψει την ελληνική κοινωνία από την ευρωπαϊκή συγκυρία που θα ακολουθήσει λίγο μετά. Στην υποθετική περίπτωση

που η δικτατορία δεν επιβαλόταν το 1967, τίποτα δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να ακολουθούσε η Ελλάδα, όπως είχε ακολουθήσει και στο προηγούμενο διάστημα, το νέο επαναστατικό ξέσπασμα του '68. Νομίζουμε ότι την εκτίμηση επιβεβαιώνει, εκ των υστέρων, η κοινωνική ένταση της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου 1974-1976, χωρίς να υποτιμάμε βέβαια το ρόλο που έπαιξε για τη διαμόρφωσή της η συσσώρευση νέων αντιθέσεων κατά τη διάρκεια της δικτατορίας.

Για να ξαναγυρίσουμε στις νέες ιδεολογικές τάσεις που διαμορφώνονται, όπως συμβαίνει πάντοτε σε ανάλογες εμπειρίες, όπως συνέβη και στο Μάη, με τα Ιουλιανά θα κορυφωθούν στο εσωτερικό του λαϊκού κινήματος και της αριστεράς ζυμώσεις, η ανάπτυξη των οποίων είναι άμεσα συνυφασμένη με την ιδεολογική-πολιτιστική έκρηξη που έχει σημειωθεί στην ελληνική κοινωνία από τις αρχές της δεκαετίας του '60. Η πορεία ριζοσπαστικοποίησης και ανάδυσης ενός περισσότερο -για τα δεδομένα της ελληνικής αριστεράς- «αντικαπιταλιστικού» ρεύματος, δε χαρακτηρίζει μόνο το φοιτητικό και νεολαίϊστικό κίνημα. Οι τάσεις ριζοσπαστικοποίησης που διαγράφονται φανερά μετά τα Ιουλιανά αφορούν επίσης και το εργατικό κίνημα, το χώρο των διανοούμενων, την ανάπτυξη του μαρξισμού. Έτεινε δηλαδή να μορφοποιηθεί και να ενισχυθεί, ανεξάρτητα από τα όρια και τους ιστορικούς ιδεολογικούς περιορισμούς της, μια αντιπολίτευση στα αριστερά των ΕΔΑ-ΚΚΕ για τη φρούριο με μαξικούς όρους⁶⁹. Το αίτημα μιας νέας αριστερής πολιτικής έχει τεθεί στην ημερήσια διάταξη μετά τα Ιουλιανά.

69. Η αντιπολίτευση αυτή εκφράζεται από ρεύματα, όπως, η Αναγέννηση (με έκφραση στο φοιτητικό χώρο την ΠΠΣΠ), οι Φύλοι Νέων Χωρών (με το περιοδικό Αντιπεριαλιστής και θεωρητικό εκπρόσωπο τον ιστορικό Νίκο Ψυρούη), η φράξια των Πέτρουλα, Παπούλια, Χατζόπουλου, Γουλιέλμου κλπ. στη σπουδάζουσα της ΔΝΑ (Κίνηση Νέας Αριστεράς-με περιστασιακή έκφραση στο φοιτητικό την ΠΑΝΔΗΚ), το τροτσιστικό ρεύμα (εκφραζόμενο βασικά από το Κομμουνιστικό Διεθνιστικό Κόμμα Ελλάδας), το Εργατικό κόμμα Ελλάδας με το περιοδικό Ουμανιστής(συμβουλιακοί), τις Γκεβαρικές επιφρόες// Για τις τάσεις συτές βλέπε γενικά Μαρτέν 1983// Καραμπελάς 1985 και 1987// Σχολιαστής 1987// Λάζος 1987// Ζήλιας-Ιερεμίας-Καρατζάς 1975//

Αναφορικά με την περίοδο που μας ενδιαφέρει η Κ.Μαρτέν (1983) γράφει: «Τα χρόνια 1964-1966 χαρακτηρίζονται επίσης από την εμφάνιση και την αξιόλογη ανάπτυξη ομάδων της άκρας Αριστεράς -μασούκάν ποτοχώσεων- που αποτελούν έναν βασικό πολιτικό και ιδεολογικό αντίταυλο για την ηγεσία της

ΕΔΑ και των Λαμπράκηδων» (Βλέπε αναλυτικά: «Η νεολαία Λαμπράκη και οι «φραξιονιστές», σσ.195-201) // Επίσης Καραμπελιάς 1985, σελ.96: «[...] από το 1965 και μετά οι αριστερές τάσεις δυναμώνουν και τείνουν να κεντράζουν στην ανάγκη ενός ιδεολογικού βαθέματος του κινήματος. Μετά το 1965 δε θα υπάρξει πια «γενιά του 114», τα αιτήματα θα τείνουν να γίνουν πιο ωιζοσπαστικά και οι Λαμπράκηδες θ' αρχίσουν να υπερφαλαγγίζονται από τα αριστερά τους [...] από το 1964-1965 ο «αριστερομόρδς» αρχίζει να ξαπλώνεται ανάμεσα στους φοιτητές, φυσικά με μεγαλύτερο βάρος στις «μ-λ» απόφεις και με αναφορά στην Κίνα. Στο εσωτερικό πεδίο, η «αντιμπεριαλιστική» και «αντικαπιταλιστική» κριτική αρχίζει να ξεπροβάλλει πίσω από την απλή αναφορά στη δημοκρατία και τον εκσύγχρονισμό».) //

Σχετικά με την άνθηση μαρξισμού που παρατηρείται, εκτός από την πληθώρα των περιοδικών και μεταφράσεων το Κέντρο Μαρξιστικών Μελετών και Ερευνών οργανώνει το δύο τελευταία χρόνια πριν τη δικτατορία τις εδδομάδες μαρξιστικής σκέψης (12-20 Μαΐου 1965 και 4-15 Μαΐου 1966. Στη δεύτερη θα συμμετάσχει και ο νεαρός τότε Ν.Πουλαντζάς) Βλέπε σχετικά Θεμέλιο 1966 και 1974.) //

Για την πορεία οιζοσπαστικοποίησης του φοιτητικού κινήματος αναλυτικότερα: Λάζος 1987, σσ.330-352// Ζήλιας-Ιερεμίας-Καρατζάς 1975, σσ.51-107// Μαρτέν 1983, σσ.195-201// Για τη δράση της ΠΠΣΠ που ιδρύεται το Μάρτιο του 1966 διάπειρο «1966-1974: Γενικές εκτιμήσεις για τη δράση της ΠΠΣΠ, υλικά 1ου μεταδικτατορικού Συνεδρίου», 1977, σελ.8 κ.ε.//

«[...] Την περίοδο του εκλογικού προαξιοπήματος του '61 και με την ανάπτυξη του απουδαστικού αγωνιστικού κινήματος δεν μας αρκούσε πια η λεγκαλιστική πολιτική της ήγεοίας της αριστεράς. Η δικιά μας μετεμφυλιακή γενιά δεν κουβαλούσε την ήττα και τις αναστολές της προηγούμενης. Η αντικαραμανλική πάλι και ο κυτριακός αγώνας μας βοήθησαν να ξεκαθαρίσουμε την κατάσταση. Η επανάσταση στην Κούνδο μας έλυσε τα χέρια, μας απελευθέρωσε» (Χατζέπουλος 1987). //

Για την ομαδοποίηση στην οποία ανήκε ο Σωτήρης Πέτρουλας διάπειρο τα ντοκουμέντα της διαγραφής του, 4 μήνες πριν τη δολοφονία του, στο Συνέδριο της Νεολαίας Λαμπράκη (Μάρτιος 1965) και το κλίμα εσωκομματικά, αφιέρωμα περιοδικού Αντί, τεύχος 209, 1982// Ομοίως αλληλογραφία Σ.Π. με Γ.Χατζέπουλο δπ.π.// Για τη δράση αυτής της ομάδας στα Ιουλιανά και μετά, Μαρτέν 1983, σσ.197-200// Το αφιέρωμα στο Σωτήρη Πέτρουλα που δημοσίευσε στη μεταπολίτευση η επιθεώρηση νέας Αριστεράς, τεύχος 8, Ιούλιος 1976. Ενδιαφέρον και για την ιδεολογική διαφοροποίηση του που είχε συντελεστεί. //

Τέλος για την επιρροή του Γκεδαρισμού στην Ελλάδα, ο Στέργιος Κατσαρός (1987) αναφέρει: «Η επίδραση του Γκεδάρα έχει αρχίσει πριν την δικτατορία. Το φινώπωρο του '66 ειχαν προσοαντολιστεί ομάδες προς δυναμικές ενέργειες. Είναι οι περίφημοι «προδακάτορες» των Ιουλιανών. Στην τελευταία απεργία των οικοδόμων, μια δύομάδα πριν τη δικτατορία φάνηκαν αρκετές ενέργειες. Ήταν μια μέρα οδοφραγμάτων. Η επιρροή του Γκεδάρα [...] δε σημαίνει ότι κάποιοι πείστηκαν απ' τα έξω να διοχετεύσουν την κουβανική εμπειρία στην Ευρώπη. Οι μορφές αυτές δράστις γεννήθηκαν μέσα στο δικό μας κίνημα. Η δική μας ομάδα ξεκίνησε απ' τις ομάδες περιφρούρησης της ΕΔΑ, την περίοδο των Ιουλιανών»// Επίσης Σχολιαστής 1987// Καραμπελιάς 1987.

7.5. Η αντανάκλαση των κοινωνικών αγώνων στη μορφή των μετεμφυλιακού κράτους

7.5.1. Το πρόβλημα της «ενσωμάτωσης» των λαϊκών μαζών

Μια ευρύτατα αποδεκτή ερμηνεία των Ιουλιανών γεγονότων, υποστηρίζει, ότι οι τεράστιες λαϊκές κινητοποιήσεις της εποχής δεν επιζητούσαν παρά την αποκατάσταση της αστικής κοινωνίου λευτερής νομιμότητας. Η θέση αυτή συμβαδίζει με μια δεύτερη, η οποία τονίζει το «μη-ταξικό» χαρακτήρα των συγκεκριμένων πολιτικών-κοινωνικών συγκρούσεων. Σύμφωνα με αυτήν την άποψη, τα Ιουλιανά δεν μπορεί να θεωρηθούν «ταξική» σύγκρουση επειδή οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν έθεσαν στόχο την ανατροπή της καπιταλιστικής εξουσίας. Είναι οι χαρακτηριστική η συνολική θεωρητικοποίηση που επιχειρεί ο Χαραλάμπης (1985), όχι μόνο για την περίοδο των Ιουλιανών αλλά και ολόκληρη τη μετεμφυλιακή περίοδο: «Οι κυριαρχες αντιθέσεις είναι ενδοαστικές. Η αστική εξουσία κινδύνευσε μόνο μετά την κατοχή, την Αντίσταση και τη σύσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ [...] Όμως αιτίθετα με τους φόβους της αστικής εξουσίας ήδη στη δεκαετία του '50 και πολύ περισσότερο στη δεκαετία του '60 οι κοινωνικές σχέσεις χάνονται τον ενεργό αντιθετικό τους χαρακτήρα και η ταξική αντιπαράθεση περιθωριοποιείται και πάλι [...] Εκφραζόμενες μέσα από την αστική ιδεολογία οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν απείλησαν ποτέ μετά τον εμφύλιο την ταξική εξουσία. Σε όλα τα επίπεδα ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό η κοινωνική συναίνεση ήταν και είναι πραγματικότητα (υπ.ΧΒ-ΓΜ)» (Χαραλάμπης 1985, σελ.186).

Το πρώτο ζήτημα που παραγνωρίζει αυτή η προβληματική είναι ότι ένα κοινωνικό κίνημα ποτέ δεν αναπτύσσεται, παρά, αποκλειστικά, στη βάση των συγκεκριμένων αντιθέσεων της συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας. Της μόνης άλλωστε που υπάρχει στην πραγματικότητα. Το δεύτερο σημείο που παραγνωρίζεται είναι ότι η δυναμική και η ίδια η διαδικασία ανάπτυξης των κοινωνικών αγώνων ορίζουν αντικεμενικά (ανεξάρτητα από υποκειμενικές προθέσεις ή συνείδηση) την ταξικότητα του κινήματος. Μήπως τελικά όλες οι επαναστατικές

καταστάσεις δεν δημιουργήθηκαν στη βάση φαινομενικά «μηταξικών» ζητημάτων; Ή πως θα χαρακτηρίζοταν σ' αυτήν την περίπτωση το διασικό σύνθημα της Οκτωβριανής επανάστασης «Ειρήνη-Γη-Ψωμί»; Μήπως οι αγώνες του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος για την κατάκτηση του γενικού εκλογικού δικαιώματος ή την διεύρυνση του ήταν «μηταξικοί»; Ή μήπως ακόμα ο αντιμετριασμός των εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων δεν εμπεριέχει συστατικά ταξικό χαρακτήρα; Η κατάληψη του Πολυτεχνείου ξεκίνησε με αίτημα τις γνήσιες εκλογές στους φοιτητικούς συλλόγους για να κορυφωθεί σε μια μετωπική ρήξη που επιζητούσε την πτώση του δικτατορικού καθεστώτος. Η παρακάτω διατύπωση φαίνεται να απαντά επαρκώς στο ζήτημα της «καθαρότητας» της μορφής ενός κινήματος: «Όποιος περιμένει μια «καθαρή» κοινωνική επανάσταση, δεν θα τη δει ποτέ του [...] Η ρωσική επανάσταση του 1905 ήταν αστικοδημοκρατική. Αποτελούνταν από μια σειρά μάχες όλων των δυσαρεστημένων τάξεων, ομάδων και στοιχείων του πληθυσμού. Ανάμεσα τους υπήρχαν μάζες με τους πιο ασαφείς και φανταστικούς σκοπούς του αγώνα, υπήρχαν ομαδούλες που έπαιρναν λεφτά από τους Ιάπωνες, υπήρχαν κερδοσκόποι και τυχοδιώκτες κτλ. Αντικειμενικά, το κίνημα των μαζών τσάκιζε τον τσαρισμό και ξεκαθάριζε το δρόμο για τη δημοκρατία, γι' αυτό το καθοδηγούσαν οι συνειδητοί εργάτες. Η σοσιαλιστική επανάσταση στην Ευρώπη δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλα παρά το ξέσπασμα της μαζικής πάλης όλων των καταπιεζόμενων και δυσαρεστημένων. Αναπόφευκτα θα πάρουν μέρος σ' αυτήν τη μήματα των μικροαστών και των καθυστερημένων εργατών -χωρίς μια τέτοια συμμετοχή δεν είναι δυνατή η μαζική πάλη, δεν είναι δυνατή καμιά επανάσταση- κι εξίσου αναπόφευκτα θα φέρουν μαζί τους στο κίνημα τις προλήψεις τους, τις αντιδραστικές τους φαντασιοπληξίες, τις αδυναμίες και τα λάθη τους. Αντικειμενικά όμως θα επιτίθενται ενάντια στο κεφάλαιο και η συνειδητή εμπροσθοφυλακή της επανάστασης, το πρωτοπόρο προλεταριάτο, εκφράζοντας αυτή την αντικειμενική αλήθεια της ποικιλόχρωμης και ποικιλόφωνης, ανομοιόμορφης και εξωτερικά κομματιασμένης μαζικής πάλης, θα μπορέσει να τη συνενώσει και να την κατευθύνει, να κατακτήσει την εξουσία [...]» (Λένιν, «Τα αποτελέσματα της συζήτησης για την αυτοδιάθεση», 1916, 'Απαντα, τόμος 30, σελ.55).

Η άποψη της μη-ταξικής φύσης των Ιουλιανών και γενικώς των κοινωνικών αγώνων της προδικτατορικής περιόδου διακατέχεται μάλλον από «πολιτικό ιδεαλισμό». Ο συλλογισμός πάνω στον οποίο στηρίζεται είναι ο εξής: οι κοινωνικοί αγώνες και οι λαϊκές κινητοποιήσεις δεν είναι «ταξικές», όπως «θα όφειλαν» να είναι, όπως και το ίδιο το μετεμφυλιακό κράτος δεν είναι το Κράτος της ολοκληρωμένης αντιπροσωπευτικής - κοινοβούλευτικής δημοκρατίας δυτικού τύπου, όπως «θα όφειλε» επίσης να είναι. Έχουμε δηλαδή μια «νόθα λαϊκή πάλη» εναντίον ενός επίσης «νόθου αστικού κράτους». Η ανάλυση αυτή δεν υπερβαίνει τα όρια μιας ηθικιστικής κριτικής. Το πρόβλημα δεν είναι ποιές μορφές θα «όφειλαν» να έχουν τα κοινωνικά φαινόμενα, αλλά η ερμηνεία της μορφής που υπάρχει στην πραγματικότητα. Αυτό το σημείο είναι πολύ απλό, όπως αποδεικνύεται όμως, καθόλου αυτονόητο. Ο Χαραλάμπης, για παράδειγμα, γράφει σχετικά: «Υποστηρίζοντας όσο ποτέ μέχρι τότε την αστική νομιμότητα οι κυριαρχούμενες τάξεις -ενδεικτικό είναι το σύνθημα «114» που πολύ εκφραστικά ζητούσε την πραγματική τήρηση του Συντάγματος του 1952, και όχι την κατάργηση της μοναρχίας αλλά τον περιορισμό των εξουσιών της - δεν ήταν σε θέση να αποτρέψουν την ίδια την λογική της αστικής εξουσίας, η οποία με κανένα τρόπο δεν περιορίζεται στη θεσμική νομιμότητα [...] Στόχος τους δεν ήταν η ανατροπή αλλά ο σεβασμός της αστικής νομιμότητας» (Χαραλάμπης 1985, σελ.190). Σχετικά με την προβληματική της «μη-ταξικής φύσης και ενσωμάτωσης» των κοινωνικών αγώνων, που υπερασπίζονται τη «θεσμική νομιμότητα» (το Σύνταγμα και τον κοινοβούλευτισμό), μπορεί να επισημάνει κανείς δύο σημεία.

A. Είναι γνωστό, ότι ποτέ δεν έχει υπάρξει μια και μοναδική «αστική νομιμότητα» με καθορισμένα εκ των προτέρων πλαίσια και όρια. Η «αστική νομιμότητα» συνιστά μια ιδεολογική κατασκευή που συστέλλεται ή διαστέλλεται αναλόγως των δεδομένων ταξικών συχετισμών, της πολιτικής ικανότητας της αστικής τάξης να αναπαράγει την κυριαρχία της πάνω στις κυριαρχούμενες τάξεις. Το κοινοβούλευτικό σύστημα είναι χρήσιμο για τις κυριαρχείς τάξεις μόνο στο βαθμό που συμβάλλει απρόσκοπτα στη διατήρηση της ιδεολογικής-πολιτικής ηγεμονίας και κυριαρχίας της. Αν κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, τίποτα δεν την εμποδίζει να παραβιάσει η ίδια τους δικούς της όρους του παι-

χνιδιού και να καταφύγει στην ανοικτή δία και καταστολή. Η ιστορία έχει αποδείξει, ότι οι άρχουσες τάξεις και θεβαίως η ελληνική, δεν έχουν αποδεχθεί, ως μοναδική πολιτική μορφή της κυριαρχίας τους, τον κοινοβουλευτισμό. Όταν αναγκάζονται να καταστρατηγήσουν τους δικούς τους κανόνες, είναι γιατί οι κυριαρχούμενοι κατάφεραν να αποδιαρθρώσουν τους μηχανισμούς και τα εργαλεία της κυριαρχίας τους. Αν ο συνασπισμός εξουσίας επενέβη τον Ιούλιο του '65, με πραξικόπηματικό τρόπο, ενάντιον της εκλεγμένης κυβέρνησης, και δύο χρόνια αργότερα με τη δικτατορία, είναι γιατί οι λαϊκές μάζες έγιναν επικίνδυνες για την εξουσία του.

Η υπεράσπιση του «κοινοβουλευτισμού» από το «λαό» στα Ιουλιανά δεν έχει τίποτα το μεμπτό, ούτε υποδηλώνει «αταξικότητα». Αν οι λαϊκές μάζες υπερασπίζονται τον κοινοβουλευτισμό και επιζητούν εκλογές είναι γιατί η ίδια η αστική τάξη καταπατά τη δική της νομιμότητα και τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες που πρώτη «όφειλε» να υπερασπίζει. Οι μάζες θεωρούν «δική τους» κατάκτηση την εκλογική νίκη και τις ανόθευτες εκλογές, μετά από 15 χρόνια φυσικής εξόντωσης και καταστολής. Γι' αυτό άλλωστε υπερασπίζουν τον κοινοβουλευτισμό με αντικοινοβουλευτικά και εξωκοινοβουλευτικά μέσα. Πόσο «ενσωματωμένη» και κοινοβουλευτική μπορεί να είναι άραγε μια γενική πολιτική απεργία και μάλιστα 16 χρόνια μετά το 1949;

Οι κυριαρχούμενες τάξεις έχουν ήδη ξεπεράσει τα όρια ανοχής της «αστικής νομιμότητας», έχουν στρέψει υπέρ τους τον κοινοβουλευτισμό και για αυτό τον έχουν θέσει -ως μηχανισμό ταξικής κυριαρχησης- σε κρίση. Η υπεράσπιση του κοινοβουλευτισμού είναι πεδίο ζήτησης με τη Μοναρχία και τη μετεμφυλιακή δομή του Κράτους. Το σύνθημα «1-1-4» δε συνιστά ενσωμάτωση στην αστική νομιμότητα. Οι κυριαρχες δυνάμεις το ξέρουν καλύτερα από τον καθένα, όπως θα αποδείξουν είτε με τα σενάρια συνδιαλλαγής, είτε (όταν αυτά θα αποτύχουν όπως είδαμε παραπάνω) με το πραξικόπημα του '67.

B. Η μορφή που παίρνει κάθε φορά το αστικό κράτος είναι το συγκεκριμένο και υλικό αποτέλεσμα της ταξικής πάλης, η αντανάκλαση της έκβασής της. Έτοι και το ελληνικό μετεμφυλιακό κράτος δεν είναι μια «εκτροπή» (μια «παρέκκλιση») από το δυτικό τύπο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ούτε υ-

ποδηλώνει «υπανάπτυξη» και «καθυστέρηση του εποικοδομήματος». Είναι το πολιτικό και ιδεολογικό αποτέλεσμα της συντριβής μιας κοινωνικής επανάστασης (της ΕΑΜικής). Δεν ευσταθεί λοιπόν μια «ηθικιστική» κριτική που θέλει να «συμβουλεύσει» είτε το αστικό κράτος είτε τις λαϊκές μάζες. Το αστικό κράτος γι' αυτό που «θάπτεται» να είναι (άραγε ερήμην της πάλης των τάξεων), για να οργανώνει απρόσκοπτα την νομομοποίηση της εξουσίας, και τις λαϊκές μάζες γι' αυτό που «θα-πρεπε» δήθεν να παλεύουν, για να μην θεωρούνται «ενσωματωμένες». Ο Χαρολάμπης, αντί να ερμηνεύσει την πραγματική κίνηση, ξεκινάει αντίστροφα από το θεωρητικό του σχήμα και προσπαθεί να προσαρμόσει την πραγματικότητα σ' αυτό: «Δεν απειλείτο η εξουσία, αλλά η συγκεκριμένη μορφή της οργάνωσης του μετεμφυλιακού κράτους [...] Η άρνηση που εξέφρασε η κίνηση που έφερε την Ε.Κ. στην κυβέρνηση δεν ήταν άρνηση της ταξικής εξουσίας, άρνηση των καπιταλιστικών παραγωγών και κοινωνικών σχέσεων, άρνηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, αλλά άρνηση της μορφής που είχε πάρει η πρακτική της ταξικής εξουσίας (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Χαρολάμπης 1985, σελ. 151). Εδώ η πραγματικότητα στέκεται κυριολεκτικά «με τα πόδια πάνω και το κεφάλι κάτω». Δεν είναι θέντονα δυνατόν να τεθεί θέμα ανατροπής κάποιου πράγματος που δεν εμφανίζεται στην πραγματικότητα. Δηλαδή όχι της «μορφής που είχε πάρει η πρακτική της ταξικής εξουσίας» αλλά κάποιας άλλης ιδεατής ή αφηρημένης.

Το λάθος του Χαρολάμπη είναι, ότι οι καπιταλιστικές σχέσεις εξουσίας που υπήρχαν στην Ελλάδα είχαν συγκεκριμένα αυτήν τη μορφή και όχι κάποια άλλη ως «όφειλαν». Στην Ελλάδα αυτή - η ιδιόμορφη ως προς τη θέση του στρατού και της μοναρχίας κρατική δομή - ήταν η αστική εξουσία, όχι κάποια άλλη. Αυτή ήταν η πολιτική μορφή (το κράτος) που κατοχύρωντε την διατήρηση και την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης. Και οι μάζες αμφισβήτησαν τη συγκεκριμένη μορφή αμφισβήτησαν αντικεμενικά και την ίδια την καπιταλιστική εξουσία. Η μορφή και το «περιεχόμενο» (η «ουσία») της αστικής εξουσίας ουδέποτε είναι διαχωρισμένα.

7.5.2. «Ενσωμάτωση» και «καθεστωτικό» ζήτημα

Λογική συνέπεια της προδηληματικής της «μη-ταξικής φύσης και ενσωμάτωσης» των κοινωνικών αγώνων είναι να θεωρείται, ότι δεν ετέθη ουσιαστικά «καθεστωτικό» - «σύνθημα άκαιρο και ανώριμο»: «[...] ενδεικτικό είναι το σύνθημα “114” που πολύ εκφραστικά ζητούσε την πραγματική τήρηση του Συντάγματος του 1952, και όχι την κατάργηση της μοναρχίας αλλά τον περιορισμό των εξουσιών της [...]» (Χαραλάμπης 1985, σελ.190). Είναι εντυπωσιακό ότι την άποψη αυτή υιοθετούν και οι περισσότεροι προοδευτικοί και αριστεροί ιστοριογράφοι, οι οποίοι έχουν θεωρητικοποιήσει την αντίληψη που είχε η ηγετική ομάδα της ΕΔΑ (πλην ορισμένων εξαιρέσεων) αυτήν την περίοδο.

Κατά τη γνώμη μας, η εν λόγω άποψη αγνοεί ή υποτιμά το σημαντικότερο παράγοντα: τις κινητοποιημένες μάζες που έθεσαν ανοικτά και αντικεμενικά καθεστωτικό θέμα. Χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από υποκειμενισμό και τελικά έρχεται σε σύγκρουση με την ίδια την εξέλιξη των γεγονότων. Δεν κατανοεί το πρόδηλημα της ιστορικής απονομιμοποίησης της Μοναρχίας, παρ' ότι θέτει το ζήτημα νομιμοποίησης του μετεμφυλιακού αστικού κράτους συνοικικά. Αν όμως δεν είναι απονομιμοποιημένη η Μοναρχία -βασικός πόλος της μετεμφυλιακής εξουσιαστικής δομής- τότε για ποια «απονομιμοποίηση» της κρατικής εξουσίας μπορεί να γίνει λόγος;

Η Μοναρχία, όχι μόνο δεν είναι ιστορικά νομιμοποιημένη, αλλά, επιπλέον, η θέση της διακυβεύθηκε σοδαρά και πριν το '65, όπως στις εκλογές του '56. Ο αντιμοναρχισμός, επίσης, - αυτό αποτελεί κοινή ομολογία - ενυπάρχει ως ιδεολογικό υποσύνολο της λαϊκοδημοκρατικής ιδεολογίας. Θα πρέπει, λοιπόν, να εξηγηθεί γιατί μια πολιτική σύγκρουση με πρωταγωνιστή το Βασιλιά δεν θα μπορούσε να θέσει μάζικά το θεσμό σε αμφισβήτηση! Και μάλιστα, σε μια συγκυρία ανόδου των κοινωνικών αγώνων, όπως η πρώτη πενταετία του '60.

Είναι δέδαια γνωστό, ότι ούτε η ΕΔΑ ούτε η Ε.Κ. (μιλάμε για τις ηγεσίες των δυο κομμάτων) έθεσαν θέμα Μοναρχίας. Αν όμως ούτε και οι μάζες που κινητοποιούνται θέτουν τέτοιο θέμα, τότε γιατί δεν μπορεί να υλοποιηθεί η μυστική συμφωνία Κανελλόπουλου-Παπανδρέου-Μοναρχίας ή τα διάφορα σενά-

ρια που έχουν και την υποστήριξη του Τύπου και την ανοχή της ΕΔΑ; (Βλ. τα 5 σημεία-πρόταση της ΕΔΑ). Ποιος είναι ο παράγοντας που εμποδίζει μια τέτοια λύση να εμφανίζεται νόμιμη και ευρύτερα αποδεκτή; Γιατί τα πρωτόκολλα, οι συμβιβασμοί και οι συμφωνίες κορυφής παραδένονται μυστικά; Τι είναι συντόπιο που κρατάει «αιχμάλωτο» (η έκφραση ανήκει στον Κ.Τσουκαλά) το Γ.Παπανδρέου;

Η αδυναμία και ο αντιφατικός χαρακτήρας αυτής της ανάλυσης αποκαλύπτεται στο ζήτημα του δημοψηφίσματος. Το αίτημα του Δημοψηφίσματος που θα διαμορφωθεί μέσα στη κλιμάκιο της σύγκρουσης με τη Μοναρχία, γιατί δεν είναι σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, «ενσωματωμένο στην αστική νομιμότητα» αφού «δεν αποτρέπει την λογική της αστικής εξουσίας» (Χαραλάμπης), δεν αμφισβητεί, αντίθετα επιζητεί την ώριμη αστική κοινοβούλευτική δημοκρατία, την «κανονική» προεδρική της μορφή; Γιατί αυτό το «αστικό» σύνθημα όχι μόνο δεν γίνεται δεκτό, αλλά αντίθετα, προκαλεί τρόμο στις δυνάμεις του καθεστώτος και αναγνωρίζεται από αυτές ως ανατρεπτικό;

Όπως είδαμε και παραπάνω, η Μοναρχία, για λόγους ιστορικούς που καθορίστηκαν από τους ταξικούς αγώνες, ποτέ δεν δρέθηκε σε μια θέση γενικής αποδοχής και εκτίμησης. Δε νομιμοποιήθηκε. Η απονομιμοποίηση της Μοναρχίας δε σημαίνει ότι οι λαϊκές μάζες «επιτέθηκαν» σ' όλη την περίοδο 1946-1965 «βίαια» στο θεσμό. Κάτι παρόμοιο δε συνέβη όχι βέβαια γιατί «εκφραζόμενες μέσα από την αστική ιδεολογία οι κυριαρχούμενες τάξεις δεν απείλησαν ποτέ μετά τον εμφύλιο την ταξική εξουσία» ή γιατί «σ' όλα τα επίπεδα ιδεολογικό, πολιτικό, οικονομικό η κοινωνική συναίνεση ήταν και είναι πραγματικότητα» (Χαραλάμπης). Δεν μπορούσε να γίνει απλά λόγω της συντριβής και της εξόντωσης του λαϊκού μπλοκ, της πολιτικής καταστροφής του. Ο αντιμοναρχισμός όμως εγγράφηκε αμετάκλητα στη λαϊκοδημοκρατική ιδεολογία, έγινε βασική ιδεολογική συντεταγμένη των δημοκρατικών και προοδευτικών δυνάμεων (Διευκρινίζουμε επιπλέον ότι ο λαϊκός αντιμοναρχισμός απέχει πολύ από το ταυτίζεται με την αστική κοινοβούλευτική ιδεολογία).

Έτσι δεν ήταν καθόλου δύσκολο, στο έδαφος της σύγκρουσης του Κωνσταντίνου με το Γ.Παπανδρέου και στο βαθμό

που η σύγκρουση υπονόμευε όλες τις κατακτήσεις των κυριαρχούμενων τάξεων τις οποίες κατοχύρωσε η κυβερνητική διαχείριση της Ε.Κ. να αναπτυχθεί αυθόρυμητα -όπως και έγινε- η τάση που έθετε ξήτημα Μοναρχίας και «καθεστωτικού», τάση που συμπυκνώθηκε στο σύνθημα «Δημοψηφίσμα».

7.5.3. «Ενσωμάτωση» και δικτατορία

Παραμφερής είναι και η εφιμηνεία για την επιβολή της δικτατορίας, στην οποία οδηγείται λογικά η ίδια προβληματική. Ο ίδιος συγγραφέας περιγράφει τη δυναμική της πολιτικής σκηνής κατά την περίοδο 1965-1967 σε μια συμπυκνωμένη διατύπωση του βιβλίου του: «Η διαδικασία η οποία ξεκίνησε με την πρωτοβουλία της μοναρχίας τον Ιούλιο του 1965 και κατέληξε στο κίνημα της 21ης Απριλίου δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα του διασμού της κοινοβουλευτικής νομιμότητας από το βασιλιά. Πρόκειται για ένα πολύ σύνθετο φαινόμενο, του οποίου ο τελικός λόγος δρίσκεται στη μορφή που είχε πάρει η ταξική πάλη στην Ελλάδα, στη μορφή της ισορροπίας των εξουσιαστικών σχέσεων μέσα στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Το φαινόμενο της αποστασίας, της κρίσης των κομμάτων και της μοναρχίας, αλλά και η μορφή που πήρε η αυταρχική διέξοδος από την κρίση, η κρίση της μετεμφυλιακής νομιμότητας, δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της πολιτικής στρατηγικής των εκπροσώπων της αστικής τάξης, συμπεριλαβανομένης και της μοναρχίας και της διοίκησης του στρατού. Ήταν αποτέλεσμα και των διεργασιών μέσα στις κυριαρχούμενες τάξεις, οι οποίες - και αυτό πρέπει να τονισθεί εδώ - άφησαν την πρωτοβουλία και τις πολιτικές επιλογές στα χέρια της αστικής τάξης και των εκπροσώπων της. Η αντιδραστική διέξοδος από την κρίση εκπροσώπησης, αλλά και η αστική λύση της κρίσης της δικτατορίας αργότερα, ήταν αποτέλεσμα μιας ουσιαστικής και βασικής κατάστασης που χαρακτηρίζει τις κοινωνικές σχέσεις στην Ελλάδα. Αυτή η κατάσταση είναι η πλήρης ενσωμάτωση των μικροαστών, εργατών και αγροτών στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, συσσώρευσης και αξιοποίησης, όπως αυτός έχει συγχροτηθεί στην Ελλάδα. Έτσι δεν υπάρχει μια πραγματική εναλλακτική ταξική θέση και πρακτική προς την αστική εξουσία [...] H ουσιαστική, καθοριστική συναίνεση [...] εμποδίζει τη δημιουργία

μιας άλλης κοινωνικής προοπτικής, αντίθετης προς τις αστικές θέσεις, προς την καπιταλιστική συσσώρευση και τη δομή της τάξικής εξουσίας (υπ. ΧΒ-ΓΜ)» (Χαραλάμπης 1985, σσ. 184-185). Η προηγούμενη διατύπωση συσκοτίζει παντελώς την πραγματικότητα και αποκρύβει την αιτία επιβολής της δικτατορίας.

Η πολιτική αδυναμία των κυριαρχούμενων τάξεων εκλαμβάνεται ως «ενσωμάτωση». Συγχέεται δηλαδή η πολιτική-ιδεολογική ενσωμάτωσή τους, που δεν υπήρχε, με την ανυπαρξία, από την πλευρά των κυριαρχούμενων, εναλλακτικής πολιτικής λύσης, που ήταν πραγματικό γεγονός. Πρόκειται προφανώς για δυο διαφορετικά ξητήματα. Θα συμφωνήσουμε με το Δ.Χ., ότι «είναι η αδυναμία των κυριαρχούμενων τάξεων αυτή που δίνει στην άρχουσα τάξη τη δυνατότητα να επιβάλει τις στρατηγικές της επιλογές στο βαθμό και στο χρόνο που αυτή θέλει, χωρίς να είναι υποχρεωμένη να δεχθεί συμβιβασμούς, υποχωρήσεις κλπ. [...] Η επιβολή δικτατορίας είναι η πιο καθαρή μορφή υλοποίησης αυτών των πλεονεκτημάτων» (όπ. π., σελ. 245). Το κενό στην ανάλυσή του είναι, ότι δεν εξηγεί γιατί η δικτατορία (η αστική λύση) δεν επιβάλλεται το 1965 αλλά δύο χρόνια αργότερα. Η απάντηση είναι απλή. Το 1965 η λύση της δικτατορίας δεν μπορούσε να υλοποιηθεί⁷⁰. Όπως είπαμε και προηγούμενα το καθεστώς εκτάκτου ανάγκης δεν επιβλήθηκε όταν οι μάζες ήταν στους δρόμους αλλά όταν το λαϊκό κίνημα είχε ανακοπέι υποτασσόμενο στην κοινοβουλευτική-εκλογική αυταπάτη και προσμονή. Και εδώ τα πολιτικά κόμματα και θεοφάνεις έχει το δικό της μερίδιο ευθύνης.

Η δικτατορία δεν είναι αποτέλεσμα «της ενσωμάτωσης» των κυριαρχούμενων στον «καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής» και της «ουσιαστικής, καθοριστικής συναίνεσής» τους (Χαραλάμπης, σελ. 185). Δικτατορία δεν επιβάλλεται ποτέ όταν υπάρχει ενσωμάτωση των κυριαρχούμενων τάξεων! Αντίθετα, είναι κοινός τόπος, τουλάχιστον ύστερα από τη θεωρητική συνεισφορά του Ν. Πουλαντζά, ότι η «έκτακτη» λύση επιβάλλεται, όταν η «κανονική» κοινοβουλευτική κυριαρχία της αστικής τάξης κινδυνεύει ή αδυνατεί να εξασφαλίσει στις κυριαρχες τάξεις την απρόσκοπη αναπαραγωγή της ταξικής τους κυριαρχίας.

70. Σχετικά με αυτό το σημείο, βλέπε και την άποψη του Α. Μπουλούκου, στο Μπουλούκος 1989, σελ. 180-188, 267, 287, 300, 334.